

ISSN 0453-8048

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна**

№ 1068

Економічна серія

Заснований у 1966 році

Харків – 2013

УДК 330

Вісник присвячений дослідженню актуальних проблем економічної теорії та господарської практики в трансформаційній соціально-економічній системі. Розглядаються питання мотивації праці, управління на різних рівнях економіки, удосконалення фінансово-кредитної і грошової системи, обліку та аудиту, міжнародної економіки та економіко-математичних методів і моделей, статистичного аналізу і маркетингових стратегій.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів економічних спеціальностей.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 8 від 28.06.2013 р.).

Редакційна колегія:

- Задорожний Г.В. – доктор екон. наук, проф., головний редактор;
Давидов О.І. – канд. екон. наук, доцент, заступник головного редактора, зав. відділу управління економікою і економіки підприємств;
Пуртов В.Ф. – канд. екон. наук, доцент, відповідальний секретар;
Глущенко В.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу фінансів, грошового обігу та кредиту, банківської справи;
Свтушенко В.А. – канд. екон. наук, доцент, зав. відділу маркетингу;
Коломієць Г.М. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу міжнародної економіки;
Меркулова Т.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу економіко-математичних методів і моделей;
Соболев В.М. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу статистики, обліку та аудиту;
Тютюнникова С.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу економічної теорії;

Антоненко Л.А., доктор екон. наук, проф.; Бабич В.П., доктор екон. наук, проф., Біткова Т.В., канд. екон. наук, доцент; Гриценко А.А., доктор екон. наук, проф., член-кор. НАН України; Дорошенко О.Г., канд. екон. наук, доцент; Кім М.М., доктор екон. наук, проф.; Лісовицький В.М., канд. екон. наук, проф.; Михайленко В.Г., канд. фіз.-мат. наук, проф.; Чала Т.Г., канд. екон. наук, доцент; Штучний В.Г., канд. екон. наук, доцент.

Адреса редколегії: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, економічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Тел. (057) 705 50 32.

www.econom.kharkov.ua;

melen@econom.kharkov.ua

Статті пройшли зовнішнє і внутрішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006 р.

З М І С Т

ДО 80-РІЧЧЯ ЕКОНОМІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАРАЗІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТА

Задорожний Г.В., Колинько О.Г. Университетское экономическое образование в условиях становления постнеклассической науки	3
---	---

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Бервено О.В. Образование как доминантная сфера развития человеческого потенциала ...	29
Гайдар А.Е. Особенности рынка труда в условиях рыночной трансформации	36
Давыдова И.А. О концепциях мотивационного механизма корпоративного управления ...	42
Дмитренко А.В. Формирование конкурентоспособного потенциала рабочей силы в Украине	48
Задорожний Г. В., Діденко Ю. Ю. Методи оцінки ефективності соціальної політики непрацевдатного населення на основі інтегрального показника якості життя	54
Ключко В.Г. Сталий розвиток національної економіки в умовах глобалізації: визначення та основні чинники	61
Коровина Н.В. Доходы населения как источник и фактор накопления человеческого капитала	68
Слатенькова М.О. Держава і транснаціональна корпорація: перспективи розвитку в глобалізаційних умовах	77
Чатченко Т.В. Зміст зайнятості в ринковій економіці	83

РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

Кривуц Ю.Н. Д.И. Менделеев о роли протекционизма в развитии промышленности	87
Редин В.И., Лаптев В.Г., Редина В.А. Территориальные особенности размещения и экономического использования ресурсного потенциала Харьковской области	95
Родченко В.Б. Асиметрія процесів соціально-економічного розвитку національної економіки та її регулювання	100

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Глущенко О.В. Зміна парадигми фінансової системи: фінансова архітектоніка	107
Зражевець Є.Є. Історія походження венчурних інвестицій	118

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ І МОДЕЛІ

Лубенець С.В. Аналіз часових рядів у прогнозуванні фінансових інвестицій	124
---	-----

РОЗДІЛ 5. МАРКЕТИНГ

Мозгова Г.В. Формування професійної компетентності менеджерів з маркетингу в галузі інформаційних технологій	129
---	-----

**К 80-ЛЕТИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КАРАЗИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

УДК 330.341

**УНИВЕРСИТЕТСКОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ
СТАНОВЛЕНИЯ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКИ¹**

**Задорожный Г.В., д. э. н., профессор,
академик Академии философия хозяйства (Россия),
академик Международной кадровой академии, заместитель
декана экономического факультета**

**Колинько О.Г., к. э. н., доцент кафедры экономической теории и
экономических методов управления
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина**

*В калейдоскопе изменений ищите то, что неизменно.
Михаил Наими*

Длющийся мировой полисистемный кризис четко обнаружил и обнажил фундаментальную проблему **выживания человечества**, в которой, с одной стороны, проявляется необходимая *приоритетная роль* сферы образования в спасении-воссоздании истинно человеческого общества в будущем; с другой стороны, уже стала очевидной сознательно сформированная *неспособность* современной системы образования решать свою *главную задачу* – *формировать целостного разумно мыслящего человека, умеющего посредством самопознания себя и постижения универсума воспринимать жизнь как целое*. Главная беда нынешней системы образования сводится к тому, что «вместо того, чтобы побуждать в человеке целостный ум, образование заставляет его подстраиваться под общепринятый шаблон и этим мешает ему воспринимать себя как целостный процесс. Многочисленные попытки решить проблемы существования лишь в отдельно взятой сфере жизни свидетельствуют об абсолютном отсутствии понимания»². Поэтому «во всем мире система, призванная путем воспитания молодежи формировать нацию, вырождается в вульгарный инструмент социального контроля», а системы образования «по всему миру все в большей степени превращаются в средство максимально удобного для управления «человеческого фабриката». Этот «социальный материал» адаптирован к официальной пропаганде во всех ее видах и практически не способен к критическому восприятию авторитетных мнений, не говоря уже о самоорганизации ради защиты своих интересов»³.

Если в историческом плане обозреть процесс просвещения, то в его общественной оценке лежит, как и прежде, тезис (1798 г.) о том, что «просвещение без чистой

¹ © Задорожный Г.В., Колинько О.Г., 2013

² Кришнамурти Дж. Образование и смысл жизни. – К.: «София»; М.: ИД «София», 2003. С. 11.

³ Делягин М.Г., Шеянов В.В. Русский космос: Победы и поражения. – М.: Эксмо, 2011. С. 10, 11.

нравственности и утончение ума без обогащения сердца есть злейшая язва, истребляющая благоденствие не единых семейств, но и целых народов»⁴. Сегодня, как и почти два столетия назад, чрезвычайно актуальны слова (1836 г.), раскрывающий глубинный смысл и вектора нынешнего просвещения: «Европейские убеждения неполны, холодны, шатки. Европейское общественное устройство основано на взаимном недоверии граждан между собой и к правительству... Беда нашего века – хлопотливость; ему недостает – созерцательности. Самое наше просвещение увяло в диалектике, цифрах и химических разложениях»⁵.

В последние десятилетия неолиберальные (де)реформы образования, порождая *схематичное подобие* обучения логическому мышлению как развитию интеллекта-расчету, приводит к тому, что образование упускает из вида необходимость мыслить непосредственно и искренне, человечно. Оно не способствует познанию и обретению *истинных ценностей человеческой жизнедеятельности*. И в этом плане следует полностью согласиться с Э. и Х. Тоффлерами с их убеждением в том, что «трудно найти *более дисфункциональную и устаревшую институцию, чем образование, даже в странах с передовой экономикой*»⁶ (выделено нами – Г. З., О. К.). И прискорбно констатировать, что современные так называемые образовательные реформы лишь ухудшают ситуацию, *порождают кризисные формы жизнедеятельности*, способствуют процессам *деградации человека и общества*, нарастаюнию повсеместного *отчуждения и расчеловечивания*.

В середине прошлого века США после запуска Советским Союзом первого искусственного космического спутника Земли сконцентрировали главное внимание на выяснении *причин* возможности этого феномена, ибо реально осуществленный *советский научный прорыв* весьма озаботил руководства США. Скрупулезный анализ позволил американцам сделать обоснованный вывод, что главной причиной обеспечения вывода на орбиту первого космического спутника был высший в мире *уровень качественного образования в СССР*. По сути, налицо было свидетельство о том, что *советская система образования являлась лучшей в мире*. И поэтому после столь однозначного вывода о *высочайшем качестве советского образования* каждый президент США считал и считает необходимым долгом подписывать первый свой «указ» именно о совершенствовании американской системы образования. Но весьма авторитетными экспертами современная американская система образования названа «*воровством будущего*»⁷. Тем не менее, образованцы-подрожатели постсоветского пространства по умолчанию все же пытаются *копировать американскую образовательную систему* как образец для современных реформ в образовательной сфере. В ходе нынешних образовательных реформ многое подражательно внедряется в украинских университетах. И самое главное в таком реформировании проявляется в том, что *целостный человек выпадает* из осмыслительного поля жизнедеятельности. Это поле представляет *хаотичный набор осколков* пусть даже современных знаний, но нынешний дрящущийся и углубляющийся полисистемный кризис человеческого общества явно свидетельствует о том, что в основании системы образования, в том числе и университетского, заложено что-то не совсем то, которое бы задавало *человечески-спасительный формат-образ* как мыслительно-понимательной, так и практически-хозяйственной деятельности. Поэтому целесообразно вновь вернуться к рассмотрению проблемы сути и роли образования в человеческом обществе, а вместе с тем и по-новому раскрыть значение экономического университетского образования в современном кризисном мире.

⁴ Цит. по: Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 1997. С. 19.

⁵ Цит.: там же. С. 21.

⁶ Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. С. 285.

⁷ Там же. С. 512.

Образ-ование как очеловечивающий процесс целостного миропостижения

*Образование – это познание жизни как целостного процесса...
Образование должно помогать нам открывать вечные ценности, а
не цепляться за общепринятые догмы и постулаты... к сожалению,
нынешняя система образования делает из нас услужливых
бездумных исполнителей. Развивая лишь интеллект, она
оставляет нас внутренне неполноценными, глупыми и
лишенными творческого потенциала.
Джидду Кришнамурти*

Образование сегодня стало частью «тотального сервиса», навязываемого индивиду, которое в пору рассматривать в тревожном, травматическом и даже клиническом «экстазе некоммуникации». Ультраскоростное перемещение «нефильтрованной» информации, наполненной информационными шумами-мусором, неусваиваемым и невыводимым, дали основание говорить о Трэш-цивилизации, где нарастающий экологический кризис и риск самого несуществования человечества свидетельствуют о *свертывании культурных оснований* – кодов и матриц коэволюционного развития и системном засилье механизмов дивергенции (не конвергенции) практически на всех уровнях управления. Научно-техническая рациональность достигла своей кульминации и оказалась несостоятельной к дальнейшему длению *полноценной* жизни. У. Бек особо подчеркивал это обстоятельство: «Мой тезис заключается в следующем: источник научно-технического скепсиса лежит не в «рационализме» критиков, а в *несостоятельности* научно-технической рациональности перед лицом растущих рисков и цивилизационных опасностей. Эта несостоятельность не есть нечто прошлое, она – актуальное настоящее и грозящее нам будущее. Постепенно она становится видна во всей своей масштабности. Это не несостоятельность отдельных ученых и дисциплин, она вытекает из системного институционально-методического подхода науки к рискам. Науки таковы, какими их делают люди. Ориентированные на узкую специализацию, отчужденно воздерживающиеся от проверки практикой, они совершенно *не в состоянии* адекватно реагировать на цивилизационные риски, поскольку в высшей степени причастны к их возникновению и росту. Скорее, они становятся – частью с не отягощенной совестью «чистой научностью», частью с угрызениями совести – *легитимным прикрытием* охватившего весь мир индустриального загрязнения и отравления воздуха, воды, продуктов питания и т. д., а также связанных с этим болезней и умирания растений, животных и человека»⁸. И это легитимное прикрытия в весьма значительной степени формируется и «укрепляется» в сфере образования, которое ускоренно превращается в одномерное обучение-верование, напроць *исключающее* из своих арсеналов критическое мышление, понимание смысла жизни, поиск истины. Коррозии подвергается связь образования и науки с практикой *очеловечивания* человека (прежде всего – воспитания) и сохранения окружающей среды, подрывается (игнорируется) *фундаментальность* и формирование широкого *целостного* миропостижения. Тот же У. Бек сравнил современное образование с призрачным вокзалом, где государственные чиновники с серьезным видом продают билет *в никуда*.

Всемирно известные американские мыслители Э. и Х. Тоффлеры в монографии «Революционное богатство» весьма *реально* и *жестко* оценили *американскую систему образования* (которая для современных отечественных реформатов от образования стала моделью-образцом) как *воровство будущего*. Кроме вышеприведенной цитаты здесь весьма показательны следующие оценки указанными авторами современной модели американского

⁸ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. С. 71-72.

образования: «большинство так называемых реформ основывается на молчаливой предпосылке, что фабричный способ массового образования является единственным способом обучения»; «по всей Америке работодатели сетуют на то, что родители не прививают своим детям ценностей добросовестного труда, а школы не готовят своих учеников к требованиям XXI века»; «семейная система отправляет детей в неудовлетворительную систему образования, школы, в свою очередь, отправляют своих выпускников в ущербные учреждения»; «образование – это **не только профессиональная подготовка** (выделено нами – Г. З., О. К.), поэтому, обещая подготовить к работе, которая уже не существует, школа обманывает учащихся»; «считающийся радикальным план Буша, вместо того чтобы поощрять любознательность, умение мыслить, креативность, индивидуальность и самостоятельность – то, что необходимо наукоемкой экономике, – требует еще более рутинного стандартного тестирования учеников, учителей школ, т. е. всего лишь того, что несколько увеличит эффективность устаревшей системы образования»; «механическое заучивание материала. Стандартные тесты. Жесткая дисциплина. Единообразие во имя демократии. Короче говоря, система, обеспечивающая то, что наниматели называют «трудовой дисциплиной»... Массовое образование, соответствующее индустриальному веку, не отвечает нуждам ни доиндустриальной деревни, ни постиндустриального будущего»; «это можно назвать воровством будущего». И это, по мнению Э. и Х. Тоффлеров, осуществляется потому, что американская «существующая система низводит процесс обучения до *механического инструктирования по ученику и стандартизированного тестирования*, лишая творческого развития как учителя, так и ученика»⁹ (выделено нами – Г. З., О. К.). Вот тот «образец», которому так стремятся подражать в системе современного образования в Украине.

Сегодня необходимо глубоко задуматься над тем, что *полисистемный* мировой кризис имеет не просто экономически-финансовую основу, а глубокие *культурно-образовательные, мировоззренческие корни*, которые прикрыты привычной поверхностно-схематичной, механической картиной мира. Провозглашенный в большей степени как лозунг-призыв тезис о переходе человечества к *экономике знаний и обществу знаний* воспринимается современной обществоведческой наукой весьма *упрощенно*, а поэтому и *вредоносно*: опасности и риски от *техносной* человеческой деятельности уже сформировали *катастрофический сценарий* ориентации на *успех* и безудержное денежно-материальное богатство, что явно оборачивается природными катаклизмами и катастрофами. Культ знания как такового, хотя и называемого главным ресурсом современного (кризисного) развития, отнюдь не означает, что интеллект должен ориентироваться на то, чтобы хранить некую совокупность быстро устаревающих знаний, сколько на то, чтобы УМЕТЬ творчески и плодотворно продуктивно МЫСЛИТЬ, предвидеть как положительные, так и отрицательные последствия мыследеятельности, являющейся основанием-источком практических (анти)хозяйственных действий человека. Императив выживания человечества, который овладевает умами все большего количества *мыслящих о будущем* людей, настоятельно требует, чтобы мышление, традиционно и отчетливо проявившееся в XX веке как технически-технологическое, механико-материалистическое, обязательно было *заменено* и имело бы необходимо-исходную *гуманистическую – человекомерную* направленность, *изначальную духовно-нравственную ценностную основу и ориентацию*. В основании человекомерности лежит выискивание и расшифровка *смыслов*, которые превышают логичность и рациональность, сциентизм и материализм, ибо, с одной стороны, «природа не делится без остатка на разум» (Гёте), а с другой стороны, подлинная реальность – «непостижимое» в своей целостности

⁹ Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. С. 285, 307, 333, 447-448, 512, 515 и др.

является сверхлогичным и улавливается лишь интуитивно¹⁰. Современное неутомимое стремление к *эkleктике* – та дорога в никуда, которая не просто знаменует тупик, но ведет в бездну небытия.

Пришло осознание, что традиционное, сформированное еще в XII – XIII веках на Западе, а особенно в последние три века, философско-научное миропонимание предстало как *ущербное* с точки зрения самопознания и самореализации божественности человека, процесса *очеловечивания* как самого человека, так и Природы¹¹. Курс образовательной (воспитательной, постижительной и научительной смысложизненной) деятельности совершенно *не отвечает* спасительным задачам, которые стоят перед всем человечеством, и в частности украинским обществом, в начале нового столетия. Глубоко прав был Великий Мудрец конца прошлого тысячелетия Никита Моисеев, когда назвал XXI столетие *веком гуманитарного знания*, подобно тому, как девятнадцатый век был веком пара и инженерных наук. *Именно в гуманитарной сфере сегодня решается главная современная проблема человечества: быть или не быть... человечеству?* И поэтому те, кто сейчас не просто призывает в поход против гуманитарных знаний, но и практически реализует этот призыв в нынешней кризисной действительности, *реально действует против человека, против будущего, против Украины.*

Образование – это система, прежде всего, *смысл-опости-житель-ной* мыследеятельности, которая *вводит человека в Культуру*, творит *личность*. Культура вовсе не сводится к некоей внешней *музейности*; главное в ней – отыскание и знание идей и понимание человеческих смыслов. Поэтому образование имеет *две органичные составляющие: постижение-обучение и воспитание-очеловечивание*. Образованием можно называть только тот процесс, в котором эти две составляющие функционируют-реализуются в гармоничном *единстве*. И *образованным* человек становится тогда, когда он не только имеет определенный набор-запас знаний (которым сегодня свойственно быстро меняться и устаревать), но и посредством *самопознания* овладевает-реализует *высокие духовно-нравственные личностные качества*. Знание 10 заповедей (в них заложены божественно-очеловечивающие основания хозяйственной целостной жизнедеятельности) еще не говорит о том, что человек является нравственным существом и будет использовать свои знания для блага, прежде всего духовного добра своего и других людей, для общего блага. Но чтобы *использовать* знания «во благо», *одной профессионально-функциональной подготовки* (обучения) совершенно *недостаточно*: необходима *всесторонняя фундаментальная гуманитарная – человекомерная*¹² *подготовка*, которая органично не

¹⁰ См.: Зеньковский В.В. Наша эпоха // Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 1997. С. 322.

¹¹ Открытие духовных очей, «зрения сердца» позволяет «за поверхностью явлений открывать их закрытую глубину. Эта «зоркость» ума уже не определяется одной четкостью в логических операциях или ясностью в словесных формулировках, она дается не сразу в процессе творческой работы, но определяется *общей* духовной жизнью, всей внутренней воспламененностью нашего духа. Есть всегда в такой работе ума нечто религиозное – в смысле трепетной устремленности к истине, в смысле бескорыстной отдачи себя тайне бытия. Не раз отмечалось людьми науки состояние умственной работы как своеобразное священнодействие, некая особая «богослужебная» установка духа. И именно в силу этого разыскание истины *перестает быть по существу делом одного ума*, а есть обращенность *всего духовного нашего состава к познанию подлинной реальности*» (Зеньковский В.В. Наша эпоха // Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 1997, с. 322).

¹² Здесь чрезвычайно важны два момента: сам термин «чело-век», смысл которого образует лицо, обращенное к веку, т. е. вековечным ценностям; *мера* человека, в которой изначально задана его сущностная природа, сотворенная «по образу и по подобию», т. е. божественность

просто включает и воспитательный элемент, но является тем очеловечивающим внутренним фундаментом, что изначально задает образ человеческой духовно-нравственной творческой жизнедеятельности.

Если постижение-обучение преимущественно принадлежит интеллектуальному началу культуры, то воспитание-очеловечивание является преимущественно сферой реализации *духовного* начала культуры¹³. В воспитании важен внешний (чувственный) опыт человека, но все же в истоке воспитания лежит *внутренний, духовный опыт человека*. «Воспитать человека – значит, прежде всего, пробудить в нем эти духовные переживания и открыть ему доступ к этому духовному опыту. Только в этом опыте человек может постигнуть, что такое любовь, какова ее глубина и сила и в чем ее священное значение. Только здесь он может научиться отличать добро от зла, услышать в самом себе голос совести, постигнуть, что такое честь, благородство и служение. Только в этой области он может увидеть, что такое художественность и прекрасное искусство, воспитать свой вкус и развить свое восприятие красоты. Только духовный опыт может открыть ему, что такое истинное знание, очевидность и доказательство и в чем состоит научная культура и достоинство ученого»¹⁴. Воспитание-очеловечивание, образно говоря, способствуют открытию в человеке *духовных очей*, способствует тому, что индивид становится «воистину человеком, т. е. духовной личностью, с неразложимым, священным центром, с индивидуальным характером, со способностью духовно творить и наполнять духом общественную жизнь, свободу, семью, родину, государство, частную собственность, науку и искусство»¹⁵.

Современный поликризис, в котором экологические катастрофы заявляют о себе все более настойчиво, меняет главный вектор образования. «В этой новой, принципиально отличной от эпохи Просвещения ситуации, образование нужно не столько для того, чтобы изменять и покорять мир, сколько чтобы сориентироваться в нем, повлиять на характер перемен, приспособливаться к ним или сопротивляться. Его социальная и гуманитарная роль должна состоять в расколдовывании искусственной реальности, выявлении скрытого в ней смысла, как когда-то оно было нужно для овладения силами природы. Если естественный мир человек открывал и преобразовывал, создавая тем самым искусственный, то теперь естественный мир надо сохранять, а искусственный – понимать. Понимание – базовая духовная форма бытия людей в искусственной среде, оно же является и сутью образования. Образование превращается в условие нашего выживания в новых условиях»¹⁶.

Роль образования в развитии общества определяется тем, что оно является главным *исток*ом умножения человеческих способностей на основе знаний, которые лежат в основании удовлетворения растущих естественных, демографически обусловленных потребностей¹⁷ человека. Само развитие общества может происходить благодаря только тому, что имеющиеся человеческие способности, представленные прежде всего теоретическими знаниями, превышают требуемые для реализации рутинных, статичных функций производственного процесса. Сфера образования обязана «наполнять» действительность *Большой* (не технократической!) *идеей спасения человека и человечности*, а значит, что «знание, касающееся общих связей и закономерностей – универсалий, – должно

человека. Поэтому и все хозяйственное творчество и его результаты должны быть соразмерными *чело-веку*.

¹³ См. подр. о различии интеллектуального и духовного начал в культуре: Келле В. Ж. Интеллектуальное и духовное начала в культуре. – М.: ИФРАН, 2011.

¹⁴ Ильин И.А. Почему мы верим в Россию: Сочинения. – М.: Эксмо, 2007. С. 155.

¹⁵ Там же. С. 156.

¹⁶ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. С. 239.

¹⁷ См. подр.: Задорожный Г.В., Кацуба А.В. Глобализирующееся знаниеемное хозяйство: проблемы ренты и квазиренты. – Харьков: Точка, 2013. С.137-139 .

расти быстрее отраслевого и прикладного знания, обращенного к утилитарным запросам»¹⁸. Поэтому специфика нынешних образовательных реформ, призванных сформировать новое массовое Просвещение, определяется потребностью не светских, утилитарных аргументов, а морально-религиозных, основанных на картине мира, где обездоленные и «нищие духом» должны становиться носителями высшей миссии спасителей нынешнего человечества. Оправдание университетского универсумно-фундаментального образования требует необходимости «внести в структуру фундаментального знания сотериологический элемент. Если ценности спасения выше ценности обогащения (к тому же предназначаемого меньшинству), то ясно, что в систему фундаментального научного поиска должен быть заложен сотериологический мотив: спасения природы, спасения культуры, спасения человека», а «знание об общем (общих основаниях бытия тех или иных объектов) должно предшествовать процедурам утилитарного использования отдельных свойств вещей. Иными словами, для того, чтобы сохранить уникальные природные гео- и биоценозы, надо несравненно больше знать о мире, нежели это требуется для того, чтобы поставить нам на службу отдельные полезные – в краткосрочной перспективе – свойства вещей»¹⁹.

Но при этом весьма важно осмыслить, что в формате постнеклассической науки и соответствующего образования надо отойти от навязанного всему обществу «перевернутого» понимания, исходящего из позиции не изжившего себя «физико-математического чванства», которое привыкло делить все науки (а теперь и учебные дисциплины!) на «естественные» и «противоестественные». При этом не просто словесно заявляется, но *практически(!)* осуществляется подход к высшему образованию, основанный на тезисе, что *гуманитарное образование* не просто не нужно, но оно и *весьма вредно, ибо учит размышлять*, а это, дескать, мешает логичности и доказательности математики. Но при этом явно забывается, что **никакая математика не может определить смыслов деятельности**, смыслов того, что необходимо человеку и должно делаться для его *блага*.

Резкое ухудшение качества образования (не обучения! Хотя и обучения – также), а теперь уже – и вымывание гуманитарной составляющей уже нашло воплощение в *духовно-нравственной деградации общества, расширении маргинальности и социальной эксклюзии, лавинообразном падении благоденствия населения и абсолютном сокращении его численности*. «Люди теряют знания о том, что есть человек, и что надлежит ему делать, что есть реальность, а что – призрачность. И в сей же миг незнания человека заменяются знаниями демонов и призраков, которые никогда не теряют своей идентичности, а всегда навязывают ее тем, кто сомневается в самом себе... Нет и не может быть никакого человечески выдуманного проекта выхода из апокалипсического кризиса, ибо он есть следствие разрушения человечности и его интеллекта... Выход из апокалипсического кризиса возможен лишь через оздоровление сознания и разума, через медленное, длящееся в течение нескольких поколений, восстановление порушенной человечности и культуры»²⁰.

Специфика самой постнеклассической *человекомерной* науки, а она должна неизбежно становиться основанием университетского универсумно-целостного образования, формируется тем, что в ней определяющую роль занимает *гносеология*, «или по-русски теория познания, есть философская наука о свойствах истины». Истина здесь не сводится к соотносительности образа и предмета, а предстает как многоярко цветение бытия, сама реальность в состоянии высшей просветленности и преображенности. По словам Н.А. Бердяева, «Истина есть не предметная, бытийственная реальность, отраженная в познающем и вошедшая в него, а просветление, преображение реальности, внесение в мировую данность качества, которого в ней не было до познания Истины и откровения Истины. Истина есть не

¹⁸ Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Алгоритм, 2003. С. 438.

¹⁹ Там же. С. 443, 444.

²⁰ Шулевский Б.Н. Встречи с Иным в философии хозяйства Ю.М. Осипова. – М.: ТЕИС, 2007. С. 61, 62.

соотношение с тем, что называют бытием, а возгорание в бытии света»²¹. Но приобщение к Истине возможно, как показала история развития науки и великих научных открытий, только для верующего разума, ибо сама вера позволяет расцветать разуму, преображает и исцеляет человека, позволяет объединять все его способности в единое целое, создавая прочную основу для человечески-человечного творчества. Как писал С.Л. Франк, самый глубокий и выдающийся русский философ²², «вера есть не что иное, как полнота и актуальность жизненных сил духа – самосознание, углубленное до восприятия последней глубины и абсолютной основы нашей внутренней жизни, – горение сердца силой, которая по своей значительности и ценности с очевидностью воспринимается как нечто высшее и большее, чем я сам. Естественно человеку дышать глубоко и свободно, полной грудью; неестественно чувствовать свое дыхание стесненным, спертым в груди»²³. Вера позволяет не просто пытаться рационально-научно постигать Вселенную, но и видеть ее «как бы с горы» (Ф. Ницше), научает человека улавливать те связи, которые отнюдь не поддаются рационализации. И тогда можно говорить о целостном постижении мира, в котором наука сочетается с верой, а познание видит не мир падший (М. Хайдеггер) и человек видится не снизу, а философия (хозяйства) становится искусством возвышающего мышления и преобразуется в *мудрость*.

Университетское правильное, мудрое образование призвано формировать *личность*, в понятии которой заложена благая весть о *сверхприродном* существе человека, где его миссией является само *опознание человеком самого себя, своего внутреннего существа*, как того несказанного *высшего начала*, которое и называется личностью. «Но, раз войдя в мир, это самосознание человека позднее потеряло память о происхождении и основании, и именно поэтому человек нового времени, сознавая себя личностью, стал ощущать свое трагическое одиночество в бытии. Осознание этого глубочайшего смысла благой вести есть, таким образом, именно для нас, для людей нового времени, освобождение от кошмара заблуждения, тяготевшего над нашей жизнью, истинно спасительная весть о подлинном, онтологически утвержденном корне нашего бытия как личности»²⁴.

В университетском целостном образовании стержнем является созидание *нового самосознания* человека, даруемого ему благой вестью, и означаемого нового сознания его достоинства. «В этом последнем отношении благая весть принесла *величайшую духовную революцию*, когда-либо совершившуюся в мире, – можно даже сказать, *единственную подлинную революцию*, потому что все позднейшие перевороты, ставившие себе задачей повысить уровень человеческого существования, сознательно или бессознательно черпали свои силы из источника благой вести, осуществляя ее смысл в частичной и всегда искаженной форме»²⁵. И потому в новом веке необходимо продолжать величайшую подлинную духовную революцию, которая связана со становлением постнеклассической науки, ибо современная наука – **наука XXI века** имеет своей *главной задачей* постижение **внутреннего духовного мира человека**. Ее решение самым тесным образом связано с человекомерной миссией университета.

Резюмировать ситуацию в современном университетском образовании можно в нескольких словах: «современный университет утрачивает то, *что имело бы самоценность познания для образования человека*... нет уже никакого представления о том всеобщем значении, о том сущем, которое мы хотели бы или могли найти, познать и сделать смыслом образования». Поэтому возродить ценность и качество университетского образования, прежде всего в условиях необходимости реализации императива выживания человечества,

²¹ Бердяев Н.А. Истина и откровение. – СПб., 1996. С. 24.

²² Так характеризовал С.Л. Франка видный историк русской философии В.В. Зеньковский.

²³ Франк С.Л. С нами Бог. – М.: Республика, 1992. С. 247.

²⁴ Франк С.Л. Свет во тьме. – М.: Изд-во «Факториал», 1998. С. 85.

²⁵ Там же.

нужно формированием потенциальной способности человека *самостоятельно* осмысливать все проявления сущего, а «эта универсальная способность к осмыслению всего сущего должна развиваться и усиливаться, а не подавляться и загоняться в рецептурное русло профессионализма. Развитие этого качества в фундаментальных предметных областях решает одновременно задачу формирования универсального и целостного мировосприятия»²⁶. Современный образованный человек должен хорошо осознавать и понимать, что современный мир, где он *творчески* и *ответственно* ведет хозяйство, это есть «*искусственно расколдованный мир с привилегированным положением человека, эта реальность, для которой характерным является аксиологически значимый ландшафт, и составляет специфический ценностно-смысловой Универсум*»²⁷. И университетское образование должно являться формированием способности к ценностно-смысловой деятельности, в которой получает *личностную реализацию* единство экологии, онтологии и праксеологии как условия устойчивого функционирования человеческой цивилизации²⁸. Ценностно-смысловой Универсум должен быть соотносительным с духовным внутренним миром личности и включать в себя три гармоничные подсистемы жизнедеятельности человека: природу в ракурсе ее информационных возможностей, выраженных в ноосфере; цивилизацию в ракурсе ее культурных потенциалов и практических реализаций; монадное бытие в ракурсе ценностно-смысловой деятельности индивидуального социума (этноса или личности)²⁹.

В университетском образовании, в котором неотъемлемой составляющей является стремление к информационной новизне, очень важно, как подчеркнул ректор Московского государственного университета В.А. Садовничий, понимать, что «при больших скоростях и объемах информации, новых способах коммуникации есть риск упустить с виду главное, сбиться с пути, потерять ориентиры. И речь идет уже не о внешних проявлениях, а о глубинных изменениях, касающихся жизненных интересов, приоритетов, ценностей. В плюрализме мнений, при большом «информационном шуме», можно не расслышать голос истины. В обстановке вседозволенности, пропагандируемой массовой культурой, легко забыть нормы морали. В этих условиях воспитательная миссия университета должна заключаться в том, чтобы помочь студентам не растеряться, не потерять правильных жизненных ориентиров, сохранить нравственный императив внутри себя, помочь им воспитать в себе чувства гражданской ответственности и патриотизма»³⁰.

Для решения задачи сохранения внутреннего нравственного императива, «выведения» в фундаментальную плоскость актуализации духовно-нравственных ценностей необходимо кардинально изменить мышление-понимание: перейти от поверхностной схематично-расчетной *целевой* рациональности к сущностной – *ценностной* рациональности. Именно с таким переходом открывается возможность изначально задавать человеческий смысл научного поиска, формировать человекомерную науку, а в хозяйственном плане успешно реализовывать императив выживания человечества. Когда-то в начале 90-х годов XX века был весьма популярным публицистический *экономикс-ическо-рыночный* призыв «Иного не дано!», провозглашенный в угаре *бездумного непонимания* глубинных жизненных проблем. Сегодня «наступаем на те же грабли», но уже в масштабе всего человеческого сообщества, а не в рамках распада одной страны. Иное дано! Но требуется напряженное личное усилие для

²⁶ Афанасьев Ю.Н. Может ли образование быть не гуманитарным? // Вопросы философии, 2000, № 7. С. 40.

²⁷ Крымский С. Экспликация философских смыслов. – М.: Идея-Пресс, 2006. С. 29-30.

²⁸ Речь идет о первичном понимании цивилизации как умягчении нравов человеческого общежития.

²⁹ См.: Крымский С. Экспликация философских смыслов. – М.: Идея-Пресс, 2006. С. 31.

³⁰ Садовничий В.А. Университет XXI века. Размышления об университетском образовании. – М.: МГУ, 2006. С. 24-25.

его понимания. Этим ныне и определяется призвание хозяйствоведческой науки и университетского экономического образования.

Вменение *экономикс*-изма как основание и исток кризиса современного экономического университетского образования

*Это экономическое чудовище – «залог паразитического благополучия»
западного мира, сварившего для профанов волшебное снадобье – **экономикс**.
Н.Б. Шулевский*

*Экономикой на всех ее уровнях управляют так,
как ее преподают в учебных заведениях.
К.Н. Лебедев*

В теоретическом плане **вредность** *экономикс*изма, монетаризма-индексизма, экономического неоинституционализма выражается в том, что они претендуют на свою *главность, основоположность* во всем современном не только экономическом, но *обществоведческом* знании, не желая смиряться со своей только *лишь обслуживающей* ролью; в практическом плане именно в их *идеологической* направленности и ярко выраженной *апологетичности* находятся истоки, причины нынешнего мирового финансово-экономического кризиса, принесшего и продолжающего нести *страдания* и *маргинализацию* подавляющей части населения как отдельных стран, так и всего мира. Поэтому-то эти «научения» *уходят от* исследования *социальных* проблем, все стараются перевести к счетно-логическим умозаключениям, в навязывание норм и правил, оторванных от хозяйственных реалий. Они создают искусственный, виртуальный *мир симулякров*, в котором по определению *не может физически и духовно жить и развиваться человек*³¹.

«В истории развития культуры человек еще никогда не подвергался столь мощной обработке под «призрак толпы», ее инфантильности и симуляции. Феномены глобализации и мультикультурности посредством новых технических возможностей СМИ, киберпространства, интерфейса увеличивают *давление социального целого* на разные уровни существования человека, углубляя «классические» формы отчуждения: от социальной целостности – в социальные роли, от культуры и персональной идентичности – к безличному существованию, от истин и мыслей – к «оглуплению» стереотипами и потере связи с опытом»³². *Экономиксизм* стал современным *идолом*, который возведен в ранг «глобализаторского всепобеждающего учения» соответственным «научным» истеблишментом как весьма своеобразной «фабрикой мысли», верно служащей истинным владельцам финансовой власти и призванной любыми методами оправдать прибыль и

³¹ Об этом подр. см.: Задорожный Г.В. *Экономикс или социальная экономия?* (размышления политэконома о постнеклассической экономической науке). – Полтава: Скайтек, 2009; Задорожный Г.В. *Иначе возможное как со-творчество человечности* (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки). – Полтава: Скайтек, 2011; Задорожный Г.В. *Человекоспасительная функция хозяйствоведческой науки*. – Харьков: Точка, 2012; Колінко О.Г. *Духовно-творча діяльність людини як основа сучасного господарського розвитку*. – Харків: Видавництво ТОВ «Друкарня Мадрид», 2013; *Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки. Монографія молодих вчених / Під наук. ред. д.е.н., проф. Г.В. Задорожного, к.е.н., доц. О.І. Давидова*. – Харків: Точка, 2013.

³² Пузько В.И. *Понимание отношений новации и инновации как произведений человека в современной культуре (феноменолого-герменевтический аспект) // Философия хозяйства, 2009, № 6. С. 179-180.*

эксплуатацию большинства меньшинством, озабоченного своим успешно-комфортным существованием в мире, где ресурсов на всех не хватает.

И как тут не согласиться с умозаключением С. Чернышева, публикатора книги С. Платонова «После коммунизма» о том, что «всякий феномен значим постольку, поскольку существует и постижима его связь с реальностью, в которой мы живем. Если таковая не усматривается, то занятие сим предметом превращается в интеллектуальный разврат»³³. Из этого общего подхода следует и более конкретная констатация постижения нынешней кризисной экономики: «В строгом смысле слова экономика занята превращением живого человека в средство возрастания неживой субстанции капитала, в средство омертвления жизни» (Н.Б. Шулевский). Одним из главных таких средств омертвления жизни в конце XX и начале XXI века стала неоклассическая *экономикс*-ическая наука-образование, которая стоит весьма далеко от социально-экономических реалий современного мира.

Весьма взвешенную оценку научного и образовательного *экономикс*-изма представили руководители Института экономики и прогнозирования НАН Украины В.М. Геец и А.А. Гриценко: «**мейнстрім, економікс, мікроекономіка, макроекономіка, міжнародна економіка та інші складові економічної теорії такої методологічної орієнтації неспроможні дати відповіді на історичні виклики.** Їх категорійний склад, інструментарій, різноманітні моделі, прогнози тощо пристосовані до аналізу в основному збалансованої економіки, до вирішення проблем *функціонування* господарства, а реальна економіка перебуває у *стані суттєвих перетворень*, що змінюють не тільки форми, а й зміст економічних процесів. Саме тому **наукові досягнення ряду нобелівських лауреатів**, як зараз виявилось, добре вирішували лише локальні питання функціонування економіки, а перспективно створювали **підґрунтя** для поглиблення економічних **диспропорцій і посилення економічних ризиків**»³⁴ (выделено жирным нами – Г. З., О. К.).

Во многом столь *фантазийному* характеру экономической науки и образования способствовали те основные *мифы-догмы* *экономикс*изма, которые стали его исходными догматами-постулатами. Они одновременно представляют и те «социальные инновации», которые легли в основание строительства «светлого рыночного будущего», а более точно и правильно – *ничтожения* человека.

Миф о рациональном выборе. В современном «научном» *экономикс*ическом сообществе господствуют *экономикс*ические *идеологические* постулаты общества *потребляемости*³⁵, которые, в общем-то, пытаются объяснить-использовать «модель экономического человека» через насаждение разработанной в «фабрике мысли» – американской корпорации «РЭНД» так называемой «**теории рационального выбора**», в основание которой заложен *отказ от сотрудничества, справедливости, семейных*

³³ Цит. по: Платонов С. После коммунизма: Книга, не предназначенная для печати. – 2-е изд.; Второе пришествие: Беседы. – М., 1991. С. 504.

³⁴ Геець В.М., Гриценко А.А. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку // Європейський вектор економічного розвитку. Зб. наук. праць. Вип. 2 (13) 2012. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. С. 41.

³⁵ Потребляемость – это действительно тот термин, который выражает *изначальную* сущность слова «потреблять, потребление»: как писал Дж. Рифкин, «если заглянуть в словарь английского языка, составленный Сэмюэлем Джонсоном, то «потреблять» там значит **истощать, грабить, опустошать, разрушать**. На самом деле, даже в поколении наших бабушек и дедушек, когда-то у кого-то был туберкулез, это называлось словом «потребление». То есть вплоть до этого века (XX – Г. З., О. К.) быть потребителем **не означало ничего хорошего**, а напротив, значило **нечто плохое**» (выделено нами – Г. З., О. К.) (Цит. по: Affluenza: The All-Consuming Epidemic. - San-Francisco: Berret-Koehler Publishers, Inc., 2002, p. 219-220).

ценностей и морали, т. е. отказ именно от «цивилизации как основополагающего принципа организованного человеческого общежития», и которую уже и *сами американцы* признали насажденным им *мифом*. «Рациональный выбор породил мир, решения в котором принимаются в неведении. Эти решения появляются в результате неправильно намеченных целей (принцип здесь следующий: если вам не нравится результат, необходимо *просто изменить параметры*)»³⁶ (выделено нами – Г. З., О. К.). Теория рационального выбора разрабатывалась в интересах отдельных групп, стремящихся изменить социальную систему США, вернуть страну на тот этап развития, который был до президента Ф. Рузвельта. Здравый смысл, а также анализ практических приложений теории рационального выбора, когда *изгоняются из мировидения мораль и этические оценки реальных межчеловеческих отношений*, заставляют признать, что «теория рационального выбора является *совсем нерациональной*. Она не постигла законы мира, так как не *распознала* его структуру»³⁷ (выделено нами – Г. З., О. К.). Но эта теория продолжает усиленно насаждаться и «научно» обосновываться, несмотря на ее, по сути, *античеловечный* и *весьма далекий от реальной жизни* характер.

Метод «исходного задавания параметров», которые, якобы, отражают-определяют экономическую жизнь общества или фирмы, получил весьма распространенное хождение в современной *экономиксической* науке и способствовал, с одной стороны, не только ее отрыву от проблем реальной экономики, от постижения *смысловых закономерностей* ее развития, но и содействует представлению экономической сферы как *самодовлеющей*, рассматриваемой *вне органичной целостности* Универсума, т. е. исходно принципиально задает *искаженную методологию миропостижения*. С другой стороны, он породил виртуальные технологии финансирования, надувающей «мыльные финансово-индексные пузыри», которые стали господствовать над реальной экономикой, пытаясь управлять ею, но на деле привели к невиданному длящемуся системному кризису. Но об этом несколько ниже.

Миф о рынке и равновесной цене. Экономиксизм в его современной неолиберальной, монетаристской и неоинституциональной версии повсеместно насаждает *лживость* о том, что, дескать, рынок – единственный эффективный механизм общественного развития, самостоятельно формирующий равновесные цены спроса и предложения, что само по себе ставит всех в равные условия и создает благо для общества. Но правильно оценить любую теорию можно лишь «выйдя» из неё на более высокий уровень методологического восприятия, каким сегодня является философия хозяйства. Оказывается, что в её формате «учение о вездесущности и всерешаемости рынка – абсолютная фальшивка, тем более, что еще никто не смог показать, что же на самом деле есть рынок, кроме того, что это есть некий самопроизвольный процесс некой самоорганизации. Подобные процессы есть и в планомерной системе, даже в казарме, хотя там никакого рынка и в помине нет... Абстрактно рассуждая, вроде бы все экономические агенты со своими товарами и ценами и есть рынок, но... как быть тогда с теми суперагентами, способными любой рынок *под себя* и *организовать*, разумеется, допуская с его стороны определенный самоорганизационный ход!»³⁸.

Рынок, преподносимый *экономиксистами* как некая основополагающая всеобщность, системообразующая основа, есть досужая апологетическая *выдумка*, которая стала одним из фундаментальных догматов веры-облака *экономиксистов*, ибо в реальности ничего подобного *не наблюдается*. На этот момент обратил внимание нобелевский лауреат П. Самуэльсон, когда оценивал вклад в экономическую науку другого нобелевского лауреата М. Алле, который исходил из того, что *нет единого рынка*, а существует их *множество* и каждый из них имеет *свои* специфические особенности и формы функционирования.

³⁶ Абелла А. Солдаты разума. – М., 2009. С. 312.

³⁷ Там же. С. 313.

³⁸ Осипов Ю.М. Философия финансов // Философия хозяйства, 2008, № 4. С. 82-83.

Оценивая *решительный отказ* М. Алле от вальрасовской модели экономики, *основы неоклассической теории*, считая, что эта модель не только не соответствует действительному положению дел, но и затрудняет решение практических задач, и создание М. Алле новой теории (60-е годы XX века), Жак Лесурн писал, что особенно важно «в новой теории, о которой можно сказать, что она описывает экономику рынков, а не рыночную экономику, вся экономическая динамика исходит главным образом из децентрализованного поиска экономическими агентами излишков, в то время как в предшествующей литературе она базировалась на поиске равновесной системы цен. Следовательно, больше нет необходимости в гипотезе модели Вальраса о существовании в каждый данный момент единой системы цен для всех субъектов»³⁹.

Но *экономиксизм*, и спустя полвека, продолжает *морочить головы* той же неоклассической «научной» *выдумкой* о рыночной экономике. Суть здесь сводится к тому, что «дело не в том, что рынка вообще нет, – он есть! – а в том, что нет рынка, лежащего в основе всей экономики, т. е. нет никакой *рыночной экономики* (и быть не может!). Абсолютизация рынка как научной категории – вредная, запутывающая сознание, затея!»⁴⁰.

Более того, «надо, наконец-то, видеть современную экономику не глазами рыночных теоретиков, а в ее объективном ракурсе... Рыночные экономисты, а нередко и функционеры реальной (но зовущейся рыночной) экономики не знают, не видят и не понимают, что уже произошло и продолжает нарастать фактическое превращение содержания коренных рыночных категорий, почти всей «рыночности» в свою противоположность»⁴¹.

Точно так же *нет и не может быть* никакой «равновесной» цены, ибо все цены *самопроизвольные*, т. е. являются такими, какими их устанавливает не мифично-кабинетное соотношение спроса и предложения, а производитель (посредник), исходя из своего интереса. «...Вокруг всего более цены... договорные, установленные, волевые... и уже поэтому *самопроизвольные*, вроде той же цены на нефть (какой-токой рынок определяет сегодня цену на нефть)? Хорошо известно, что цены могут изменяться (по преимуществу вверх) по самым разным причинам, но... кроме чисто рыночных (из-за изменения спроса и предложения). Спрос и предложение могут вообще не изменяться, качество товаров тоже, а цены... будут расти себе и расти... и не по причине той же денежной инфляции, а всего лишь по желанию экономических агентов, их сообществ, всей экономики»⁴². Процесс почти *каждодневного роста* в Украине *цен* на бензин, лекарства и продукты питания, обусловленные эгоистической ненасытностью, прежде всего отечественных посредников и их законодательно-правительственного лобби, никакого, даже наималейшего отношения не имеют ни к спросу, ни к предложению, ни к *экономиксической* теории, которая все же под видом профессорской апологетической *сказки* о равновесной цене и спросе с предложением упрямо защищает один из догматов неоклассической *идеологии-веры*.

И получается, что «равновесная цена» – всего лишь *дурная абстракция*, но на ней сотворена вся *экономиксическая* теория рыночной экономики. Профессора не хотят обращать внимания на то, что «давно выяснено, что *равновесной цены*, функции которой образуют суть рыночного механизма (в его всеобщем понимании), в реальном хозяйствовании давно *не существует*. И на Западе, и в советской экономике господствовали никакие не равновесные, а индивидуальные цены»⁴³ (выделено нами – Г. З., О. К.). Но воз *вирусоносительной вредоносной экономиксической* теории и ныне тут!

³⁹ Цит. по: Алле М. Экономика как наука. – М., 1995. С. 131.

⁴⁰ Осипов Ю.М. Философия финансов // Философия хозяйства, 2008, № 4. С. 83.

⁴¹ Корняков В.И. Есть ли путь к массовой-народной инновационной экономике? // Философия хозяйства, 2008, № 2. С. 44-45.

⁴² Осипов Ю.М. Философия финансов // Философия хозяйства, 2008, № 4. С. 83.

⁴³ Корняков В.И. Есть ли путь к массовой-народной инновационной экономике? // Философия хозяйства, 2008, № 2. С. 45.

Миф о «невидимой руке» и конкуренции как главном механизме развития человеческого общества тоже из этой же серии. Людвиг фон Мизес, один из основоположников либерализма, в своем фундаментальнейшем труде «Человеческая деятельность» показал, что в основе исторического развития человечества лежит *сотрудничество и кооперация*. Это же подтвердили и все другие выдающиеся мыслители, обращающиеся к изучению истории человеческого общества.

В разных аспектах этот тезис доказывается и современными исследователями. «Новые и новейшие исследования устанавливают: в тех сферах экономики, которые для современности являются решающими, конкуренция сменяется монополией, а то и сотрудничеством. Так, главные частные субъекты современных национальных экономик – многоотраслевые концерны – между собой давно не конкурируют и нередко сотрудничают»⁴⁴. «Современной валютой будет не интеллектуальный, а скорее всего, социальный капитал: коллективная оценка тех, кого мы знаем, и того, что мы можем сделать друг для друга. Когда социальные связи прочны и многочисленны, появляется больше доверия, взаимного уважения, коллективных действий, информации, счастья, так что в конце концов начинает расти благосостояние»⁴⁵. «Рыночность и инновационная экономика не стыкуются. Гнаться за рыночностью – ставить крест на массовой-народной инновационной экономике», ибо «теперь рост производительности в его современной (инновационной) форме несовместим с рыночной экономикой. Рыночная экономика превратилась в свою противоположность – в социальную преграду роста производительности труда»⁴⁶.

Интересующийся вопросом о «невидимой руке» найдет в публикациях последних двух десятилетий реальное объяснение роли этого *публицистического* термина, призванного сослужить свою службу в *развале* реальной народнохозяйственной экономики и сыграть не менее продуктивную роль в *оглулении* человеческого сознания современников.

Миф об объективных причинах экономических кризисов. Главная беда экономической науки состоит в том, что она всегда пытается лишь *задним* числом кое-как объяснить то, что уже произошло в хозяйственной реальности, а тем самым кое-как оправдать свое существование как науки. Естественно, что в таком объяснении она не может признаваться в своем бессилии и неспособности к глубокому и всестороннему теоретическому анализу, ибо сама система координат современного экономического мышления *слишком узка и односторонне поверхностна*. Поэтому все, что бы ни произошло, особенно такого, что жизнь рушит, она всегда списывает на некие «объективные» причины, которые якобы и вызывают-порождают-продолжают неизбежные кризисы. Экономическая наука не хочет видеть в них результатов *осознанной деятельности* тех, кто управляет сотворением *искусственного экономического мира*, исходя из своих сиюминутных *корыстных интересов*, для реализации которых нет никаких преград, если норма прибыли резко возрастает (читай К. Маркса!).

В этом плане сегодня уже достаточно хорошо описаны рукотворные истоки и механизмы Великой депрессии, которые отнюдь *не имели объективного характера* для их творителей-рулителей⁴⁷. Во многом весьма поучительным для размышляющих экономистов стало и то, что открывается в свете анализа *рукотворных причин* кризиса 1998 года, начавшегося в Юго-Восточной Азии, а также и современного мирового, так называемого,

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Джеймс Кузес. Выбор бросают лидеры // Как превратить знания в стоимость: Решения от IBM Institute for Business Value. – М., 2006. С. 31.

⁴⁶ Корняков В.И. Есть ли путь к массовой-народной инновационной экономике? // Философия хозяйства, 2008, № 2. С. 47.

⁴⁷ См., напр.: Строев А.С. Становление виртуальной финансовой системы // Философия хозяйства, 2010, № 3; Эпперсон Р. Невидимая рука. Взгляд на историю как на заговор. – К., 2010 и др.

финансово-экономического кризиса. И задача экономизма с его новейшими гламурными формами именно и состоит в том, чтобы навязать *ненаучное видение* причин происходящего, выдать его за некие «объективные» закономерности, перед которыми человек со своим сознанием бессилён, а потому должен принять на веру. А чтобы эти догматы представлялись человеку более убедительными, то желательно их разукрасить-огламурировать «научными» схемами кривых, искусственными эконометрическими моделями, заумно сочинёнными, но весьма далекими от истины тестами.

Не потому ли несколько провокативно, но в целом схватывающей суть происходящего, прозвучала мысль о *цели искусственно заданного-созданного кризиса современного экономического образования*: «Системе нужны биороботы, а не творческие думающие личности. Я постоянно говорю: самым ценным ресурсом так называемой «рыночной экономики» (кодовое название капитализма) являются дураки (в «экономикс» они носят кодовое название homo economicus). Поскольку число дураков (умственно отсталых) от общего количества рождающихся составляет доли процента, то мировая финансовая олигархия в XX веке поставила их производство на массовую, конвейерную основу. Основные предприятия по производству этого товара – университеты, особенно экономические факультеты и разного рода экономические школы при университетах»⁴⁸.

Особенно четко и наглядно такие процессы наблюдаются в современном университетском экономическом образовании, которое по запущенным из-за океана схемам-вирусам *противочеловечности* *одностадно* насаждает новое «верное и всепобеждающее» *экономикс*-ическое начало бес-прекословных верований догматического содержания, напрочь оторванного от реалий, а поэтому *апологетически-кризисное* по своей изначально-внутренней сути. Целью здесь избраны *деградация разума*, отрыв от достижений культуры и целостного мировоззрения, ориентация на средне-посредственного постчеловека, не наученного размышлять и реально оценивать происходящее в формате человеческой и человеческой жизнедеятельности, не умеющего всесторонне обосновывать принимаемые управленческие решения и комплексно взвешивать их практические последствия. Под *целязаданные апологетические* весьма *однобокие наукоподобные смысловыхолощенные словоблудия* о человеческом, интеллектуальном, социальном, культурном *капитале* насаждается современная «тирания интеллектуальной пошлости», *разрушающая весьма тонкий слой цивилизационной культуры целостного миропонимания*. Новое средневековье и варварство, направленное против человека и природы, а значит – и самой Жизни, уже вошло в широко распахнутые ворота якобы образованным «человеком массы», *позабывшем* в своем неумном стремлении к «свободе»-вседозволенности, успеху и сплошному «научному» плюрализму *о со-Вести* и своей *личной ответственности* перед своими *детьми, внуками и правнуками*, существование которых такой человек уже поставил под большой знак вопроса.

Весьма нелестные отзывы и оценки экономической науки и экономического образования дают Э. и Х. Тоффлеры, которые исходят из того, что «чтобы проникнуть в сердцевину завтрашней экономики, мы, следовательно, должны компенсировать это незнание (т. е. трудно измеримое скрытое знание, хранящееся в наших головах – Г. З., О. К.) о знании»; «сегодня, как никогда прежде, во всем мире нами управляют студенты профессоров экономики», но, «к сожалению, многие идеи, заложенные в их головы в студенческие годы, льют неверный свет на реальное функционирование экономики в эпоху революционного богатства», ибо «экономисты с опозданием начали привлекать психологов, антропологов и социологов, работы которых когда-то отвергались как недостаточно «точные» или дающие количественные оценки. Возникли целые новые отрасли науки, такие как экологическая экономика, экономика поведения и их ответвления»; «интеллектуальная

⁴⁸ Катасонов В. Кризис современного экономического образования как шанс на спасение человечества // http://ruskline.ru/analitika/2011/12/08/krizis_sovremennogo...

собственность остается неадекватно понятой»; «не было еще написано последнее, а в ряде случаев и первое слово о ценности знания», несмотря на все усилия отдельных экономистов и их групп, сообщество профессионалов в целом еще далеко от того, чтобы в полной мере оценить уникальную природу сегодняшних революционных перемен». Общая же их оценка нынешнего состояния экономической научно-образовательной ситуации, мягко говоря, не радужна: «По прошествии полувека после начала революции экономисты еще не сформулировали обобщающей, всеобъемлющей теории, объясняющей эту историческую стадию экономического развития, чтобы помочь нам понять, кто мы и куда идем»⁴⁹. Но самая главная причина нынешних и последующих бед человеческих следует из обрыва методологической культуры, потери способности и умения формировать-задавать правильные человеческие формы мыследеятельности, невозможности полнокровно постигать истинную философию благодного хозяйства.

Современное университетское экономическое образование как необходимость перехода от экономиксизма к пониманию *металогике иного* – целостного хозяйства

Экономический прогресс необходим для роста человеческого духа, для освобождения его от рабства мертвым стихиям мира в целях деятельности духовной, для одухотворения мертвых сил природы.
С.Н. Булгаков

Если что сегодня и возможно, то... учение о хозяйстве как реальном жизнеотправлении человека, а в рамках этого учения уже может иметь место учение об экономике как частном случае (подсистеме) человеческого отправления или хозяйства. И это, заметим, без всякой надежды на весомое и повсеместное преподнесение такого рода знаний в современных университетах.
Ю. М. Осипов

Экономикс-исты не хотят обращать внимания и на то, что мир уже вошел в *четвертую научную революцию – постнеклассическую, человекомерную*, в которой наука имеет главным объектом своих исследований *человекомерные комплексы*, а поэтому и человека она должна воспринимать, исходя из его *целостной духовно-био-социальной природы*, а не просто как био-логические существо, которое можно описать при помощи формул и графиков. Тем более совершенно невозможно в миропостижении исходить из модели экономического и даже неоинституционального человека. «Как свидетельствует история, из катастроф люди никогда не выходили ценой одних только экономических мероприятий. Здесь необходимо возвышение духа, пробуждение предельных антропологических основ деятельности, творческий пафос большой культуры»⁵⁰.

Сегодня из процесса университетского обучения *искусственно вырвано* само понимание *человека как духовного* существа, а именно *духовность и нравственность отличает* его от всего другого в животном мире. Это игнорирование духовной ипостаси человеческой природы оборачивается разного рода искаженными весьма далекими от понимания сути «научными» измышлизмами о целостном *экономическом агенте, партнерстве* и коэволюции человека с природой и прочими, составленными из модных

⁴⁹ Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. С. 158, 157, 170, 176, 177.

⁵⁰ Крымский С. Экспликация философских смыслов. – М.: Идея-Пресс, 2006. С. 36.

словов, наукообразных абрикодабр. Бес-смысленный *новояз* становится *язвой-признаком* дальнейшей чисто *интеллектуальной деградации*, лишенной постоянного смыслопоиска и системной рефлексии, характеризующейся удручающе односторонней специализацией в эпоху кричащей необходимости постнеклассического *припоминания изначального знания, игнорирования* понимания фундаментально-определяющей роли *целостности*, а более глубоко – *синкретичности* как в постижении хозяйственной реальности, так и в практическом творческом преобразовании хозяйства.

Ремесленное университетское экономическое обучение, основанное на *осколочной экономикс-ической догматике*, целезаданно игнорирующей суть социально-экономических реалий, не имеющей достоверной методологической базы анализа, оборачивается столь же поверхностно-упрощенными массовыми наукоподобными диссертационными исследованиями (присказка «ученым можешь ты не быть, но кандидатом (доктором) быть обязан!» стала действенным девизом институций, объединенных под флагом «высшей» аттестации кадров). Круг замыкается и *сужающееся* воспроизводство поиска истины-смысла не позволяет свободно дышать ни человеку, ни природе, давя их стремительно расширяющейся технооэфиросферой (Ю.М. Осипов), манипулятивно упрощающей и управляющей бес-знанием становящегося пост(бес)человека.

Общую ситуацию, в которой сознательно-подражательно оказалось отечественное университетское экономическое образование, можно характеризовать как **базисно** (*замешенной на основании микро- и макроэкономики*) **деградирующей**, но пока не безвыходной. В экономическом образовательном пространстве работают отдельные ученые, профессора, зарождаются истинно научные школы и движения, которые не только весьма критически оценивают всё свершившееся за последние два десятилетия, но и продуктивно разрабатывают новое поле *целостного хозяйственного миропостижения на принципах постнеклассической науки*. Прежде всего, здесь необходимо назвать школу философии хозяйства (Ю.М. Осипов), проблематику экономической универсумики (В.Н. Тарасевич), ноосферной экономической теории (А.И. Субетто), православной цивилизации и хозяйства в глобальном мире (А.С. Панарин), социально ответственной трудовой сферы (А.М. Колот) и некоторые другие *одухотворяющие* научные течения мысли. Весьма отрадно, что **журнал «Социальная экономика»**, издаваемый **Каразинским классическим университетом** стал свободной размыслительной трибуной, где проблемы экономики всесторонне исследуются в русле *целостного миропонимания*, в котором *духовно-нравственные, ценностные основания* определяют смысл и цели хозяйственной деятельности человека, где качественно обновляется методология современного экономического анализа.

Весьма примечательным фактом в сфере университетского экономического образования следует считать и те события, которые происходят в мировой цитадели подготовки экономистов, финансистов и управленцев – Гарвардском университете (США): забастовка 70 студентов в виде демонстративного ухода с лекции профессора Грегори Мэнкью и открытое письмо на его имя с протестом против явной предвзятости курса «Экономикс 10», его оторванности от жизненных реалий, неспособности формировать критическое и одновременно конструктивное отношение у студентов к нынешним экономическим реалиям. Преподавание экономической теории, явно запрограммированной на *апологетику* господства *капитала и прибыли*, социального неравенства, защиту современной финансово-банковской системы, обосновывающей коммерциализацию высшего образования, несет *прямой вред* мировому развитию, камуфлируя истинные причины современного финансово-экономического кризиса. *Американские студенты*, озабоченные нынешним кризисным состоянием и античеловечным качеством наступающего будущего четко обозначили свою *социальную и нравственную позицию* и крайне *негативно*

оценили то, что в наших университетах по-прежнему считается как нечто новое и самое передовое⁵¹.

В этом *протестном* действии гарвардских студентов следует видеть и призыв к нашим университетским профессорам и чиновникам-образованцам наконец-то остановиться в своем *угаре нерассудительного подражательства-пропаганды* экономическо-ической теории, ибо в схематичном подражании «мы имеем чудный дар делать все ничтожным» (Н.В. Гоголь). Им следует вспомнить о своей *личной ответственности* перед молодёжью за формирование того мировоззрения и будущего, в котором явно не запрограммировано места ни истинной свободе и творчеству, ни человеческому человеку, ни естественной природе как естественной качественной среде обитания человека.

Неоклассическая экономическая наука и основанное на ней университетское экономическое образование по крупному счету находятся в *затяжном кризисном* состоянии, о чем свидетельствует реально длящийся с конца 2007 года финансово-экономический кризис. Выход возможен на основании *кардинального изменения господствующего мировоззрения*, когда на первый план выдвигается не экономическое, *целерациональное* измерение реальности, а в миропостижение исходно закладывается *целостность человека и его деятельности*, органично «вписанные» в *целостность Универсума*. При этом *духовно-нравственные ценности* безоговорочно *предопределяют* приоритеты, цели и пути управления социально-экономическим развитием.

Универс-ум-ное универс-итетское образование, четко исходящее из понимания *экономики как средства* развития, а *человека как центра духовной культуры и центра конструирования хозяйственного универсума*, должно формировать *постнеклассическое мировоззрение* не как некий хаотично-лоскутный, осколочный набор множества поверхностно-отрывочных специальных знаний, но как единое, цельное, *целокупное знание* человека и мира, в котором он хозяйствует, целостно реализуя свою роль *творческого свободно-ответственного соратника Мироздания*.

Затянувшееся и длящееся кризисное состояние *экономическо-ической*, неоклассической науки, а если быть более точным – вообще *экономической* науки проистекает из ее *невежества*, выражающегося в *одномерном* подходе к исследованию своего предметного поля – *человеческой деятельности* как процесса созидания *материального богатства-условия* жизнедеятельности человека.

Экономическая наука, *отделившаяся* где-то около четырех веков назад от *единого* знаниевого потока *миропостижения* в силу начавшейся специализации и дробления знания на «отдельные квартиры» и превратившаяся в *узкоспецифический* мыслительный дискурс, вошла в раж и китайской стеной *отгородилась* от корпуса *иных* жизнедеятельностных знаний, превратив *человека*, всегда имеющего *целостную* трипостасевую – *духовно-био-социальную природу*, в *человека экономического* как некую счетную линейку своих корыстных, эгоистических интересов (С.Н. Булгаков).

Другими словами, экономическая наука совершила, сама того не совсем понимая, *жизнеубийство*, разбив-раздробив единый *целостный* процесс жизнеотправления человека (хозяйство и хозяйствование) на осколки (экономика, материальное богатство) и занялась в процессе своего *самоцельного, самодовлеющего самооправдания* изучением *лишь одного осколка* – экономического – из *разбито-омертвленного* целого. Продолжающаяся повсеместно вменяться в человеческое сознание *примитивно-схематичная парадигма*

⁵¹ В этом же ряду следует указать на более ранние выступления студентов против примитивизма современного экономического мейнстрима (открытое письмо–петиция французских студентов, опубликованное в парижской газете «Монд» (2000 г.); выступление выпускника Школы экономики при Тель-авивском университете (2003 г.); развернутую критику практики экономического образования в США студентами католического Университета Нотр-Дам в штате Индиана (2008 г.).

рыночно-прибыльной экономики как самоцели не только породила кризисную экономическую ситуацию, но и заложила и распространяет *искаженное античеловечное мировоззрение*. Его действительные умертвляющие человека и природу последствия сейчас уже наблюдаются *повсеместно*. Концепт рыночной экономики, подмявший под себя, всю экономическую науку, хозяйственное знание, стал реализующимся сценарием *катастрофичности*, противожизненности функционирования потребительского общества, которое в силу ущербности своей главной цели, уже подорвал и свои основания, изначально искажившие истинно человеческие ценности жизнеобустройства.

Именно эта *осколочность, одномерность* экономической науки изначально предопределила ее *тупиковость*, ее ускоряющуюся *кризисность*, ее искусственный *отрыв-отдаление* от целостной реальности, постижение которой *не под силу* не только экономической, но и вообще механико-материалистической науке.

В то же время понимать-принимать целостное жизнеспасительное хозяйствоведческое знание и образование, которое весьма мощно и глубоко разрабатывалось представителями *русской религиозно-философской мысли* конца XIX – первой половины XX века, ни экономиксисты, ни более широко и цехово всеохватно – современные *экономисты* вовсе **не желают**, яростно и упрямо «защищая» свой *экономический окоп* как в прямом смысле глубокую и темную *яму*, из которой «света Божьего не видно». Они почти намертво закрепились в своем *догматически засасывающем* и из догм состоящем осколочном мировидении, выдавая «на гора» некие гламурные «научные» практические рекомендации, исходя из своего, сжимающегося как шагреновая кожа, *догмо-кризисного*, а вернее – **апокалиптического** мышления, натужно плода ново-виртуально-манипулятивные способы *убыстрения* движения в **ничто**, где ни человеку, ни жизни места **не предусмотрено**.

В современном состоянии деградирующей действительности проблема выхода *экономической* науки из кризиса, судя по предпринимаемым ныне экономистами попытками-усилиями, во многом подобна *комариному укусу*, ибо **спасать надо человека и жизнь**, а не защищать некие, насаждаемые *экономическим про-двинутым* истеблишментом во главе с подавляюще апологетическим серо-политическим, нобеленосным «впередсмотрящим»-*одномерно* рассуждающим отрядом обслуживателей капитала, прежде всего кибнематически припудренные **догмы античеловечности** и **антижизни**. Этот истеблишмент как бы призван из *виртуальной пустоты* (не жизни) указывать путь *руления* контр(де)формами *контр*модернизационных *экономических* преобразований-ничтожений, не желая понимать даже того, что *экономика* является **лишь средством** решения **социальных** проблем, не говоря об определяющей значимости *человеческо-человечной духовности* в благодетельной жизнедеятельности человека и общества. О *духовности*, а сегодня и о *социальности* в экономизме уже речи *нет*: они негласно отнесены к силам, *враждебным* росту и накоплению *прибыли*.

Экономическое рыночно-эгоистично-корыстное мировоззрение, как теперь уже совершенно ясно и очевидно *размышляющему* человеку, озабоченному своим и мировым **спасением**, *обернулось против человека*. **Неолиберально-рыночная парадигма** мироустройства **исказила** саму **суть человеческой жизни**, обернулась *сужающимся тупиком* нынешнего глобального проекта. Вполне понятно, что продолжать барахтаться в этой античеловечности значит лишь на какое-то *короткое время* оттягивать *гибель* человечества.

Вопрос практический состоит не в том, чтобы продолжать *любоваться* экономическим гламуриющимся осколком, на поверку оказавшемся *лживо-фальшивым бриллиантом* в *извращенном* освещении, но в том, чтобы возвратиться к **постижению-пониманию целостности** человеческой деятельности, восстановить *целостное мировоззрение* и *цельное знание* и сознательными решениями и действиями *возродить хозяйство-хозяйствование* (не одномерную экономику-самоцель!) как **целостную** духовно-жизнедеятельностную систему богатства-условия *человечно-человеческого творчества-развития*. Ибо, образно говоря, ныне **иного жизне- и человекоспасающего не дано!**

Главная проблема современных экономистов находится вовсе и не в экономике, а в том, что они оказались **не способны изменить структуру своего мышления**, ибо всё их предшествующее и нынешнее мышление весьма *проблематично*, а вернее – *утопично-потопляюще*, нежизненно. Неосознавание, игнорирование этого, уход экономистов от понимания *перезревшей* необходимости **менять структуру своего мышления** – вот сегодняшняя главная беда, но с другой стороны, *определяющая задача*, в которой заложен *мощнейший импульс обновления* прежде всего *методологии*, а затем не только всего корпуса экономических исследований, но и *ценностно* рационального экономического, вернее – *хозяйствоведческого* университетского образования.

Проблема эта *не нова* для науки: она возникла в начале XX века в области естествознания и была разрешена возникновением *квантовой физики*, а затем *космологией* и в самом конце века – переходом в координаты *голографического* мышления-понимания Вселенной. Экономисты, возомнившие себя особой кастой избранных-неприкасаемых, *не заметили* этих радикальных изменений в структуре научного мышления. По установившейся в экономическом мышлении традиции, как-то пытаюсь перекрасить лишь фасад обветшалого здания экономической науки, а не укрепляя его фундамент, они в подавляющем большинстве остаются в координатах мышления *двух-трехвековой* давности.

Путь к *жизнеспасительному* речению и действию *уже указан*, но более трети столетия на него почти *не обращают внимания* ни ученые-обществоведы, ни тем более *публичные* лидеры стран и мира, *сознание* которых окутано *густым непреходящим туманом* традиционных классических и неоклассических *догм-непониманий* не только современной, но и *реальности вообще*. Сегодня гламурным бульоном для этого тумана стали входящие в моду *экономика знаний* и *наноэкономика* как блики-отражения традиционного экономического осколка.

Разработка спасительной хозяйственной науки должна опираться на те теоретические положения, которые сегодня *уже определяют* облик постнеклассической науки и соответствующего видения Универсума. Речь идет о *голографическом понимании Вселенной как Мироздания*, в русле чего и начала формироваться новая картина мира⁵² на основании создания новой универсальной философии. Исходная точка системы координат миропостижения здесь сводится к пониманию *целостности* Вселенной и всех ее структурных уровней, фиксируемой *законом единства материи и духа*, понятым в более широком плане современного гилозоизма – концепции *всеобщей одушевленности материи*⁵³. В несколько измененном ракурсе мировидения этот подход в формате постнеклассической науки успешно разрабатывается профессором В.Н. Тарасевичем, назвавшим его *универсумикой*, а применительно к экономической сфере – *экуникой*⁵⁴.

При этом, правда, само понимание философии новой картины мира в *традиционной* для человека системе двойственного мышления разнится: *материалисты* оказались *неподвижны* в своем исходном тезисе – в том, что именно *материя* в единстве материи и духа выступает более *фундаментальной* («единство материи и духа является способом существования *самой материи*»⁵⁵; «и бытие и сознание – формы существования и проявления неисчерпаемой материи. И то, и другое в этом смысле материально и в бесконечном мире могут существовать от века, т. е. бесконечно. И то, и другое – две взаимодействующие между

⁵² См.: Талбот М. Голографическая Вселенная. – М.: Издательский дом «София», 2005.

⁵³ Югай Г.А. Голография Вселенной и новая универсальная философия. Возрождение метафизики и революция в философии. Общая метафизика: учеб. пособие с хрестоматией. – М.: Крафт+, 2007. С. 11.

⁵⁴ Тарасевич В.Н. Экуника: гипотезы и опыты. – М.: ТЕИС, 2008.

⁵⁵ Югай Г.А. Голография Вселенной и новая универсальная философия. Возрождение метафизики и революция в философии. Общая метафизика: учеб. пособие с хрестоматией. – М.: Крафт+, 2007. С. 218.

собой структуры в рамках Мироздания. При этом вещественное и духовное начала не являются порождением чего-то, стоящего над ними, они представляют собой части единого целого – движущейся *материи*»⁵⁶ [выделено нами – Г. З., О. К.]).

Те же авторы, которые начали первыми в научном плане осмысливать проблему значения *сознания* во Вселенной, подчеркивают, что сознание в реальности выступает *более фундаментальным основанием*, нежели материя, пространство и время⁵⁷. И вряд ли здесь поможет паллиатив, предложенный материалистами: «Вещественная и духовная реальности – это не две противоположности, порождающие одна другую, а обе они выступают конкретными формами проявления одной и той же более общей субстанции – материи. Но тождество материи и духа имеет в то же время и различия, связанные с тем, что духовное представляет собой тонкую материальность, а материальное – грубую духовность»⁵⁸.

Голографическое понимание Вселенной все же несет в себе *иную весть*, нежели та, которую хотят сохранить под разного вида *словесными ухищрениями* материалисты. Конечно, человеку сегодня открылось совершенно *иное* пространство миропонимания, благодаря открытию голограммы, но такое понимание находится лишь в самом начале своего формирования. Но даже изучение того, что уже наработано новейшей экспериментальной наукой, позволяет говорить о правоте тех, кто не сводит все к материи, пускай и как «грубой духовности». Здесь можно привести высказывания Э. Кейси: «Сначала Земля была в стадии просто визуализируемой мыслеформы, и лишь затем в виде материи – посредством Духа, который пожелал этой материи стать» и Стрибера: «...физический мир – это всего лишь небольшой эпизод в гораздо большем контексте жизни и что реальность прежде всего разворачивается в нефизической области. Я не верю, что физическая реальность – источник бытия. Я думаю, что бытие, как и сознание, предшествуют физическому миру»⁵⁹.

Да и вообще, видимо, «мы всегда должны помнить предостережение Бома относительно концептуальных ярлыков, которые мы сами создали и продолжаем создавать. «Там» они не существуют, поскольку «там» – неделимая полнота, Брахман. И когда мы перерастем любой набор концептуальных ярлыков, мы пойдем дальше, «от одного состояния души к другому – от одного света к другому», как сказал Шри Ауробиндо. Наша цель столь же ясна, сколь далека – ее достижение уводит в бесконечность»⁶⁰.

И здесь уже никак не обойтись без *метафизики*: «Мир познаваем, но с учетом его... принципиальной... непознаваемости – говорит философия, она же и *метафизическая философия*. И все было бы ничего, если бы... если бы в тайне мира не было запрятано все самое главное, фундаментальное, изначальное, а именно... *мысль о самом мире*, его *исходный смысл*, сидящая в мире *концепция*»⁶¹. Но, в то же время, это говорит и о роли *сознания* человека, которому в традиционной экономической науке не нашлось места, но в постнеклассике ему отводится статус *главного предмета труда-деятельности-творчества*, что еще только предстоит сущностно обосновать хозяйствоведческой науке.

Углубление в проблему значения сознания в спасительном хозяйственном знании непосредственным образом связано с введением в научно-хозяйственный оборот наработок

⁵⁶ Ковалев А.М. Способ духовного производства в структуре общества. – М., 2001. С. 32.

⁵⁷ Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания: Трансатлантический диалог. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. С. 59.

⁵⁸ Югай Г.А. Голография Вселенной и новая универсальная философия. Возрождение метафизики и революция в философии. Общая метафизика: учеб. пособие с хрестоматией. – М.: Крафт+, 2007. С. 222.

⁵⁹ Цит. по: Талбот М. Голографическая Вселенная. – М.: ИД «София», 2005. С. 340-341.

⁶⁰ Талбот М. Голографическая Вселенная. – М.: ИД «София», 2005. С. 342.

⁶¹ Осипов Ю.М. Философия хозяйства как достояние размышляющего человечества // Философия хозяйства, 2008, № 3. С. 10.

трансперсональной психологии в аспекте *одухотворения* тех процессов, которые обычно называются экономическими⁶².

В этом же русле одним из основоположных методологических моментов, своеобразным основанием разработки концептуального хозяйственного знания является исходное выделение *двух категорий потребностей*: естественных и противоестественных как фундаментального *критерия* оценки тех или иных видов человеческой деятельности с точки зрения жизне- и человекоспасения. Естественные – это *демографически обусловленные потребности*, удовлетворение которых обеспечивает существование индивидов и их семей и личностное развитие, которые не могут быть антибиосферными, поскольку они должны обеспечивать жизнь человечества в преемственности поколений, а человечество – часть биосферы Земли. Противоестественные – *деградационно-паразитические потребности*, удовлетворение которых *подрывает жизненный потенциал* и самих индивидов-потребителей и их потомков. Это все потребности, удовлетворение которых *разрушает* биоценозы и биосферу Земли и исключает возобновление биоценозов в естественных для биосферы ритмах. Без различения этих двух видов потребностей, в основании понимания которого лежат архетипы, социокультурные коды развития человеческого общества, психосоциокультурная матрица повседневного поведения человека, теория экономического развития является поверхностной, выхолощенной, бесплодной в практическом плане жизнетворения.

Эти и ряд других моментов фундаментально-методологического значения практически необходимы потому, что дают возможность совершенно *по иному* рассматривать-понимать, прогнозировать и осуществлять тактическую преобразовательную деятельность по выходу из реалий кризисного бытия и обеспечению гармоничного посткризисного развития. Речь идет о том, что, исходя из целостного понимания Универсума и хозяйства как сферы жизнеотправления человека, нового понимания содержания процесса развития⁶³, вытекает необходимость, во-первых, *кардинально переформатировать* все управление экономическим развитием на основании выделения и решения двух классов задач: *максимизации*, возникающих в связи с принципиально объявленными *ценностями* развития, и *оптимизации*, связанными со *средствами* достижения ценностных целей. Так, если взять, к примеру, социальный гуманизм и свободу предпринимательства, то первый является ценностью, а вторая – средством обеспечения первого как ценности. «Свободы предпринимательства может быть больше или меньше, например, по степени приватизации основных фондов, уровню контроля и надзора, лицензирования, налоговых изъятий. Свобода предпринимательства, как средство, оптимизируется. Ценность же (социальный гуманизм – Г. З., О. К.) всегда максимизируется. В этом их принципиальная разница. Если свободу предпринимательства принять за ценность, то это тоже возможно, и это так и делается в

⁶² См. подр.: Задорожный Г.В. Трансперсональная психология как фундаментальное основание новой парадигмы экономической науки: о необходимости изучения духовного мира человека и перехода к социальной экономике // Социальная экономика, 2009, № 2; Задорожный Г.В. Трансперсональная психология: сучасний погляд на людину // Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку. – Дніпропетровськ, 2010, с. 43-66 та ін.

⁶³ См.: Чешков М. Осмысливая развивающийся мир // Мировая экономика и международные отношения, 2000, № 5; Чешков М.А. Идея развития: необходимость и возможность реинтерпретации // Общественные науки и современность, 2004, № 5; Чешков М. Развитие: философская идея и конкретные исследования // Мировая экономика и международные отношения, 2004, № 8; Чешков М. Мир как дифференцированное целое // Мировая экономика и международные отношения, 2006, № 7; Задорожный Г.В., Олефир В.Н. Хозяйственное развитие: определение и основные характеристики в формате постнеклассической науки // Социальная экономика, 2008, № 3-4 и др.

теории либерализма и в практике российских реформ, начиная шоковой терапии. Однако результаты говорят сами за себя»⁶⁴.

Во-вторых, в экономическом развитии, как показывают последние обстоятельные исследования, определяющую роль играют *социокультурные, идейно-духовные* факторы хозяйственной динамики⁶⁵. Их воздействие на успешность экономики отражается своего рода *цивилизационным маятником*, показывающим решающее воздействие идейно-духовного фактора организации хозяйственной жизни на реальное состояние национальной экономики. Теория цивилизационного маятника позволила выявить вполне определенную закономерность: *отход от культурно-национальной идентичности* сопровождается *ухудшением* экономического развития; *возврат* к такой идентичности способствует более *успешному* решению экономических проблем развития⁶⁶. Поэтому в государственную стратегию экономического развития должны закладываться *собственные* национальные ценности, цели и программные установки, а не ориентировки на *чужеродные* ценности и институты, а также настоятельные «советы» международных финансовых организаций, которые пока воспринимаются в роли панацеи, но исходят из интересов их разработчиков.

Таким образом, выход из кризисного состояния экономической науки невозможен без *кардинального изменения формата мышления экономистов* и перехода в широкое размыслительное предметное поле формирующегося постнеклассического знания. Время сидения в своем «экономическом окопе», искусственно отгороженном от современной реальности и экспериментально доказанных положений в других, прежде всего человековедческих науках, уже ушло в прошлое. И кто этого не замечает, тот не просто отстает из-за своего невежества, но этим невежеством способствует реализации смертоносных сценариев *ничтожения Человека, Природы, Жизни*. Обновление методологии экономических исследований, а на их основании и всей экономической науки и современного образования требует *взора-вхождения в метафизику*, широкую дверь в которую открывает *философия хозяйства* как актуальное достояние размышляющего человечества. Соответствующие глубинные изменения должны произойти, прежде всего, в экономическом, а вернее – *хозяйственном образовании*. Призыв к *умной и нравственной экономике* всегда останется лишь идеологическим лозунгом, если исходными категориями в координатах мышления будут по-прежнему прибыль и капитал, а не *человек и хозяйство*. Выбор сегодня человеку уже искусственно навязан и задан *экономиксизмом*... не во благо человека. Но человеку-личности на то и дано сознание и рефлексия, чтобы он сомневался и стремился к *иначе возможному*. Слово и дело за *размышляющим человеком*.

В конце 70-х годов XX столетия П. Фейерабенд констатировал, что *индивидуальная некомпетентность* стала *стандартизированной*, а будучи таковой, «превратилась в существенную часть профессионального превосходства. У нас (на Западе – Г. З., О. К.) уже больше нет некомпетентных профессионалов, у нас есть профессиональная некомпетентность», породившая ситуацию, когда «безграмотность не только не осуждается, напротив, она служит знаком профессионального превосходства. Ее не просто терпят, ее *требуют*»⁶⁷. «Всплытие» экономического мышления посредством *некритического подражания* на поверхностный уровень, *забвение* о важности и нужности *сущностного методологического* знания как необходимого инструментария научного анализа и

⁶⁴ Государственная экономическая политика и Экономическая доктрина России. К умной и нравственной экономике. В 5 т. Т. I. – М., 2008. С. 12.

⁶⁵ В частности смотри только что изданную коллективную монографию молодых ученых-экономистов Каразинского университета: *Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки*. Монографія молодих вчених / Під наук. ред. д.е.н., проф. Г.В. Задорожного, к.е.н., доц. О.І. Давидова. – Харків: Точка, 2013.

⁶⁶ См. подр.: там же. С. 450-453, 532-533.

⁶⁷ Фейерабенд П. Наука в свободном обществе. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. С. 260, 287.

университетского образования именно и способствует расширению профессиональной некомпетентности как знака современного научного превосходства. Эта тенденция, прежде всего, касается отечественной экономической науки, в которой количество кандидатов и докторов наук в последние десятилетия растет, как грибы после дождя⁶⁸. Но реальная ситуация в сфере национальной экономики изменяется в обратной пропорции к такому росту. *Неученая ученость – призрак «образованности», путь расширяющейся деградации, прикрывшейся маской науки. «Подобную ученость ничто не испугает. Ее скромное обаяние в том, что она готова петь и плясать на собственных похоронах. Культивируется мышление в масштабе первого шахматного хода, а когда и оно кажется слишком дальновидным, то софистика в духе: «человек будет присутствовать своим отсутствием» или прямой циничный обман. Ложь и обман – часть жизни, ложь во вред себе – верный признак, что ее носители вступили на путь саморазрушения, что антропология превращается в свою противоположность»*⁶⁹ (выделено нами – Г. З., О. К.). В этих условиях *истинные экономисты-хозяйствующие* как служители *благу человека*, что невозможно вне вхождения в метафизическую картину мира, должны объединить усилия и знания, чтобы стать заслоном на пути расчеловечивания и научного оглушения. Если этого не произойдет, то экономическая наука и образование по-прежнему будет влачить жалкое кризисное прозябание, зарывшись в свой *обветшалый экономический окоп*, вырытый *на обочине магистральной дороги человеческого познания*.

Понимание всей глубины экономико-теоретического падения, к которому привела слепая «новая вера» в неоклассический *экономикс-изм* – искус(ствен)но насажденного мнимого бога-идола, должно стать *источником нравственного возрождения* отечественных ученых-экономистов, в котором только и находится *живая вода* обновления-возрождения. Русскость духа и духовность хозяйства (от Киевской Руси до философов серебряного века и великих мыслителей современности – А.С. Панарина, С.Б. Крымского, Ю.М. Осипова, А.И. Субетто и др.), а она сегодня продолжается в *философии хозяйства*, должна быть восстановлена в университетском образовании. Вне этого – одни руины апокалиптического движения. **Нравственная экономия, философия хозяйства, русский космизм-универсумизм с его одухотворяющим зарядом** – тот необходимый путь, который следует восполнить и созидать здравомыслящему человекоспасительному разуму, оплодотворенному мудростью вековых духовно-нравственных ценностей. Из зрителя-подражателя, ученика каждый исследователь, преподаватель, студент должен стать деятелем-постижителем, творцом человеческого хозяйства. При этом весьма важно исходить из того, что «молодежь уполномочивается обществом для непосредственных столкновений с вызовами будущего»⁷⁰, а поэтому столь важно для нее университетское – цельное, универс-ум-ное образование-знание, которым в свете постнеклассической науки, ее принципов должно становиться целостным и **спасительным** для Человека и Природы **хозяйствованием**. Ибо, «сегодня, как и много веков назад, смысл идеи Университета наиболее точно и полно передается буквальным значением слова «universitas» – «совокупность, целостность, единство». Именно целостность разных элементов, без которых они не могут сами по себе существовать и в

⁶⁸ Академик НАН Украины и академик РАН В. Геец и член-корреспондент НАН Украины А. Гриценко констатируют: «А сколько сегодня у нас остепененных «ученых», никогда наукой не занимавшихся, научных книг не читавших, в библиотеках не работавших и искренне не понимающих, как можно работать над диссертацией в 150 страниц текста 3 и больше лет, но уже приходивших к руководству научными коллективами со своими представлениями о науке и «своими» кадрами. Если эти тенденции возобладают, то никакого будущего у нашего государства не будет» (Геец В., Гриценко А. Экономика и общество: непознанные грани взаимовлияния (размышления над прочитанным) // Экономика Украины, 2012, № 3, с. 6-7).

⁶⁹ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. С. 305-306.

⁷⁰ Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Алгоритм, 2003. С. 430.

полной мере реализовать себя, и является определяющим в понятии Университета»⁷¹. При этом современность университетского образования задается-определяется новой презумпцией миропостижения – фундаментальной онтологией, открывающей первичное, незамутненное бытие вещей, естественно дополненным учением о спасении и Спасителе. Здесь «образование как новая антропологическая школа, основанная на презумпциях спасения, учит подчинять все инструментальные средства, сформированные конкретным научным знанием, высшей цели спасения мира и сотериологическому призванию человека»⁷², а университетское духовное образовательное производство призвано формировать личность, в глубине которой *свобода-ответственность*⁷³ как *предзаданный ценностный архетип* должен раскрывать-осуществлять *код человеческого хозяйствотворения*.

Специфика современного университетского экономического образования должна определяться целостностью человекомерной науки, в которой духовно-нравственные ценности задают приоритеты реализации императива выживания человечества.

Ключевые слова: синкретичность, целостность, человекомерность, универсумно-университетское образование, хозяйствование, очеловечивание, метафизика, одухотворение, постнеклассическая наука.

⁷¹ Садовничий В.А. Университет XXI века. Размышления об университетском образовании. – М.: МГУ, 2006. С. 25.

⁷² Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Алгоритм, 2003. С. 444-445.

⁷³ См.: Задорожный Г.В., Колинко О.Г. Хозяйствование как процесс ответственной объективации глубинного ценностно-знаниевого первоначала человека // Социальная экономика, 2013, № 1.

**УНІВЕРСИТЕТСЬКА ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ**

**Задорожний Г.В., д. е. н., професор,
Колінько О.Г., к. е. н.**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Специфіка сучасної університетської економічної освіти повинна визначатися цілісністю людиномірної науки, у якій духовно-моральнісні цінності задають пріоритети реалізації імперативу виживання людства.

Ключові слова: синкретичність, цілісність, людино мірність, універсумно-університетська освіта, господарствознавство, олюднення, метафізика, одухотворення, постнекласична наука.

Поступила в редколлегию 27.08.2013 г.

УДК 330. 341

**ОБРАЗОВАНИЕ КАК ДОМИНАНТНАЯ СФЕРА
РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА¹****Бервено О.В., к. э. н., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

*Что человек, когда он занят
Сном и едой?! Животное, не больше.
Тот, кто нас создал с мыслью столь обширной,
Глядящей и вперед и вспять, вложил в нас
Не для того богоподобный разум,
Чтоб праздно плесневел он.
У. Шекспир*

Цель статьи – выявление роли образования в новой социокультурной реальности. Раскрыта взаимосвязь образования и человеческого потенциала, образования и качества жизни. Содержание образования показано через осуществление им основных функций. Рассмотрены основные факторы воздействия сферы образования на человеческое и социально-экономическое развитие, сформулированы основные задачи его реформирования.

Ключевые слова: образование, модернизация, человеческий потенциал, качество жизни.

Актуальность темы. Начало нового тысячелетия ознаменовалось радикальным развертыванием новых разнообразных социально-экономических процессов, содержание которых прямо или косвенно связано с образованием. Одним из них является существенное изменение структуры капитала, участвующего в общественном производстве. Если в XIX веке в странах Запада удельный вес человеческого капитала составлял 20-23%, а в начале XX он увеличился до 31-33%, то в конце XX века он составляет уже 67-69% [7, с. 71]. Нарастание человеческого капитала, а следовательно, уровня образования населения, превращается в приоритетную составляющую экономической политики любого государства. Однако роль образования для человека намного шире, чем просто роль источника материального благосостояния. Сегодня в структуре человеческих мотивов оно выходит на первый план наряду с потребностью в стабильности, свободе и безопасности. Установка на получение высокого уровня образования приобрела новые оттенки, повысилась его самооценочность как важного, неотъемлемого атрибута личности без жесткой взаимосвязи с материальным статусом человека. Таким образом, для всех стран мирового сообщества к началу XXI века актуализируется сфера образования как предмета особого внимания.

Сфера образования играет приоритетную роль не только при выборе направления дальнейшего развития как страны, так и мировой цивилизации в целом, но и в формировании качеств человеческого потенциала как главного и определяющего фактора современного развития. Также сфера образования является ведущим и основным генератором знаний – высшей ценности нового этапа развития человеческой цивилизации. В современном обществе образование становится одной из самых обширных и быстрорастущих сфер человеческой жизнедеятельности.

Степень разработанности проблемы. Исследованию проблем совершенствования системы образования как сферы развития и повышения качеств человеческого потенциала посвящены работы таких отечественных и зарубежных ученых: Л. Абалкина, Е. Балацкого,

¹ © Бервено О.В., 2013

А. Бузгалина, Г. Задорожного, А. Колганова, А. Колота, А. Макаренко, А. Макаряна, А. Панарина, В. Сухомлинского, И. Телешовой, О. Тоффлера, Н. Хохлова и др.

Изложение основного материала. В последние десятилетия в экономических исследованиях широко применяется понятие «человеческий потенциал». Термин «потенциал» (от латинского *potential* – сила) обозначает источники, возможности, средства, запасы, которые могут быть использованы для решения каких-либо задач, достижения определенных целей; а также возможности каких-либо субъектов (общества, человека).

Активная деятельностная роль человека в современной экономике, осуществлении им динамично меняющихся и усложняющихся функций, вовлечение в процесс экономической деятельности только ему присущих потенциальных возможностей, скрытых творческих резервов, накопленных знаний и навыков и стали основанием использования понятия человеческого потенциал.

Качество человеческого потенциала выдвигается в ведущее конкурентное преимущество. «Оно определяется совокупностью его свойств, признаков, детерминирующих способность человека соответствовать своему назначению и предъявляемым требованиям» [4, с. 54]. Понимаемое таким образом качество человеческого потенциала означает, прежде всего, его развитие, но при этом такое развитие, которое отвечает соответствующим вызовам, условиям и требованиям развития человеческой цивилизации.

Речь идет о том, что в усложняющемся мире, в условиях нарастающей неопределенности и рискованности, накопления проблем и противоречий именно человек является творцом своего будущего. Человек через свое развитие и самосовершенствование способен творить культуру. Создавая духовные и материальные ценности, человек возвышается над собой, открывает неизведанные ранее резервы, преодолевает трудности и переходит на более высокую ступень своего развития. Фундаментальным основанием такого развития является сфера образования. Именно в ней происходит формирование человеческого потенциала, и от качества ее функционирования зависит качество человеческого потенциала.

Сегодня образовательная сфера способна не только повышать качество человеческого потенциала, содействовать реализации социальных приоритетов развития и преодолению последствий глобального кризиса, но и тормозить человеческое развитие в случае, если качество образования не соответствует жизненным реалиям.

К важнейшим функциям современной системы образования следует в первую очередь отнести воспроизводство самого человека. Более того, обратим внимание на то, что роль образования сегодня актуализируется именно в силу возрастающего значения в развитии воспроизводства самого человека. Значимость и влияние человека не только на экономику, но и на окружающий мир резко возрастает, причем как в позитивном, так и негативном плане. В позитивном плане образованный, нравственный, социально зрелый человек становится силой, способной изменить эволюцию планетарного социоприродного Универсума. На этом пути человек способен создавать ноосферу, а следовательно, осуществлять «такое преобразование социоприродного бытия, которое обеспечит, говоря современным языком, коэволюцию социоприродного Универсума, взаимообусловленное развитие общества и его природного окружения в интересах максимального проявления человеческого существования» [5, с. 38].

В негативном плане – уровень технической и технологической обеспеченности не всегда приносит человеку пользу. Люди в силу разных причин, и, прежде всего, в силу профессиональной подготовленности, не всегда могут грамотно и безопасно распорядиться плодами высокого уровня технического и технологического развития. «Именно поэтому нарастает вал техногенных катастроф: аварии на предприятиях, энергетических установках, развитие эпидемий, взрывы на военных объектах, массовые отравления и т.д. Все это может принять планетарный размах и иметь глобальные последствия, катастрофические для человека и биоты» [5, с. 44].

Развитие человека в системе образования предполагает не только рост его профессионального уровня, но и комплексное всестороннее развитие его качеств, духовных и нравственных ориентиров. Воспроизводство человека включает его внутреннее глубинное самосовершенствование и внешнее изменение окружающей среды, выстраивание новых партнерских отношений с природой.

Важной функцией сферы образования является также формирование преемственности поколений, которое осуществляется посредством передачи от поколения к поколению культурного и нравственного наследия общества. Образование во всем своем многообразии в той или иной степени смыкается с культурой или же составляет ее органическую часть. В той же степени и социокультурные факторы составляют важнейшую детерминанту образования. Культура и образование связаны между собой: общим объектом (человек культуры и образования); общечеловеческими ценностями; творческим характером культурно-образовательной деятельности; общими функциями (развитие, обучение и воспитание человека). Образовательная деятельность – это, прежде всего, диалог между культурами, обмен культурными ценностями. Образование является носителем передовой культуры, оно само является ценностью и производит новые ценности, тем самым, идентифицируя себя с культурой. Оно способно оказывать существенное влияние на все стороны духовной жизни общества. Главным образом через систему образования происходит проникновение научных теорий и художественных ценностей в сознание людей.

В этой связи уместно привести слова А. Эйнштейна: «Важнейшее из человеческих усилий - стремление к нравственности. От него зависит наша внутренняя устойчивость и само наше существование. Только нравственность в наших поступках придает красоту и достоинство нашей жизни. Сделать ее живой силой и помочь ясно осознать ее значение - главная задача образования» [6, с. 23].

Не менее важной функцией является также генерирование, распространение и расширенное воспроизводство целостного научного знания. Помимо передачи знания, система образования выполняет и функцию его хранения, т.е. формирует «социальную память человечества» (под социальной памятью понимается весь багаж накопленных человечеством за весь период существования человеческой цивилизации подлинных знаний). Социальная память содержит знания в активной и пассивной форме. Активную форму приобретают только те знания, которые эффективно используются людьми, являются востребованными обществом. Соответственно, знания, находящиеся в пассивной форме, представляют собой «архив культуры». Это те знания, которые не используются, не имеют коэффициента полезной деятельности. По сути это мертвые знания, но далеко не всегда это обусловлено их «ненужностью» современному человечеству. В большинстве случаев в пластах пассивных знаний содержатся целые залежи бесценных сокровищ, грамотное использование которых принесло бы неоценимую пользу человечеству. Именно сфера образования имеет в своем арсенале разнообразные инструменты активизации знаний, превращения их пассивной формы в активную и ориентации их на службу человеческому развитию.

Именно сфере образования принадлежит ведущая роль в формировании человеческого и интеллектуального потенциала нации. Безусловно, когда речь идет о интеллектосоздающих сферах, необходимо назвать также и здравоохранение, науку, культуру. Мы ни в коем случае не пытаемся умалить их роль и значение, акцентируя внимание на доминантной роли сферы образования, но только подчеркиваем ту простую истину, что формирование прообраза будущей науки, культуры и здравоохранения осуществляется именно в сфере образования. Именно образование является «кузницей» будущих врачей, ученых и деятелей культуры. И качество сегодняшнего образования определяет качество завтрашней науки, культуры, здравоохранения. В этом проявляется приоритетная роль образования в формировании человеческого и интеллектуального потенциала нации. Именно в образовательной сфере формируется не только система профессиональных знаний и навыков, которые в дальнейшем могут быть использованы в различных сферах производственной деятельности, но и

выработка способности к творчеству, созданию нового. Таким образом, существует тесная взаимосвязь между развитием сферы образования и социально-экономическим развитием страны. Обеспечение высоких темпов экономического развития возможно только при условии высокого качества системы образования. Высокий образовательный уровень населения сам по себе не является гарантией быстрого и главное - качественного экономического развития, важную роль здесь играет эффективное использование образовательного потенциала. Продуктивное использование выпускников высших учебных заведений в развитии экономики зависит от структуры системы образования, от качества подготовки специалистов и от условий реализации человеческого потенциала. Именно сочетание этих трех составляющих и позволит обеспечить качественное экономическое развитие, повысив продуктивность всех сфер человеческой жизнедеятельности.

Сфера образования всегда играла особую роль в жизни общества. Она выполняет также функцию обеспечения национальной экономики специалистами, соответствующими определенным стандартам качества, и в соответствующих структурных пропорциях, тем самым, повышая социальную мобильность населения. Сфера образования также является фактором устойчивого развития социально-экономической системы. Так, система накопленных знаний и сформированные в образовательной системе ценности являются для человека и социума своего рода адаптивными механизмами. Эта функция системы образования приобретает особую актуальность в условиях трансформации экономических систем.

Образование в современном мире также находится в условиях трансформации. Потребность кардинального преобразования системы образования обусловлена, с одной стороны, той всевозрастающей ролью, которую оно играет в развитии современного общества, а с другой стороны - сложными процессами развития самого образования. В условиях разворачивания острых проблем современного глобального цивилизационного кризиса образование должно обогатиться новыми функциями через свое реформирование в процессе поиска ответов на современные вызовы. Модернизация образования предполагает глубинные изменения, прежде всего, содержательного характера.

По поводу реформирования системы образования нет общего понимания ни в мире в целом, ни в нашей стране. Слишком много задач и надежд возложено на образование. В широком смысле слова современное реформирование образования всецело подчинено проблеме повышения качества жизни. Это означает, что через образование можно обеспечить не только достойный уровень доходов и социальной защиты, но и качественное совершенствование человека, духовное развитие общества. В XXI веке образование само по себе приобретает мотивационную силу. Человек учится не только для того, чтобы много зарабатывать. При наличии высокого уровня образования человек получает право на доход, достаточный для того, чтобы образование и знание стали возможностью для раскрытия его человеческого потенциала, самореализации и самосовершенствования.

Образование прямо и опосредовано влияет на качество среды обитания. Прямо - через приобретение новых знаний о сохранении, улучшении и развитии среды обитания, опосредовано - через культуру понимания значимости ее для человека, ранимости и слабости ее в условиях интенсивного использования и формирования бережного, заботливого отношения к ней.

Образование содействует повышению качества экономической деятельности. Человеческий потенциал определяет способность экономики страны воспринимать и использовать технические и социальные инновации.

Исходя из вышеизложенного, можно с полной уверенностью утверждать, что успешное реформирование образования - это залог успешного социально-экономического развития.

Проблема содержания реформирования образования относится к числу остродискуссионных. В одной статье не представляется возможным остановиться на всех ее аспектах. Остановимся только на двух аспектах, которые, по нашему мнению, наиболее тесно связаны с качеством жизни и влиянием образования на человеческое развитие.

Первый аспект напрямую связан с количественной стороной дела. Сколько нужно иметь высших учебных заведений, сколько людей с высшим образованием? В последнее время очень часто раздаются голоса по поводу того, что у нас много вузов. Если смотреть вперед и думать о возможности перехода к постиндустриальному этапу развития, то следует вспомнить, что создатели концепции постиндустриального общества сформулировали прогноз, согласно которому достичь нового этапа развития могут только те страны, которые обеспечат в составе работающего населения не менее 60 процентов людей с высшим и более высоким образованием. Это дает нам право утверждать, что разговор о сокращении количества вузов в стране является бессмысленным, с учетом современных реалий и тенденций. Чем больше образованных людей в стране, тем лучше, тем выше человеческий потенциал нации и возможности повышения качества жизни населения. Новые и новейшие технологии, которые являются залогом эффективного экономического развития страны на современном этапе, требуют более квалифицированных и образованных работников, что лишний раз акцентирует внимание на роли и значении образования в современном развитии.

Второй аспект связан с социокультурной ориентацией, с непосредственным содержанием образования. Мнения по этому поводу также разделены. Одни ратуют за сохранение классического образования, т.е. «золотого стандарта», что включает в себя необходимость сохранения основ фундаментального научного знания и классических образцов культуры. Считается, что в условиях непрерывного образования через всю жизнь этот набор становится фундаментом, на котором человек самостоятельно в текущей социокультурной реальности выстроит соответствующее здание. Сторонники модернистского направления реформирования отталкиваются от идеи о том, что главная задача образования ввести обучающегося в современную ему культуру. Представляется, что в чистом виде ни одно, ни другое направление не существует. И все же мы на стороне тех авторов, которые ратуют за фундаментальность в образовании [1; 2; 8]. Основная миссия образования – многостороннее развитие способностей личности. При этом следует обратить внимание на необходимость укрепления доминирующего положения общечеловеческих ценностей в ценностной системе образования всего мирового сообщества. Это не означает, что ценности-инновации не найдут своего достойного места. В сознании человека они должны занять место рядом с базисными ценностями, отдавая себе отчет в том, что современная социокультурная реальность не имеет аналога в истории культуры, а современный этап в развитии человечества и общества требует новых качеств, которые могут быть созданы и развиты только при условии инновационного характера образования. Именно такое образование развивает в человеке его способность добавлять к миру свои акты сознания.

На наш взгляд, серьезная ошибка, допущенная в ходе реформирования системы образования переходного периода в Украине, связана с тем, что одна из самых лучших в мире систем образования – советская система образования – не только не сохранилась в прежнем виде, но и сам фундамент ее был разрушен под напором рекомендаций западных консультантов; разрушен из-за неумелого копирования чужого и чуждого нам опыта; из-за нежелания сохранить образовательную модель во всей ее самобытности и национальной специфике. Достоинства советской системы образования уже давно рассмотрели и активно используют в западных странах. Разрушив собственное достояние, мы не создали ничего адекватного современным реалиям. Хотя, на самом деле, ту систему образования следовало бы постепенно модернизировать в соответствии с возникающими вызовами времени. В этой связи, как нам представляется, государство должно предпринять особые усилия по сохранению тех остатков былой советской образовательной системы, и на ее основе продолжить модернизацию.

Еще одной важной, по нашему мнению, задачей реформирования образования является необходимость ограничения системы образования от проникновения в нее рыночных отношений. В течение многих веков университетское образование воспринималось как известного рода священнодействие, всемерно поддерживаемое государством и обществом.

Рыночные преобразования в постсоциалистических странах резко изменили ситуацию в сфере образования. Глубокое проникновение в него рыночных отношений ведет не только к угасанию просветительской миссии университетов, но и к деформациям содержания, структуры и доступности образования для всех слоев общества.

«Эти внешние макроизменения немедленно сказываются на внутренней структуре университетов и характере образовательной деятельности. Университеты под воздействием внешних факторов преобразуются в экономические *корпорации*, которые управляются как корпорации, но корпорации особого рода (связанные с производством и распространением знаний). Все звенья университетской структуры самоопределяются по признакам *конкурентоспособности* и *доходности*. И хотя эти принципы, применяемые к управлению университетами, не во всем звучат также жестко, как в традиционных корпорациях, но это не влияет на суть радикального изменения» [3, с. 104].

Проникновение рыночных отношений в сферу образования ведет к финансовой зависимости учебных заведений от предпочтений студентов. Это, в свою очередь, ведет к структурным перекосам в подготовке специалистов, как, например, в настоящее время в Украине наблюдается перепроизводство экономистов и юристов и нехватка специалистов естественно-технического профиля. Диспропорция образуется и в соотношении между государственными и частными вузами. Последних не только много (по отношению к потребности в них), но среди них есть много откровенно слабых. Рыночные отношения в сфере образования чреватые также угрозой вытеснения фундаментального знания на периферию. Сегодня возобладали понятие «полезное знание», т.е. знание, ограниченное в принципе, сфокусированное на конкретике и нацеленное на результат, приносящий немедленную экономическую выгоду.

Многие исследователи убежденно отстаивают точку зрения о том, что рыночные механизмы оказывают разрушительное воздействие на систему образования, подрывают ее нравственные устои [1; 2; 8]. Действительно, фундаментальная наука и научное знание плохо совмещаются с рынком и нуждаются в государственной поддержке. Образование – не часть сферы услуг, а один из главных элементов общественного производства, воспроизводства человека, повышения качества его жизни.

Выводы. В XXI веке актуализируется образование как сфера воспроизводства человека. Особая миссия образования на современном этапе заключается в развитии человеческого потенциала, подготовке специалистов, способных адаптироваться к быстроизменяющемуся внешнему миру и давать адекватные ответы современным вызовам. Реализация основных функций образования позволяет решить три главные задачи: подготовку высококвалифицированных работников, воспитание гражданских качеств и духовно-нравственное развитие личности.

Образование в XXI веке имеет тенденцию превращения в самоценность, в форму развития человека; оно становится источником повышения качества его жизни. Модернизация системы образования должна отталкиваться от того, что оно, являясь фундаментом культуры, должно стать источником новых, качественных, надбиологических программ человеческой жизнедеятельности, обеспечивающих воспроизводство и изменение социальной жизни во всех ее основных проявлениях.

Литература:

1. Броницкая В.В. Образование в системе духовного производства/ В.В. Броницкая// Социальная экономика. – 2009. – № 3-4. – С. 104-109.
2. Задорожный Г.В. Гламур экономической науки как выхолащивание сущностной рациональности/ Г.В. Задорожный// Социальная экономика. – 2008. – № 1-2. – С. 16-41.

3. Константиновский Д. Тенденции развития социологии и социологического образования в России/ Д. Константиновский, А. Овсянников, Н. Покровский// Мир России. – 2005. – № 1. – С. 89-120.
4. Макарян А.С. Глобализация и человеческий потенциал: демографическое измерение. Международный аспект [текст]/ А.С. Макарян. – М.: ЗАО Экономика, 2003. – 160 с.
5. Олейников Ю.В. От инфантильного бытия к зрелому обществу зрелых людей/ Ю.В. Олейников// Философские науки. – 2012. – № 2. – С. 36-48.
6. Разум сердца: Мир нравственности в высказываниях и афоризмах: Сборник [текст]/ Сост. В.Н. Назаров, Г.П. Сидоров. – М.: Политиздат, 1989. – 605 с.
7. Рогов С.М. Государство и общественное благо: мировые тенденции и российский путь [текст]/ С.М. Рогов. – М.: Институт США и Канады РАН, 2005. – 271 с.
8. Хохлов Н. Фундаментальность как важнейший принцип университетского образования/ Н.П. Хохлов// Економіка розвитку. – 2001. – № 1 (41). – С. 16-19.

ОСВІТА ЯК ДОМІНАНТНА СФЕРА
РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Бервено О.В., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Мета статті - виявлення ролі освіти в новій соціокультурній реальності. Розкрито взаємозв'язок освіти і людського потенціалу, освіти і якості життя. Зміст освіти показано через здійснення нею основних функцій. Розглянуто основні фактори впливу сфери освіти на людський і соціально-економічний розвиток, сформульовано основні завдання його реформування.

Ключові слова: освіта, модернізація, людський потенціал, якість життя

EDUCATION AS A DOMINANT SCOPE
HUMAN DEVELOPMENT

Berveno Oksana

V.N. Karazin Kharkiv National University

The purpose of article - revealing the role of education in the new social and cultural realities. Disclosed the relationship of education and human development, education and quality of life. The content of education is shown through the exercise of the basic functions. The main impacts of education on human and socio-economic development, the main tasks of its reform.

Keywords: education, modernization, human potential, quality of life.

Поступила в редколлегию 21.06.2013 г.

УДК 331.526

ОСОБЕННОСТИ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ¹

Гайдар А.Е., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Рынок труда является неотъемлемым и важным элементом системы рыночных отношений. На сегодняшний день система занятости в Украине находится в кризисном состоянии и требует выработки мер по выводу её из этого состояния и повышению эффективности её функционирования. Статья посвящена изучению особенностей занятости населения в трансформационной экономике в условиях глобализации. Рассмотрены основные понятия и сущность занятости, дана оценка состояния рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица.

Актуальность данной темы состоит в том, что проблемы занятости населения Украины являются наиболее острыми на сегодняшний день. Это связано с тем, что занятость и безработица существенно влияют не только на экономическое развитие страны, но и на моральное и духовное становление каждого человека в частности. Разрешение проблем эффективной занятости и уменьшения безработицы являются первоочередной задачей в масштабах целого государства и каждого гражданина в отдельности.

В связи с этим основной целью работы является выявление и анализ основных тенденций занятости населения в экономическом и социальном разрезе.

Система занятости населения является важнейшей составляющей национальной экономики. Любые изменения в условиях функционирования экономики страны отражаются на занятости населения, а состояние занятости, в свою очередь, характеризует эффективность национальной экономики.

Занятость раскрывает один из важнейших аспектов социально-экономической жизни человека. Трудовая занятость населения страны обеспечивает производство валового национального продукта, а значит – экономическую основу жизни общества. Вместе с тем занятость отображает потребности человека не только в заработках, но и в саморазвитии и самореализации посредством общественно полезной деятельности.

Сфера занятости формирует у человека ценностные установки на трудовой способ жизни, предотвращает проявления антисоциального поведения, обеспечивает условия для социализации и самовыражения работников. Другими словами, занятость создает экономические условия человеческого развития.

Таким образом, занятость – это чрезвычайно важное явление социально-экономической жизни общества, которое не исчерпывается проблемами безработицы, а включает в себя также такие аспекты, как рациональное использование труда, обеспечение достойного уровня жизни работающего населения, удовлетворение потребности экономики в рабочей силе с расчетом ее количества и качества, удовлетворение профессиональных потребностей работников, включая потребность в профессиональном образовании и поддержании квалификации, социальная поддержка в случае потери работы.

Занятость – не запрещенная законодательством деятельность лиц, связанная с удовлетворением их личных и общественных потребностей с целью получения дохода

¹ © Гайдар А.Е., 2013

(заработной платы) в денежной или иной форме, а также деятельность членов одной семьи, которые осуществляют хозяйственную деятельность или работают у субъектов ведения хозяйства, основанных на их собственности, в том числе безвозмездно [2].

Экономической сущностью занятости является обеспечение работников экономично целесообразными рабочими местами с целью создания общественного продукта (национального дохода). Чем выше уровень занятости населения, тем лучше используется трудовой потенциал страны, регионов, отраслей, предприятий, и тем больше производится общественного продукта, что обуславливает экономический рост. В годовом измерении созданное трудом национальное богатство оценивается с помощью ВВП. Занятость порождает все виды доходов от экономической деятельности в зависимости от формы собственности на факторы производства (зарплата, прибыль, процент, рента), создавая предпосылки для удовлетворения нужд населения – как личных, так и общественных.

Социальная сущность занятости состоит в том, что она отображает потребность людей в самовыражении через общественно полезный труд, содействует развитию человека и общества, показывает зависимость всестороннего развития человека от трудовой деятельности. Труд человека в социальном плане является одной из важнейших жизненных ценностей, которая способна удовлетворить потребности в общении, уважении, самореализации, может выполнять познавательную роль, например, при получении образования, специализации, переквалификации.

Проблематикой данной темы занималось большое количество ученых. Одним из первых, кто изучил формирование экономического содержания труда, был А. Смит. В его работах была показана объективная необходимость существования и развития товарных рынков, что является обязательным условием повышения продуктивности труда, найма новых работников. Вопросам занятости, безработицы и рынка труда уделяли большое внимание Д. Рикардо, Ж. Б. Сэй, Дж. М. Кейнс, Т. Мальтус, А. Маршалл, А. Пигу.

Неотъемлемым элементом в изучении данной проблематики являются работы К. Маркса, в особенности «Капитал». Проблемы формирования, функционирования и регулирования рынка труда в экономике Украины в последние годы освещались в научных трудах следующих ученых: Васильченко В.С., Гриненко А.М., Гришнова Е.А., Богиня Д.П., Колот А.М., Петюх В.Н., Калина А.В., Бандур С.И., Данилишин Б.М., Данюк В.М., Шевчук Л.Т. и другие.

Занятость не является постоянным явлением, она изменяется по мере изменения политических, экономических, социальных основ и принципов страны. Та занятость, которую мы наблюдаем сегодня, является следствием многолетних трансформаций в обществе. При этом её нынешнее состояние является не конечным, а переходным к следующему этапу развития системы занятости.

Можно предположить, что предыдущим этапом была система занятости в советское время. Современная занятость кардинально отличается от предыдущей. Основное отличие заключается в отношении государства к регулированию процесса занятости и отношении каждого человека к трудоустройству. В отличие от всеохватывающей и обязательной занятости в советское время, сегодня каждый вправе самостоятельно выбирать – быть трудоустроенным или безработным, по своему желанию выбирать место работы, быть занятым на нескольких работах или работать на себя, работать за границей. Стоит также отметить и негативные последствия такой трудовой свободы: уменьшение трудовых доходов и социальных гарантий. Свобода выбора не всегда даёт положительный эффект, о чем и говорят цифры – почти полная занятость во времена СССР против 67% занятого населения среди населения трудоспособного возраста за 2012 год [4].

При этом новое время приносит новые веяния. Совсем недавно появилось такое понятие, как аутстаффинг персонала. Услуга аутстаффинга персонала заключается в выведении за штат сотрудников предприятия-заказчика и перевода их в штат компании-провайдера, которая будет осуществлять в дальнейшем их полное кадровое и бухгалтерское сопровождение. Благодаря этому обязанности ведения бухгалтерской документации,

начисления и уплаты налогов, выплаты заработной платы, оформление трудовых книжек и т.д. переходят от заказчика к аутстафферу. Идея аутстаффинга персонала заключается в том, что сотрудники формально трудоустроены в компании-провайдере, но в то же время исполняют свои обязанности на прежнем рабочем месте. В первую очередь аутстаффинг персонала интересен тем, что позволяет осуществить оптимизацию налоговых расходов предприятия.

Для украинских компаний использование этого механизма до недавнего времени сильно осложнялось в связи с отсутствием законодательной урегулированности осуществления процедуры аутстаффинга. Ситуация в некоторой мере изменилась лишь после принятия Налогового кодекса Украины от 02.12.2010 г. № 2755-VI, в котором появилось определение понятия услуги по предоставлению персонала. Таким образом, сформировалась законодательная база для использования аутстаффинга на практике [1].

При изучении состояния занятости населения неотъемлемым понятием является показатель безработицы – социально-экономическое явление, при котором часть лиц не имеет возможности реализовать свое право на труд и получение заработной платы (вознаграждения) как источника существования.

Безработными в соответствии с Законом Украины "О занятости населения" считаются лица в возрасте от 15 до 70 лет, которые из-за отсутствия работы не имеют заработка или других предусмотренных законодательством доходов как источника существования, готовы и способны приступить к работе [2].

Однако показатель относительно уровня зарегистрированной безработицы не дает полного представления об общей ситуации с безработицей в стране. Для определения реальных масштабов занятости и безработицы используется мировая практика – данные выборочных обследований населения по вопросам экономической активности, в основу которых положена методология Международной организации труда.

Безработные, в определении МОТ, – это лица в возрасте 15-70 лет (как зарегистрированные, так и незарегистрированные в государственной службе занятости), которые одновременно удовлетворяют трем условиям: не имеют работы (прибыльного занятия), ищут работу или стараются организовать собственное дело, готовы приступить к работе на протяжении следующих двух недель. К этой категории принадлежат также лица, которые учатся по направлениям службы занятости, нашли работу и ждут ответа или готовятся к ней приступить, но на данный момент еще не работают.

Таким образом, официальная система учета безработицы в Украине занижает реальные показатели, поскольку большая часть безработных такими не считаются, так как они по разной причине не регистрируются в службе занятости.

Согласно официальным данным, в Украине количество зарегистрированных безработных в январе 2013 года выросло на 11,4% - по сравнению с декабрем 2012 года. В реальных цифрах это 564,5 тыс. безработных. Это, по подсчетам Госстата, составляет 2% от общего количества трудоспособного населения. В феврале 2013 года уровень безработицы вырос на 0,1 процентного пункта - до 2,1%. По данным ведомства, в феврале 2013 года в Государственной службе занятости было зарегистрировано 589,1 тыс. безработных, из которых 469,1 тыс. получают пособие по безработице. В марте этот показатель составил 571,6 тыс. чел. (2 % от общего количества трудоспособного населения) [4].

При этом уровень безработицы (по методологии МОТ) в среднем за период январь-март 2013 года среди экономически активного населения в возрасте 15-70 лет составил 7,5%, а трудоспособного возраста – 8,1%. Разница является довольно существенной. Показатель безработного населения трудоспособного возраста, зарегистрированного в государственной службе занятости, в среднем за 2012 год составил 467,7 тыс. чел. С другой стороны, тот же показатель, рассчитанный по методологии МОТ, составил более 1,6 млн. чел. [4].

Очевидно, что официальные цифры безработицы - это лишь слабое отражение реальных проблем в сфере занятости. Такая ситуация складывается по ряду причин:

недоверие к государству, теневая занятость, неразвитая система трудоустройства выпускников учебных заведений, скрытая безработица, обесценивание труда.

Многие предприятия, как и во время экономического кризиса, работают по схеме частичной, неполной занятости. Плюс государство не считает фактически безработных жителей сельской местности таковыми официально.

На состояние безработицы повлиял мировой финансовый кризис, который отразился не только на малых предприятиях, но также и на крупных отраслевых комплексах. Как следствие кризисных явлений набор персонала в большинстве украинских компаний заморожен. Немаловажными проблемами являются: несоответствие системы подготовки специалистов потребностям рынка труда, отсутствие благоприятных условий для малого и среднего бизнеса, низкий уровень заработной платы, которую предлагают работодатели.

Важно отметить, что наибольшее количество незанятых на рынке труда Украины относятся к возрастным группам 15-24 лет и 25-29 лет (17,3 % и 9,5 % незанятых каждой возрастной группы соответственно) [4]. Казалось бы, парадокс – большинство вакансий как раз делают акцент именно на таком возрасте.

Значительной проблемой является несоответствие спроса на рабочую силу и ее предложения в профессионально-квалификационном разрезе. Кроме того, подбор сотрудников и комплектацию вакансий усложняет тот факт, что работодатели выдвигают завышенные требования к качеству профессиональной подготовки кадров, их опыту работы и в то же время предлагают минимальный уровень оплаты труда даже для высококвалифицированных работников.

Рассмотрим соотношение спроса и предложения рабочей силы. По данным Государственной Службы Статистики Украины, потребность в рабочей силе (на конец года) в докризисный период составляла максимальные значения в 170-186 тыс. человек, а нагрузка незанятого населения составила всего лишь 4-5 человек на одно свободное рабочее место. В последующие годы эти показатели постоянно ухудшаются – на конец 2012 года спрос на рабочую силу снизился до 48,6 тыс. чел., а предложение возросло до 11 чел. на свободное место [4]. Таким образом, экономический кризис спровоцировал непропорциональное соотношение предложения и спроса рабочей силы, что в свою очередь увеличивает уровень безработицы в стране.

Наибольшее количество безработного населения по причинам незанятости составляют уволенные по собственному желанию – 36,2 % всех безработных в среднем за 2012 год. Это можно объяснить двумя причинами. Во-первых, работодатели могут вынуждать работников увольняться по собственному желанию, когда это экономически целесообразно. Также это объяснимо неудовлетворительными условиями работы, низкими заработными платами для работников, которые вынуждены менять место работы на более выгодное.

Описанные противоречия говорят о нестыковке трех систем. Первая — система образования, которая, несмотря на все ее усилия, поставляет на рынок труда человеческий ресурс, обладающий, по большому счету, лишь одним капиталом для карьерного старта: дипломом (свидетельством о неких приобретенных знаниях и умениях) и «свежестью ума», потенциальной готовностью к «подгонке» этих знаний и умений уже на рабочем месте. Вторая система — компании, которым такая рабочая сила, безусловно, нужна, но которые с явным недоверием смотрят на ее стартовый капитал и, желая минимизировать риски, охотнее берут на работу более опытных претендентов. Наконец, третья система — сами молодые люди, лишенные возможности реализовать свои знания и способности иначе, чем предъявив диплом. Они не понимают, какого «качества» от них ожидают работодатели и как это качество можно повысить самостоятельно.

Стоит ли удивляться процветанию заведомо неэффективных, а порой и противоестественных способов взаимодействия этих систем — например, созданию при вузах департаментов по трудоустройству выпускников или поиску работы «по блату». Кроме того, в сложившейся ситуации государству неизбежно приходится вкладывать значительные

усилия и ресурсы в регулирование рынка труда — дотирование рабочих мест, переобучение специалистов, выплату пособий по безработице и т.д.

Отметим, 15 октября 2012 года правительство одобрило программу содействия занятости населения и стимулирования создания новых рабочих мест на период до 2017 года [3]. Ожидается, что в результате реализации программы в 2017 году численность занятого населения увеличится до 21,4 миллиона человек, из которых официально трудоустроенными будут не менее 17 миллионов.

Ситуацию на рынке труда в Украине на сегодняшний день можно охарактеризовать как неустойчивую. Наблюдаются как положительные изменения, так и отрицательные. Во-первых, это обусловлено посткризисным периодом, который сказывается как на экономике в целом, так и на рынке труда в частности. Несовершенная политика государства не оказывает необходимого воздействия на систему занятости — слабые социальные гарантии, малые заработные платы. Не налажена система взаимосвязей между высшими учебными заведениями (как производителями трудовых ресурсов) и будущим местом работы начинающих специалистов. Возможно, наиболее важным фактором является непосредственно отношение людей к трудовой системе и труду в частности. Никакие хорошие условия труда и высокие заработные платы не принудят человека к работе, если в обществе не сформирована ценность труда, а у человека не выработана потребность в трудовой деятельности.

Литература:

1. Аутстаффинг персонала: схема осуществления/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ubr.ua/>.
2. Закон України “Про зайнятість населення”// Відомості Верховної Ради. – 2012. – №5067-VI.
3. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України от 15.10.2012 №1008 / [Электронный ресурс]. – Правительственный портал. – Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua/>.
4. Статистическая информация/ [Электронный ресурс]. – / Гос. ком. статистики Украины. – Офиц. веб-сайт. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ОСОБЛИВОСТІ РИНКА ПРАЦІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Гайдар О.Є., аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Ринок праці є невід'ємним і важливим елементом системи ринкових відносин. На сьогоднішній день система зайнятості в Україні перебуває у кризовому стані і потребує заходів з виведення її з цього стану і підвищення ефективності її функціонування. Стаття присвячена вивченню особливостей зайнятості населення в трансформаційній економіці в умовах глобалізації. Розглянуто основні поняття і сутність зайнятості, дано оцінку стану ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття.

FEATURES OF THE LABOR MARKET IN TERMS OF MARKET TRANSFORMATION

Gaidar A.E., postgraduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The labor market is an essential and important part of the market economy. The current system of employment in Ukraine is in the crisis state and requires the development of measures to withdraw it from this condition and improve the efficiency of its operation. The article examines the characteristics of employment in the transformation economy in the context of globalization. Basic concepts and essence of employment are considered, the estimation of labor market condition is given.

Keywords: labor market, employment, unemployment.

Поступила в редколлегию 18.06.2013 г.

Научный руководитель: Тютюнникова С.В., д. э. н., профессор.

Сведения об авторе:

Название статьи – «Особенности рынка труда в условиях рыночной трансформации».

Автор – Гайдар Александр Евгеньевич, аспирант кафедры «Экономическая теория и экономические методы управления»; Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, экономический факультет, ул. Мироносицкая, 1;

Место проживания – г. Харьков, ул. Академика Павлова 20, кв. 19, тел. 7380859, моб. тел. 0939388250, starysanches@yandex.ru.

Научный руководитель – Тютюнникова Светлана Владимировна, д. э. н., профессор.

УДК 331.101.3.742

О КОНЦЕПЦИЯХ МОТИВАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ¹

Давыдова И.А., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье прослеживается эволюция концепций мотивационного механизма корпоративного управления в соответствии с позициями различных школ в экономической науке. Выясняется их влияние на качество управления крупными современными организациями.

Ключевые слова: мотивация, мотивационный механизм, корпорация, концепция.

Крупная современная фирма – корпорация, – будучи сложной органической системой, для реализации своих целей требует четкой координации действий, т.е. эффективного управления, важнейшим элементом которого является механизм мотивации.

Корпорация – это форма организации предпринимательской деятельности, объединяющая ряд независимых предприятий, взаимодействующих между собой, и управляемая профессиональными менеджерами в интересах собственников-акционеров.

В сферу деятельности корпорации вовлекаются различные субъекты: потребители, персонал, акционеры, поставщики, местное население. В деятельности корпорации необходимо достичь баланса интересов всех вовлеченных в систему корпоративных отношений. В этом заключается главная задача корпоративного управления, т.е. выполнение функций организации, планирования, мотивации и контроля.

Мотивационный механизм корпоративного управления представляет собой упорядоченную совокупность факторов и процессов, побуждающих к достижению максимальных экономических и социальных результатов предпринимательской деятельности. Он состоит из двух основных элементов: механизма внешнего целенаправленного стимулирующего воздействия и механизма реализации внутренней психологической предрасположенности к той или иной деятельности.

Формирование эффективного мотивационного механизма предполагает разработку комплекса процедур и инструментов воздействия на персонал для достижения поставленных целей. Важным шагом в этом направлении является изучение и систематизация различных теоретических концепций мотивации.

Хотя проблема мотивации не обойдена вниманием в экономической и социологической литературе, систематический анализ различных подходов к формированию мотивационного механизма вообще и крупных корпораций в частности встречается не так уж часто. Как правило, эта проблема затрагивается в публикациях, посвященных общим вопросам менеджмента. Есть всего несколько работ, посвященных истории управленческой мысли, в которых затрагивается эта проблема. Таковы работы Макашова И.Н. и Овчинникова Н.В. [1], Маршева В.И. [2]. Между тем, выяснение влияния теоретических позиций на практику мотивационного обеспечения экономической деятельности в различных ситуациях остается актуальным.

¹ © Давыдова И.А., 2013

Прослеживание эволюции взглядов и теоретических представлений о сути и способах регулирования мотивационных процессов позволяет сделать вывод о том, что по мере социально-экономического развития общества менялись представления о задачах мотивационного воздействия: от ориентации на стимулирование физической активности к ориентации на повышение творческой активности, инициативы, качественных характеристик труда.

Генезис концепции мотивационного механизма восходит к основоположникам классической школы в политической экономии, предложившим модель «экономического человека», основным мотивом поведения которого является личный интерес, реализуемый в процессе рыночной конкуренции. Учет взаимных интересов приводит к соглашению, наилучшим образом обеспечивающему материальные выгоды всем и каждому. «Дай мне то, что мне нужно, - формулирует этот принцип А. Смит, - и ты получишь то, что тебе нужно» [3, с. 91].

Формирование индустриальной цивилизации внесло существенные коррективы в мотивационные механизмы, подведя под них прочное техническое основание. Достижение поставленных целей предполагало рациональное использование сложного технического оборудования, что было возможно только в рамках крупных производственных единиц – корпораций, с одной стороны, и жесткой координации действий многих людей – с другой.

Возникает школа научной организации труда, у истоков которой Фредерик Тейлор и его последователи (Генри Гантт, Фрэнк и Лилиан Гилберты). Ими был предложен комплексный подход к решению проблемы эффективности производства. Менеджеры разрабатывают рациональные приемы выполнения трудовых операций, а рабочие призваны реализовывать разработанные научно задания и получать соответствующее вознаграждение.

Сосредоточившись на технико-организационных проблемах, школа научного менеджмента значительно меньше внимания уделяла месту человека в системе, его потребностям и мотивации, за что подверглась критике со стороны школы человеческих отношений (Элтон Мэйо). Она предложила рассматривать производственные ячейки как социальные организации, мотивы поведения членов которых определяются внутриколлективными отношениями. Задача эффективного управления заключается в обеспечении спонтанного сотрудничества и социальной стабильности.

Все проблемы производства должны рассматриваться с позиций человеческих отношений, ориентируясь в большей степени на людей, чем на продукцию [4].

Такая позиция получила более широкую трактовку в концепции «человеческого капитала», сформировавшегося в 60-х годах XX ст. в публикациях американских экономистов Г. Беккера, Т. Шульца, М. Флетчера и других. Под человеческим капиталом понимается не просто совокупность работников корпорации, а высокопродуктивная производительная сила, способная на основе высокой квалификации, накопленных знаний овладеть сложной современной техникой и технологией, анализировать все возрастающие потоки информации и тем самым обеспечить рост эффективности производства.

Неотъемлемым элементом человеческого капитала являются мотивации, необходимые для того, чтобы процесс его воспроизводства осуществлялся непрерывно и в расширенных масштабах. Мотивационный механизм в таком случае должен включать в себя не только материальную заинтересованность, возможность карьерного роста, но и моральное удовлетворение от своего труда, возможность самовыражения и развития личности.

Осознание ведущей роли человеческого фактора в хозяйственной деятельности актуализировало внимание как теории, так и практики к проблемам мотивации и формированию целостного мотивационного механизма в системе внутрифирменного управления.

Оформляется особое направление теоретических исследований мотивационной сферы человека, породившей серию концепций сущности мотивации и механизма

мотивационных процессов. В научной литературе принято классифицировать их как содержательные и процессуальные [2].

Первые сосредотачивают внимание на анализе факторов, лежащих в основе мотивации и побуждающих к определенному порядку действий. Среди таких факторов выделяют человеческие потребности, стремление к удовлетворению которых является мощным побудительным мотивом. Выявление влияния потребностей на мотивацию работников стало содержанием ряда теорий, внесших значительный вклад в управленческую мысль.

Общепризнанным родоначальником данного направления стала теория «иерархии потребностей» Абрахама Маслоу [5]. Все человеческие потребности располагались в виде иерархической структуры, в основании которой находились материальные (физиологические) потребности в еде, жилье, отдыхе, а также в безопасности и защищенности. По мере их удовлетворения актуализируются потребности более высокого уровня – социальные, потребность в признании, самореализации. В соответствии с этим выстраивается и система мотивации: материальное стимулирование, моральное поощрение, социальные гарантии, возможности карьерного роста.

Теория Маслоу получила широкое признание, хотя не все ее выводы нашли подтверждение. В частности, не всегда удовлетворение потребностей низшего уровня вело к обязательному переходу на более высокий уровень. Работники могли удовлетвориться достигнутым, и более возвышенные потребности их не мотивировали.

Тем не менее, исследование мотивационной роли потребностей стало предметом внимания ученых. Дэвид МакКлелланд выступил с теорией приобретенных потребностей, выделив три их группы: стремление к власти, успеху и причастности. Это потребности высшего порядка, не в одинаковой степени присущие различным работникам, но их следует учитывать при выстраивании мотивационного механизма.

Свою градацию потребностей предложил Фредерик Герцберг. В его двухфакторной модели факторы делятся по принципу удовлетворенности или неудовлетворенности работой. Базовые факторы, которые он называл гигиеническими – достойная зарплата, комфортные условия труда, благоприятный климат в коллективе, – сами по себе не выполняют мотивирующую функцию, а лишь являются условием нормальной работы. Их отсутствие вызывает неудовлетворенность, но наличие не мотивирует к росту эффективности. Они – внешние по отношению к работе.

Другая группа факторов – мотиваторы – являются внутренними по отношению к работе, к ее содержанию. Это – творческий характер заданий, возможность карьерного роста, признание успеха. Их наличие приносит удовлетворенность трудом и делает его более производительным.

Если содержательные теории сосредотачивают внимание на факторах, лежащих в основе мотивации, то процессуальные концепции анализируют зависимость мотивационных побуждений от реализации поставленных целей. Так, теория ожиданий Виктора Врума прослеживает взаимосвязь между затратами усилий, полученными результатами и вознаграждением за них. Если работник ожидает, что приложенные усилия дадут желаемый результат и соответствующее поощрение, то мотивация для более производительного труда будет высокой.

Важную роль играет также сравнение получаемого вознаграждения с вознаграждением других людей, выполняющих аналогичную работу. Нарушение равенства ощущается как несправедливость и существенно снижает мотивацию.

Американские ученые Л. Портер и Э. Лоулер разработали комплексную модель мотивации, в которой устанавливается зависимость между затрачиваемыми усилиями работников, достигнутыми результатами, ценностью вознаграждения и его справедливостью, удовлетворением от выполненной работы и самоуважением. Эта цепочка взаимосвязей показывает, что результативный и справедливо оцененный труд приносит

удовлетворение, что будет положительно мотивировать работника в дальнейшем процессе работы.

К процессуальным теориям примыкает концепция Д. Макгрегора, изложенная в работе «Человеческая сторона предприятия». Мотивационный механизм должен строиться на дихотомии двух подходов: теории X и теории Y.

Согласно первой, люди от природы не склонны трудиться, их следует принуждать к работе, строго контролировать. При этом они стремятся избежать ответственности, предпочитают, чтобы ими управляли.

Исходя из таких предположений, выстраивается механизм мотивации, основанный на системе поощрений и наказаний за строгое выполнение норм и заданий, разработанных авторитарным руководителем.

Теория Y, напротив, предполагает у людей инициативность, склонность к творчеству. Они не боятся брать на себя ответственность при достижении целей, наделены способностью к самоконтролю. Для них мощным мотивирующим фактором будет не четко поставленное задание, а создание условий, при которых можно проявить инициативу для достижения целей, предложить неординарные решения, что, в свою очередь, открывает возможность профессионального роста.

Такой стиль управления наиболее соответствует тем существенным изменениям, которые происходят в современном мире: глобализация, распространение информационных технологий, интеллектуализация хозяйственных процессов. Они вызвали значительные модификации в характере организаций и породили ряд новых концепций управления вообще и мотивации в частности.

Динамизм происходящих процессов рождает высокую степень неопределенности и непредсказуемости результатов принимаемых решений. Особенно это характерно для переходных по своей природе ситуаций, в условиях значительных перемен и трансформаций. В таких условиях необходимо инициировать нетрадиционные подходы к выработке корпоративной стратегии.

В этой связи показательна концепция «белого пространства» американских исследователей М. Молетца и Н. Нориа [6]. Традиционные и четко формализованные процедуры управления, привычные для большинства фирм, они назвали «черным пространством». Но значительные неиспользованные возможности, лежащие за пределами формальных правил и норм, представляют собой «белое пространство». Именно здесь – широкое поле для нестандартных новаторских решений, которые могут обеспечить успех и конкурентные преимущества. Мотивационная политика должна нацеливать на заинтересованность и менеджеров, и персонал в выходе в «белое пространство» для поисков дополнительных возможностей ведения успешного бизнеса.

Рассмотренные теории, как содержательные, так и процессуальные, ориентированы на мотивацию отдельно взятого человека. При этом в основе их подхода – неоклассическая модель рационального экономического субъекта, ищущего оптимальные решения путем сопоставления затрат и выгод.

Но такой подход не учитывал социальный аспект управления корпорацией как открытой системы, в которой важную роль играют тип хозяйственной организации, национальные и региональные особенности, взаимоотношения в коллективе и с другими организациями и другие институциональные факторы.

В этой связи более реалистичной представляется модель поведения, предложенная неоинституциональным направлением в экономической теории. Взамен идеальной модели рационального «экономического человека» они выдвинули концепцию «ограниченной рациональности», согласно которой экономический субъект, стремясь сэкономить на прилагаемых усилиях, будет выбирать не самый оптимальный вариант, а тот, который требует наименьшего физического и интеллектуального напряжения.

Еще одна особенность поведения субъектов, находящихся в институциональном поле, – возможность так называемого «оппортунистического поведения», т.е. нарушение

как формальных договоренностей, так и морально-этических норм, что становится источником внутрикорпоративных конфликтов.

Современные корпорации – это акционерные общества, и в их функционировании переплетаются интересы не только персонала, но и собственников и топ-менеджеров. Следовательно, мотивационный механизм корпоративного управления должен включать способы и инструменты побудительного воздействия на все субъекты хозяйственных отношений. Оппортунистическое поведение, разумеется, снижает мотивационные возможности.

Собственники компаний могут не соблюдать условия трудового соглашения, включенные в договорные обязательства.

Менеджеры, зачастую руководствуясь своими узкокорыстными интересами, искажают или скрывают от наемных работников и акционеров информацию о финансово-коммерческой деятельности компании и ее дивидендной политике. Это делает мало привлекательным инвестирование средств в компанию путем покупки акций.

Подобная ситуация снижает качество корпоративного управления, важным элементом которого является мотивационный механизм.

Выводы: анализ концепций мотивационного механизма корпоративного управления позволяет выявить общие принципы построения мотивационных моделей на основе выбранных критериев.

В таких моделях должны учитываться как внутренние особенности корпоративной организации, так и внешние факторы воздействия на мотивацию, в частности, специфика институциональной среды.

Построенный с соблюдением этих принципов мотивационный механизм позволит обеспечить высокое качество корпоративного управления.

Литература:

1. Макашов И.Н., Овчинников Н.В. Всемирная история управленческой мысли/ И.Н. Макашов, Н.В. Овчинников – М., РГГУ, 2007.
2. Маршев В.И. История управленческой мысли/ В.И. Маршев. – М., МАКС Пресс, 2010.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/ А. Смит// Антология экономической мысли. – М., Экономика. – 1993. - т. 1.
4. Mayo G.E. The Human Problem of the Industrial Society/ G.E. Mayo. – 1933.
5. Маслоу А. Мотивация и личность/ А. Маслоу – СПб. Евразия, 1999.
6. Maletz M.C., Nohria N. Managing in Whitespace/ M.C. Maletz, N. Nohria. – Harvard Business Review, February 2001.

ПРО КОНЦЕПЦІЇ МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Давидова І.А., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті простежується еволюція концепцій мотиваційного механізму корпоративного управління у відповідності з позиціями різних шкіл в економічній науці. З'ясовується їх вплив на якість управління великими сучасними організаціями.

Ключові слова: мотивація, мотиваційний механізм, корпорація, концепція.

OF THE CONCEPTIONS OF MECHANISM OF MOTIVATSON OF CORPORATIVE MANAGEMENT

Davidova I.A., Ph.D., reader

V.N. Karazin Kharkov National University

The article presents the results of retrace of the evolution of corporative management conceptions which reflect the positions of different schools of the economic science. Influence of these conceptions on quality of management of great modern organizations is considered.

Key words: motivation, mechanism of motivation, corporation, conception.

Поступила в редколлегию 12.04.2013 г.

УДК 336.47:338.012

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ПОТЕНЦИАЛА РАБОЧЕЙ СИЛЫ В УКРАИНЕ¹**Дмитренко А.В., к. э. н., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

Рассмотрены проблемы формирования конкурентоспособного человеческого потенциала. Определены основные направления формирования качественной стороны трудового потенциала как условия достижения конкурентоспособного уровня рабочей силы, дана оценка возможности реализации различных составляющих этого процесса, которые определяют реальность общего изменения ситуации.

Ключевые слова: конкурентоспособность, качество человеческого потенциала, глобальная конкурентоспособность, конкурентный потенциал работника.

Постановка проблемы. Постиндустриальное общество, в направлении которого движется наша страна, - это не только информационные технологии, но становление принципиально новых областей науки и производства. Инновационная реструктуризация отечественной экономики предполагает переход от развития, базирующегося на использовании природных ресурсов, к динамике, основанной на эксплуатации человеческого знания, наукоемких производств и новых фундаментальных открытий. Поэтому естественно, что приоритетным становится сохранение и развитие человеческого потенциала страны, способного адаптироваться к сокращению инновационного цикла.

В условиях широкого внедрения новых технологий, интенсивного распространения информатизации на базе процессов глобализации, все более жесткими становятся и требования к качеству рабочей силы. На современном этапе социально-экономического развития основным источником национального богатства является человеческий капитал.

Знания, навыки, а также уровень культуры, которыми обладает население той или иной страны, становятся решающим фактором устойчивого экономического развития, залогом высокой конкурентоспособности в рамках мирового хозяйства. Это обуславливает научное и практическое значение изучения данной проблемы и актуальность ее исследования.

Степень разработанности проблемы. Концепция человеческого капитала возникла и сформировалась в середине XX века в работах Т. Шульца и Г. Беккера. Она трактовала человеческий капитал как совокупность знаний и квалификации. Вложения в человеческий капитал, рост ценности человеческого труда стали важнейшими факторами преобразования экономики, модернизации социальных институтов. Развитие рассматривается не просто как повышение темпов экономического роста, но и как гуманитарные инвестиции и преодоление бедности.

Теория человеческого капитала и его роль в повышении конкурентоспособности национальной экономики в последнее время активно развивается в работах таких ученых, как А. Сен, Б. Портер, Дж. Стиглиц, Н.М. Римашевская, В.А. Ильин, А.Л. Гапоненко, В.М. Геец, М.Н. Ким. В настоящее время эта теория трансформировалась в концепцию расширения человеческих «возможностей», замещающих материальное и экономическое благосостояние. Цель развития заключается не только и не столько в том, чтобы увеличить

¹ © Дмитренко А.В., 2013

производство и потребление, а в том, чтобы открыть для человека возможность выбора, позволяющего иметь больше достижений, иметь широкий доступ к знаниям.

В то же время вопросы конкуренции в социально-трудовой сфере наименее исследованы в кругу конкурентных отношений. При этом они, как правило, рассматриваются исключительно в разрезе товарной конкуренции, не касаясь социальных аспектов конкурентоспособности.

Цель статьи – определение основных направлений формирования качественной стороны трудового потенциала как условия достижения конкурентоспособного уровня рабочей силы.

Изложение основного материала.

Категория конкурентоспособности национальной экономики вошла в широкий научный оборот сравнительно недавно, но фактически эта проблема получила фундаментальное значение с момента самого выделения экономики как особой отрасли научной мысли. Определение механизмов, обеспечивающих конкурентоспособность национальной экономики, стало главным содержанием научного поиска, начиная с первых работ классиков экономической теории. По мере же глобализации экономической жизни задача обеспечения конкурентоспособности экономики все более тесно связана с проблемой обеспечения национальной безопасности страны. В результате тема конкурентоспособности национальной экономики прямо и непосредственно начинает занимать центральное место в экономической науке, что отражается в многочисленных публикациях на эту тему.

Вместе с тем обращает на себя внимание то обстоятельство, что проблема конкурентоспособности национальной экономики рассматривается, по существу, с тех же методологических позиций, что и проблема конкурентоспособности отдельных хозяйствующих субъектов.

Постановка на первый план национально-государственных интересов является методологическим ядром политической экономии с самого ее становления как самостоятельной науки. На этот факт, в частности, указывал Й. Шумпетер, отмечая, что политэкономы классической школы в своем большинстве «отстаивали интересы Англии того времени. Поэтому в иных странах и в иные времена их теории вызывали антипатию...» [3, с. 118]. На этот же аспект проблемы указывают и современные исследователи: «Почти все экономическое мышление Запада до сих пор было национальным. И такой вывод не сводится к тому, что экономисты старались делать практические выводы, ставя во главу угла национальные интересы; в самые основы разрабатываемых теорий молчаливо закладывались постулаты, отвечавшие за определенный исторический период именно данной нации. Это вовсе не означает, что упомянутые теории не научны. Но далеко не все теоретики осознают, что они всю жизнь говорят прозой национальных интересов, и еще меньше таких, которые, осознав, делают это открыто» [1, с. 119-120]. Учитывая реалии современного мира, нет никаких оснований отказываться от такого подхода и в настоящее время.

Важнейшим свойством конкуренции является ее динамизм, на что обращает внимание М. Портер: «Конкуренция – это не равновесие. Постоянные перемены. Совершенствование и обновление отрасли – непрерывный процесс, а не одновременное событие, за которым следует длительное затишье. Сегодняшние преимущества завтра будут превзойдены или сведены на нет» [2, с. 91].

На этапе постиндустриального общества конкурентоспособность национальных экономик все в большей мере определяется способностью к инновациям и восприятию новейших технологических достижений. В основе этой способности – качество национальной рабочей силы и мотивированность работников. Знания, навыки, уровень культуры, которыми обладает население той или иной страны, становятся решающим фактором устойчивого экономического развития, залогом высокой конкурентоспособности в рамках мирового хозяйства.

Качественное изменение роли человека в воспроизводственном процессе нашло отражение в формировании нового типа занятости, который характеризуется, прежде всего, повышением роли творческого труда, ростом гибкости трудовых отношений, ростом доли занятых в отраслях нематериального производства и услугах, ответственных за формирование конкурентоспособного человеческого потенциала. Круг способностей, знаний и навыков, которые человек задействует в процессе труда, постоянно расширяется, увеличивается доля личностных элементов в самых разнообразных видах деятельности. Многие современные рабочие места предъявляют требования не только к профессиональным навыкам, но и к творческому потенциалу и личностным характеристикам работника.

В последние десятилетия параллельно с концепцией человеческого капитала начинают развиваться более универсальные подходы к изучению и развитию человеческого потенциала, отправной точкой которых является его оценка на основе не стоимостных индикаторов, а таких характеристик, как состояние здоровья, выравнивание стартовых возможностей представителей различных социальных и доходных групп, доступность образования, уровень базовой социальной защищенности и т.д. Примером такого подхода являются ежегодные доклады о развитии человеческого потенциала в странах и регионах мира, который составляется Программой развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) и используется в рамках специальной серии докладов ООН о развитии человека.

В отчете ООН о развитии человеческого потенциала на 2013 год Украина отнесена к числу стран со средним уровнем индекса человеческого развития: этот показатель составляет 0,740, что дает нашей стране 78 место из 186 государств. В то же время к числу стран с высоким уровнем индекса человеческого развития отнесены Латвия, Литва, Россия, Болгария [4].

При определении основных направлений совершенствования качественной стороны трудового потенциала в нашей стране как условия достижения конкурентоспособного уровня рабочей силы необходимо оценить возможности реализации трех составляющих этого процесса:

- 1) наличие общественной потребности в росте профессионально-квалификационного уровня населения;
- 2) стремление людей заниматься общественно-полезной производительной деятельностью и в связи с этим повышать свой профессиональный уровень;
- 3) способность государства участвовать в процессе формирования и использования трудового потенциала общества.

Главный момент при рассмотрении первой составляющей состоит в том, что определяющей и устойчивой тенденцией развития мировой экономики в условиях создания новейшей технологической базы является неуклонный рост квалификации трудового потенциала мирового сообщества. Эта тенденция формируется в основном за счет экономически наиболее развитых стран.

Украина с каждым годом все больше сталкивается с проблемой обеспечения кадрами, но решает ее нерационально. Значительная часть квалифицированных специалистов, подготовленных в Украине и необходимых для развития собственной экономики, уезжает на Запад. Проблема неквалифицированных кадров в значительной степени решается за счет миграции из стран СНГ и ряда развивающихся государств. Таким образом, Украина теряет в конкуренции как с развитыми, так и с развивающимися странами.

Необходимо кардинально менять политику и методы подготовки кадров. В настоящее время в развитых странах стратегия постепенного движения начинающих специалистов после окончания учебного заведения по карьерной лестнице заменяется интенсивными технологиями сращивания производственного и учебного процесса. Организация непрерывного обучения и переподготовки молодых специалистов направлена на насыщение производства высококвалифицированными работниками, что позволяет оперативно включать достижения науки в практику и создавать возможности занимать более высокие и ответственные должности, предотвращать уход перспективных работников из производства.

Вторая составляющая процесса достижения конкурентоспособности украинских работников сводится к проблеме их мотивации к производительному труду. Усложнение социально-экономической структуры общества должно сопровождаться своевременным включением адекватных этой структуре мотивационных механизмов, ориентирующих различные социальные группы на готовность к эффективному труду, на позитивное социально-трудовое поведение, что является обязательными предпосылками формирования социальной базы конкурентного преимущества страны. В качестве исходного момента такая мотивация предполагает определенный уровень доходов, образования, специальной подготовки, наличия профессиональных навыков и умений.

Важнейшим условием в направлении повышения конкурентоспособности украинских работников является объективная и справедливая оценка их труда. Эту проблему надо рассматривать с двух сторон. С одной стороны, необходимо, чтобы заработная плата работников создавала заинтересованность в росте производительности труда, повышении качества создаваемой продукции и услуг, их конкурентоспособности на мировом рынке. С другой стороны, для того чтобы издержки производства продукции и услуг не превышали уровня издержек в зарубежных фирмах, производящих подобную продукцию и услуги, доля заработной платы в стоимости готовой продукции должна быть сопоставимой с развитыми странами.

В этой схеме заложено противоречие, которое не разрешается в Украине должным образом. В соответствии со сложившейся у власти и бизнеса концепцией, внимание обращено на вторую позицию: в целях конкурентоспособности сдерживать заработную плату. В результате установленный минимум заработной платы носит фиктивный и формальный характер, составляя незначительную часть прожиточного минимума. Специфическим феноменом, отрицательно влияющим на отношение к труду и конкурентоспособность работников, характерным для социально-трудовых отношений Украины, стали нерегулярные выплаты заработной платы и другие нарушения прав работников, что превратило работника в своеобразного безработного, сделало его кредитором работодателя.

Следовательно, особенностью нынешнего социально-экономического состояния в Украине является экономически необоснованная и социально заниженная цена труда, отрицательно сказывающаяся на эффективности трудового потенциала, снижение мотивации конкурентоспособности украинских работников.

Эффективная экономика возможна лишь в том случае, если сохраняются определенные параметры в ценовых пропорциях на различные ресурсы, в том числе и на труд. Дешевый труд не может быть производительным и эффективно воздействовать на экономию и рациональное использование всех видов производственных ресурсов, на повышение технического уровня производства, улучшение качества продукции, т.е. на конкурентоспособность экономики. Обесценивание рабочей силы снижает мотивационные возможности заработной платы, потребительский спрос населения, сдерживает структурную перестройку экономики, усиливает социальную напряженность в обществе.

Для того чтобы преодолеть обесценивание рабочей силы, сделать работника равноправным партнером социально-трудовых отношений, следует, прежде всего, привести цену труда в соответствие со стандартами в цивилизованном мире.

В современных условиях особое значение приобретает реализация третьей составляющей – способности государства участвовать в процессе формирования и использования трудового потенциала. Это обусловлено тем, что, в конечном счете, качественные и количественные характеристики рабочей силы определяют возможности реализации программы структурной перестройки экономики, повышения качества продукции и роста производительности труда, т.е. развития конкурентоспособной экономики.

Характерным для Украины является сокращение численности занятых и объемов производства в приоритетных отраслях, создающих базу для повышения технического

уровня общественного производства и конкурентоспособности экономики (машиностроение и металлообработка), а также условия для жизнеобеспечения населения (легкая и пищевая промышленность). С 1992 по 2012 г. значительно сократилась численность занятых в науке и научном обслуживании. Низкий уровень заработной платы в этих отраслях, по сравнению с отраслями, обеспечивающими сегодня основной экспорт, привел к искаженному представлению о ненужности работников в отраслях, обеспечивающих научно-технический прогресс. Это отразилось и на структуре выпуска специалистов, и на общем уровне квалификации занятых.

В результате замедления процесса обновления оборудования во многих производствах сохраняются отсталые, не соответствующие современным требованиям технологические процессы, наблюдается низкий уровень организации производства и труда. Значительная часть рабочих занята неквалифицированным трудом на тяжелых и вредных работах. В результате формируется объективная база устойчиво низкой производительности труда, ликвидируется принципиальная возможность роста эффективности, следовательно, заведомо закладывается неконкурентоспособность подавляющей массы промышленной продукции.

Если в области формирования трудового потенциала сохранятся существующие тенденции, то уже в ближайшем будущем для страны будет объективно исключена возможность создания конкурентных преимуществ в перерабатывающей промышленности, не говоря уже о конкуренции в сфере передовых технологий.

Таким образом, конкурентоспособность работников, основанная на высоком профессионализме, становится важнейшим условием формирования конкурентного преимущества страны. Без этого у общества будет полностью потеряна возможность ожидаемого в народном хозяйстве технологического возрождения.

Литература:

1. Ольсевич Ю. О национальном экономическом мышлении// Вопросы экономики. - 1996. - № 9. - С. 119-120.
2. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993.
3. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ. - М.: Экономика, 1995.
4. Электронный ресурс. Режим доступа: [Http://gtmarket.ru /ratings/human-development-index/human-development-index-info/](http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info/)

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОБОЧОЇ СИЛИ В УКРАЇНІ

Дмитренко О.В., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розглянуто проблеми формування конкурентоспроможного людського потенціалу. Визначено основні напрямки формування якісної сторони трудового потенціалу як умови досягнення конкурентоспроможного рівня робочої сили, дано оцінку можливості реалізації різних складових цього процесу, які визначають реальність загальної зміни ситуації.

Ключові слова: конкурентоспроможність, якість людського потенціалу, глобальна конкурентоспроможність, конкурентний потенціал працівника.

FORMING OF COMPETITIVE POTENTIAL OF LABOUR FORCE
IN UKRAINE

Dmytrenko A.V., Ph.d., associate professor
V.N. Karazin Kharkiv National University

The problems of forming of competitive human potential are considered. Basic directions of forming of high-quality side of labour potential as terms of achievement of competitive level of labour force are defined, the estimation of marketability different constituents of this process, which determine reality of general change of situation, is given.

Keywords: competitiveness, quality of human potential, global competitiveness, competition potential of worker.

Поступила в редколлегию 30.08.2013 г.

УДК 304.4:330.59:303.7:316.344

**МЕТОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
НЕПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА
ЯКОСТІ ЖИТТЯ¹**

**Задорожний Г. В., д. е. н., професор,
академік Академії філософії господарства (Росія),
заступник декана економічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**

**Діденко Ю. Ю., к. е. н., доцент,
Національний аерокосмічний
університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»**

У статті проаналізовано інформаційно-методичні проблеми об'єктивної оцінки ефективності соціальної політики; запропоновано оцінювати ефективність соціальної політики на основі багаторівневої системи індикаторів соціальної захищеності, що може бути використано при розрахунку інтегрального показника якості життя обраної категорії населення.

Ключові слова: соціальна політика, ефективність соціальної політики, інтегральний показник, критерії оцінки, соціальна захищеність, якість життя, слабозахищені верстви населення.

Постановка проблеми. Соціальна політика як динамічний об'єкт дослідження вимагає застосування системного підходу, який дозволить сформувати її адекватну модель з урахуванням системи пріоритетів, що різняться за своєю структурою в залежності від конкретних рівнів розвитку країни в цілому та її структурних складових окремо. Ефективність соціальної політики в широкому сенсі визначається ефективністю всієї політики держави. Це означає, що сама соціальна політика через ефективність її заходів повинна забезпечувати соціально-політичну стабільність, конкурентоспроможність країни та інтеграцію суспільства до світового господарства в умовах глобалізації.

Різноманітність та цілеспрямованість окремих соціальних програм та отриманих від них ефектів створює ускладнення при оцінюванні загальної ефективності соціальної політики держави в цілому. Розробку інтегрального показника вітчизняними науковцями (Новікова О.Ф., Осауленко О.Г. та ін.) було здійснено за різними критеріями диференціації: територіальний розподіл, статус соціально-економічної активності, статеві-вікова структура населення та ін. На нашу думку, слід також проводити оцінку ефективності в розрізі кожної конкретної соціальної програми або в розрізі конкретної категорії населення.

Метою статті є розробка методу оцінки ефективності соціальної політики відносно слабозахищених верств населення на прикладі пенсіонерів на основі багаторівневої системи критеріїв індикаторів соціальної захищеності, що може бути використано при розрахунку інтегрального показника якості життя названої категорії населення.

Аналіз досліджень та публікацій. Економічні та політичні перетворення в сучасному українському суспільстві безпосередньо відбиваються на умовах життя і діяльності широких

¹ © Задорожний Г.В., Діденко Ю.Ю., 2013

верств населення. Безумовно такі перетворення створюють додаткові можливості для самореалізації індивідів, їх підприємницької ініціативи, зростання економічної активності та ринку праці. Однак на сучасному етапі вони також призвели до різкого зниження життєвого рівня значної частини населення і непомірного соціального і майнового розшарування українців. Тому при формуванні соціальної політики у першу чергу слід приділити увагу слабо захищеним верствам населення, до яких відносять пенсіонерів, інвалідів, малозабезпечених осіб, сім'ї з дітьми та ін.

Останніми роками спостерігається поступове, хоча і незначне, збільшення кількості осіб, яких відносять до слабо захищених соціо-демографічних груп населення. На початок 2012 р. кількість пенсіонерів становила 13821 тис. осіб, інвалідів – 2777,6 тис. осіб, а також було призначено допомогу у зв'язку з малозабезпеченістю 240679 сім'ям. Серед осіб, які отримують пенсії в органах ПФУ, 1,13% осіб отримують виплати у розмірі нижче прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, і майже 11,98% - у розмірі прожиткового мінімуму. Переважна кількість пенсіонерів (29,98%) отримують пенсії у розмірі від 800 грн. до 900 грн., і така перевага в розмірі виплати навряд чи створить можливість покращення життєвого рівня цих осіб [4].

Розробка та реалізація ефективної соціальної політики базується на інформації про основну соціально-економічну орієнтацію населення держави, його уявленні щодо соціальної справедливості. Соціальна політика держави формується під впливом історичних та економічних факторів, а саме: історичного розвитку території з урахуванням традицій та релігійної спрямованості її мешканців, етно-демографічної ситуації, станом економічного та політичного розвитку держави.

До визначення поняття «соціальна політика» науковці підходять на трьох рівнях:

– у широкому академічному сенсі - напрямок внутрішньої політики держави, спрямований на збереження соціальної стабільності;

– на рівні практичної політики - соціальний інститут, завданням якого є відтворення соціальної структури з метою самозбереження;

– з огляду на реалізацію потреб населення - система, утворена взаємозв'язком між формальними інститутами, що відповідають за розроблення та реалізацію політичних заходів, політичними партіями і зацікавленими групами, а також взаємозв'язком між потребами, законами, службами, послугами, результатами запровадження програм [1].

Також у визначенні соціальної політики виділяють два рівні узагальненості. Перший пов'язано з інтегральними соціальними ефектами, що досягаються всією сукупністю суб'єктів політичної активності суспільства, і в цьому випадку під соціальною політикою держави розуміється вся сукупність соціальних процесів, що протікають на території держави. Другий рівень пов'язує соціальну політику з конкретними суб'єктами соціальної діяльності, які мають власні цілі та формують власну активність щодо досягнення цих цілей. Для конкретного суб'єкта соціальної діяльності інші суб'єкти соціальної політики відчужені; вони є зовнішнім фактором, з яким встановлюються різні види взаємодії. Саме ця взаємодія також може бути складовою частиною соціальної політики для кожного суб'єкта. Отже соціальна політика держави безпосередньо враховує соціальну активність політичних і громадських інститутів та перебуває з ними в різних відносинах [2].

Враховуючи наведені підходи до трактування поняття «соціальна політика» можна виділити критерії оцінки ефективності реалізації соціальної політики, а саме:

- тип соціальної політики;
- місце соціальної політики в загальній діяльності держави;
- характер взаємозв'язку соціальної та економічної політики;
- конкретні цілі соціальної політики;
- співвідношення різних суб'єктів соціальної політики та роль держави у її реалізації;
- структура державних соціальних заходів та частка видатків на забезпечення добробуту населення у ВВП;

- характер соціального забезпечення населення;
- рівень та якість життя населення.

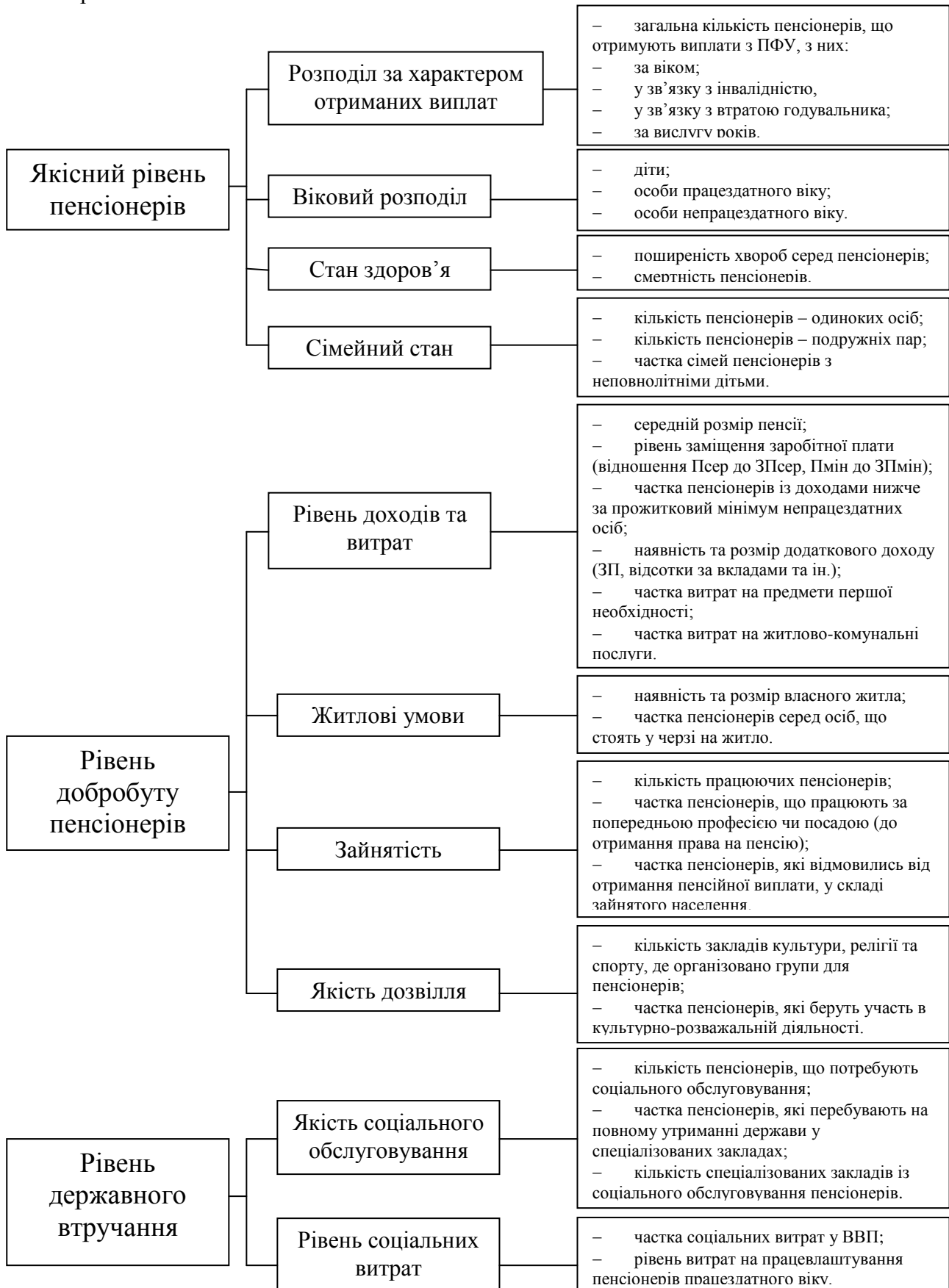

Рис. 1. Показники якості життя пенсіонерів

Ефективна соціальна політика вимагає аналізу всього логічного ланцюга від виникнення і розвитку соціальних потреб до їх задоволення. І підкреслюючи пріоритет держави в вирішенні соціальних проблем, не варто зводити до мінімуму роль інших суспільних інститутів, а також самого індивіда в забезпеченні особистого соціального захисту. Також, враховуючи, що соціальна політика є соціальними взаємовідносинами між елементами соціальної структури, неодмінно треба розглядати соціальну політику у взаємозв'язку із характером суспільства, тобто його суспільним устроєм, етапом розвитку та формувати соціальну політику країни з урахуванням специфіки кожної категорії населення.

Питання оцінки ефективності соціальної політики виникає на всіх етапах її реалізації: при плануванні певних соціальних програм, при їх обґрунтуванні, при підведенні підсумків проведеної роботи. Для отримання єдиної кількісної оцінки на підставі приватних показників потрібен засіб, який дозволяє привести до порівняльного виду різні за своїм соціально-економічним змістом показники, метод, що буде ефективним, коли оцінюваний проект має безліч різних за природою соціальних ефектів і ці ефекти не можуть бути виражені в грошовій формі.

Найчастіше з цією метою використовують методики побудови інтегральних показників, що об'єднують різні аспекти життєдіяльності людини, зокрема показники вимірювання людського розвитку, які базуються на загальних положеннях розрахунків Індексу людського розвитку запропонованих фахівцями програми розвитку ООН, наприклад, індекс людського розвитку, що запропоновано О.С. Власюком та С.І. Пиріжковим [3]. Також до сучасних моделей інтегральних показників якості життя відносять інтегральний індикатор якості життя, що було розроблено спеціалістами Центрального економіко-математичного інституту Російської академії наук під керівництвом С.А. Айвазяна, який орієнтовано на великі державні соціальні програми.

Результати дослідження. Нами розроблена систему індикаторів, яка представлена на рис. 1. Така система індикаторів є чотирирівневою, а інтегральний показник економічної та соціальної захищеності (якості життя) знаходиться на першому рівні.

Його розробка базується на об'єднанні в один показник індикаторів по кожному напрямку різноспрямованої дії, при цьому їх роль у формуванні ступеня економічної та соціальної захищеності не рівнозначна. Це обумовлює необхідність, з одного боку, якісної оцінки пріоритетів за окремими напрямками, що дозволить визначити вагу кожного з них при формуванні інтегрального показника, а з іншого – повинно бути обов'язкове коректування індикаторів з урахуванням напрямку їх впливу на рівень економічної та соціальної безпеки [5].

Тому для кожного з показників необхідно виявити його значимість. Для індикаторів 4-го рівня вона виражатиметься в його вазі в інтегральному показнику 3-го рівня. На їх основі можна обчислити ваги інтегральних показників 3-го рівня і 2-го рівня, що, в свою чергу, дозволить обчислити загальний інтегральний показник якості життя обраної категорії.

Обчислення ваги індикаторів кожного рівня проводитимемо за методикою, запропонованою С.А. Айвазяном [6]. В її основі лежить анкетування, проведене серед респондентів (пенсіонерів), в межах якого кожному з індикаторів 4-го, 3-го та 2-го рівнів встановлюється бальна оцінка за 10-ти бальною шкалою за принципом, чим важливішим є даний показник для респондента, тим вища оцінка. Пропонується проводити обчислення за такими формулами:

– для індикаторів 4-го рівня

$$w_i^4 = \frac{CO_i^4}{\sum_{i=1}^{N_4} CO_i^4}, \quad (1)$$

де w_i^4 - вага i -го показника 4-го рівня в інтегральному показнику 3-го рівня;

N_4 – кількість показників 4-го рівня, що входять в інтегральний показник 3-го рівня;
 CO_i^4 – середнє значення бальної оцінки показника 4-го рівня, знаходиться по формулі

$$CO_i^4 = \frac{\sum_{k=1}^n O_k}{n}, \quad (2)$$

де O_k – бальна оцінка показника 4-го рівня, виставлена k -м респондентом;
 n – кількість опитаних респондентів;

– для індикаторів 3-го рівня

$$w_j^3 = \frac{CO_j^3}{\sum_{j=1}^{N_3} CO_j^3}, \quad (3)$$

де w_j^3 – вага j -го показника 3-го рівня в інтегральному показнику 2-го рівня;

N_3 – кількість показників 3-го рівня, що входять в інтегральний показник 2-го рівня;

CO_j^3 – середнє значення бальної оцінки показника 3-го рівня, знаходиться по формулі

$$CO_j^3 = \frac{\sum_{i=1}^{N_4} CO_i^4}{N_4}; \quad (4)$$

– для індикаторів 2-го рівня

$$w_t^2 = \frac{CO_t^2}{\sum_{t=1}^{N_2} CO_t^2}, \quad (5)$$

де w_t^2 – вага t -го показника 2-го рівня в інтегральному показнику 1-го рівня;

N_2 – кількість показників 2-го рівня, що входять в інтегральний показник 1-го рівня;

CO_t^2 – середнє значення бальної оцінки показника 2-го рівня, знаходиться по формулі

$$CO_t^2 = \frac{\sum_{j=1}^{N_3} CO_j^3}{N_3}. \quad (6)$$

При розробці інтегрального показника рівня економічної та соціальної захищеності за результатами вибіркового обстеження в якості вихідної інформації береться кількість відповідей респондентів на окреме питання конкретного напрямку захищеності, а при розрахунку індикаторів — питомий розподіл респондентів за відповідями на певні питання анкети. Коли існує імовірність незначного розкиду відповідей або їх рівномірний розподіл, або існує можливість отримати незрівнянно більші значення нормованих показників чи може виникнути операція поділу на нуль, що неприпустимо, оптимальним методом нормування вхідних показників в загальному вигляді може бути методика, яка заснована на визначенні багатомірної середньої по наступному співвідношенню:

$$\bar{Z}_i = \sum_{j=1}^m Z_{ij} \cdot w_j, \quad (7)$$

дет – кількість індикаторів, що беруть участь у розрахунках багатомірної середньої;

Z_{ij} - єдина кількісна оцінка показника, розраховується за формулами

- для показників – стимуляторів, збільшення яких сприяє зростанню ефективності:

$$Z_{ij} = \frac{X_{3j}}{X_{j\max}}, \quad (8)$$

де X_{3j} - значення j -ї ознаки i -ї одиниці сукупності показників;

$X_{j\max}$ - максимальне значення j -ї ознаки;

- для показників–дестимуляторів, збільшення яких веде до зниження ефективності:

$$Z_{ij} = 1 - \frac{X_{ij}}{X_{j\max}}. \quad (9)$$

В запропонованій нами методиці (моделі) формули для розрахунку інтегральних показників кожного рівня матимуть наступний вигляд:

- для інтегральних показників 3-го рівня

$$III_j^3 = \sum_{i=1}^{N_4} Z_i^4 \cdot w_i^4, \quad (10)$$

де Z_i^4 - єдина кількісна оцінка i -го показника 4-го рівня;

- для інтегральних показників 2-го рівня

$$III_t^2 = \sum_{j=1}^{N_3} III_j^3 \cdot w_j^3, \quad (11)$$

де III_j^3 - значення інтегрального показника 3-го рівня;

- для загального інтегрального показника якості життя (соціальної захищеності)

$$III_{ЯЖ} = \sum_{t=1}^{N_2} III_t^2 \cdot w_t^2, \quad (12)$$

де III_t^2 - значення інтегрального показника 2-го рівня.

Співвідношення інтегральних показників свідчить про те, що найбільш низький рівень соціальної та економічної захищеності відповідає тим напрямам, для яких цей показник максимальний та, навпаки, мінімальному значенню інтегрального показника відповідає високий рівень соціальної та економічної захищеності.

Висновок. Перевагою запропонованого методу є, по-перше, його простота, тобто не має необхідності у застосування складних технологій, по-друге, можливість здійснення оцінювання на основі статистичних даних органів Державної статистики. Отже його можна віднести до мало витратних методів. З іншого боку, універсальність методу дозволить провести оцінку ефективності соціальної політики в розрізі різних верств населення, на різних етапах впровадження нововведень, стосовно різних соціальних програм тощо і дасть можливість порівняти отримані результати з метою виявлення

Література:

1. Семигіна Т. Словник із соціальної політики. – К.: Києво-Могилянська академія, 2005. – 253 с.
2. Калашников С.В. Функциональная теория социального государства / С.В. Калашников. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2002. – 190 с.

3. Власюк О.С., Пиріжков С.І. Індекс Людського розвитку: досвід України / Національний ін-т стратегічних досліджень. – Київ, 2005. – 84 с.

4. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відповідальний за випуск І.В. Калачова. – Київ: Державна служба статистики України, 2012. – 119 с.

5. Соціально-економічна захищеність населення України / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко, І.В. Калачова та ін. – Донецьк; Київ: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. – 360 с.

6. Айвазян С. А. Россия в межстрановом анализе синтетических категорий качества жизни населения. Часть I. Методология анализа и пример ее применения // Мир России. 2001. Т. X. № 4. – С. 59–96.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ТРУДОСПОСОБНОГО НАСЕЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗАТЕЛЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

Задорожный Г. В., д. э. н., профессор,
Харковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Диденко Ю. Ю., к. э. н., доцент,
Национальный аэрокосмический университет имени М.Е. Жуковского «ХАИ»

В статье проанализированы информационно-методические проблемы объективной оценки эффективности социальной политики; предложено оценивать эффективность социальной политики на основе многоуровневой системы индикаторов социальной защищенности, которая может быть использован при расчете интегрального показателя качества жизни выбранной категории населения.

Ключевые слова: социальная политика, эффективность социальной политики, интегральный показатель, критерии оценки, социальная защищенность, качество жизни, слабозащищенные слои населения.

ASSESSMENT METHODS OF EFFECTIVENESS OF UNEMPLOYABLE POPULATION SOCIAL POLICY ON THE BASIS OF INTEGRATED QUALITY OF LIFE

G.V. Zadorozhnyi, U.U. Didenko

The article analyzes the informational and methodological problems of objective estimation of social policy effectiveness. It is proposed to evaluate the social policy effectiveness basing on multi-level system of social indicators that can be used while calculating life quality integral indicator of the selected.

Key words: social policy, social policy effectiveness, integral index, evaluation criteria, social security, life quality, weakly protected population category.

Надійшла до редколегії 04.04.2013 р.

УДК 330.34

СТАЛИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ЧИННИКИ¹**Ключко В.Г., аспірантка***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

В статті охарактеризовано сутність глобалізації як суспільно-політичного феномену, визначено її позитивні та негативні наслідки. Проведено аналіз підходів до визначення сутності поняття «національна економіка», охарактеризовано її основні цілі та завдання. Розглянуто основні характеристики сталого розвитку, надано визначення терміну «сталий розвиток національної економіки», обґрунтовано значимість реалізації концепції сталого розвитку саме на національному рівні, визначено основні чинники сталого розвитку національної економіки.

Ключові слова: глобалізація, економічне зростання, економічний розвиток, сталий розвиток.

Постановка проблеми. На рубежі XX та XXI століть значно прискорились та посилились процеси взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік. Об'єктивною характеристикою розвитку суспільства стало формування єдиного світового господарства. Процес об'єднання національних господарських комплексів, збільшення їх відкритості та взаємодії, перетворення національних фінансових та товарних ринків у світові, збільшення інтенсивності обміну інформацією, робочою силою, товарами та послугами, укрупнення компаній та перетворення їх в могутні ТНК в науковій літературі отримав назву глобалізації.

Глобалізація – це не тільки об'єктивний процес, але й свідомо направлений феномен, спрямований за ліберально-ринковою концепцією. Вона розвивається і поглиблюється незалежно від наших бажань (і навіть усупереч їм) та виступає однією з найважливіших детермінант практично всіх сфер людської діяльності. Посилення процесів глобалізації, збільшення зовнішнього впливу на національні економіки та збільшення залежності економічної та екологічної безпеки країни від кризових ситуацій поза її межами, призвели до зниження ефективності існуючих механізмів державного регулювання розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми глобалізації досліджуються в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема: У. Бека, В. Базилевича, О. Білоруса, А. Гальчинського, Б. Гаврилишина, Е. Гідденса, К. Омає, К. Поппера, Робертсона, Дж. Стігліца, А. Філіпенка, Ф. Фукуями та інших.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на чисельні дослідження процесів глобалізації, їх позитивних та негативних наслідків, пошуки нових методів забезпечення розвитку національних економік, подальшого аналізу потребують вивчення механізмів взаємодії глобалізаційних детермінант з національною економікою та пошук шляхів забезпечення сталого розвитку національної економіки в умовах постійних трансформацій зовнішніх соціально-економічних систем.

¹ © Ключко В.Г., 2013

Метою роботи є аналіз впливу процесів глобалізації на розвиток національної економіки та визначення основних чинників сталого розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Базовим для аналізу впливу глобальних трансформацій та визначення чинників сталого розвитку національної економіки є дослідження позитивних та негативних наслідків глобалізації та визначення наступних понять: «національна економіка», «сталий розвиток» та «сталий розвиток національної економіки».

Незважаючи на те, що на сьогодні не існує єдиного ставлення щодо глобалізації, існує велика кількість різноманітних поглядів на її природу та суть, більшість дослідників погоджується з тим, що глобалізація є загальносвітовою тенденцією формування єдиного взаємопов'язаного суспільства.

На сьогодні глобалізація є досить суперечливим феноменом, вона має як позитивні, так і негативні наслідки. При цьому «позитивність» і «негативність» нерівномірно розподіляються по країнам і регіонам. Так, для розвинутих країн глобалізація має здебільшого позитивний ефект, в той час коли для країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, вона продовжує створювати додаткові ризики та загрози. Як зазначає Дж. Стігліц, сьогодні глобалізація не працює на бідних, зазвичай вона не працює і на збереження навколишнього середовища, вона не працює на стабільність глобальної економіки. В той же час глобалізація є об'єктивною тенденцією розвитку суспільства так як, відмічає Дж. Стігліц, несе в собі величезний потенціал поліпшення життя людей, в тому числі і в країнах, що розвиваються. І в деяких аспектах це вже відбувається – наприклад, глобалізація знань призвела до вдосконалення охорони здоров'я і продовження тривалості життя [1]. В цілому позитивними наслідками глобалізації є підвищення ефективності світового господарства, економічний, соціальний та культурний прогрес людства в результаті інтенсифікації обміну інформацією, технологіями, досягненням науково-технічного прогресу.

До суперечливих та негативних наслідків глобалізації відносяться:

- швидке поширення економічних та фінансових криз з одних регіонів та країн в інші;
- збільшення залежності національних економік від політики та господарської діяльності ТНК в середині країни;
- збільшення впливу на системи державного регулювання економіки з боку міжнародних організацій та фінансових інститутів;
- загострення конфліктів на етнічному і релігійному ґрунті.

Таким чином, глобалізація є складним та непередбачуваним процесом, торкається всіх без виключення країн світу та сприяє об'єднанню всіх країн в єдиний взаємопов'язаний організм. В результаті кризові явища в одній країні та їх наслідки можуть бути відчутними всім глобальним суспільством та призводять до нестабільного розвитку всього людства. Особливо гостро це проявилось наприкінці ХХ ст.: коли перед людством постали глобальні екологічні, економічні, демографічні та політичні проблеми, стало зрозуміло, що при реалізації існуючої моделі розвитку ресурси вичерпуються досить швидко та їх запасів недостатньо для забезпечення потреб всіх країн. За таких умов для забезпечення подальшого прогресу людства міжнародним співтовариством в якості однієї з пріоритетних цілей розвитку глобальної економіки було обрано концепцію сталого розвитку.

Вперше точне визначення поняття «сталий розвиток» (sustainable development) було надано в 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку в доповіді «Наше спільне майбутнє» (доповідь Брундтланд). Відповідно до цього визначення, сталим розвитком є такий розвиток, який сприяє задоволенню потреб нинішнього покоління без зменшення можливостей майбутніх поколінь задовольняти їхні власні потреби [2, с. 5]. Однак офіційне визнання ідея, сформована в доповіді «Наше спільне майбутнє», отримала тільки в 1992 р. на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро.

На сьогодні термін «сталий розвиток» є загальновизнаним та найбільш широко вживаним як серед науковців, так і серед політичних представників, недержавних

організацій та спільноти. Варто відзначити, що через те, що дане визначення є досить загальним і містить лише ідею, та не містить конкретних рішень чи інструментів для реалізації концепції, воно постійно доповнюється та уточнюється.

Так, Г. Дейлі розглядає сталий розвиток як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих держав нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли у процесі неухильного інноваційно-інвестиційного економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується весь комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації бідності, експлуатації та дискримінації як кожної окремої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [3, с. 6]

Онуфрик І.П. та Табачук А.Я. визначають сталий розвиток як економічне зростання, за якого ефективно вирішуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації та забруднення довкілля [4, с. 3].

Круш П.В. відзначає, що філософія сталого розвитку полягає в поступовому нарощуванні національних потенціалів країн світу для підвищення якості життя у всіх сферах життєдіяльності населення без нанесення шкоди природі і прийдешнім поколінням [5, 304].

Таким чином, дані визначення сталого розвитку акцентують увагу на прогресивних змінах суспільства за умови збереження навколишнього середовища, а сам сталий розвиток пов'язують з прогресом людства, економічним зростанням чи розвитком. Проте в даних визначеннях чітко не простежується основна ідея самого терміну «сталий розвиток» - самопідтримувальний розвиток.

Дослівно англійський термін «sustainable development» перекладається як розвиток, який підтримується, тривалий, безперервний, підкріплюваний розвиток. Тарасова О.В. зазначає, що точніше був би переклад даного терміну як «розвиток, що підтримується безперервно» [6]. Оскільки термін сталий розвиток міцно увійшов в наукові дискусії та офіційні документи, проводити дискусії на цю тему недоцільно, проте розуміння під цим терміном самопідтримувального розвитку є необхідним.

Отже, можна виділити наступні характеристики сталого розвитку:

- самопідтримувальний розвиток;
- орієнтація на збереження навколишнього середовища;
- баланс між задоволенням сучасних потреб та потребами майбутніх поколінь;
- досягнення соціальної рівності.

Для успішної реалізації концепції сталого розвитку вона повинна реалізовуватися на всіх рівнях: глобальному, національному, регіональному. На сьогодні процес переходу до сталого розвитку ускладнюється багатьма чинниками.

По-перше, глобальні інститути не мають дієвих механізмів, які б примусили країни перейти на шлях сталого розвитку. Прикладом може слугувати виконання умов Кіотського протоколу, покликаною обмежити викиди промислових газів в атмосферу. Протокол ратифікували 102 країни, включаючи всі країни ЄС, Японію та Канаду, проте США та Китай, які є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища, протокол не підписали. Тобто вже сьогодні спостерігається неузгодженість дій щодо переходу країн на шлях сталого розвитку.

По-друге, діяльність ТНК та великого бізнесу в першу чергу орієнтована на максимізацію прибутку, а не на забезпечення соціальної рівності чи екологізацію виробництва.

По-третє, конкретні підходи до забезпечення сталого розвитку в різних країнах та регіонах відрізняються в силу різного рівня розвитку, забезпеченості ресурсами, законодавчої бази.

По-четверте, цілі національних економік на практиці відрізняються від глобальної мети переходу людства на шлях сталого розвитку.

Різні дослідники по-різному визначають цілі національної економіки, проте найчастіше до них відносять:

- стабільне зростання обсягів національного виробництва;
- забезпечення високої зайнятості населення;
- стабілізація цін, низький рівень інфляції;
- рівновага платіжного балансу;
- соціальна підтримка вразливих верств населення.

Таким чином, цілі національної економіки орієнтовані на досягнення економічного зростання та благополуччя населення в середині окремо взятої країни. При цьому питання щодо наслідків, до яких призведе реалізація цих цілей для інших країн та людства загалом, відходить на другий план. До того ж якщо розвинуті країни вже усвідомили важливість переходу на шлях сталого розвитку та почали вживати заходи для досягнення цілей сталого розвитку, то для країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, першочерговими є інші завдання. Так, для країн з перехідною економікою пріоритетним є забезпечення економічного зростання, низький рівень інфляції, подолання бідності та покращення якості життя населення. Для країн, що розвиваються, пріоритетним є забезпечення економічного зростання, подолання бідності та смертності, підвищення рівня життя. Таким чином, при переході на національний рівень в залежності від ступеня розвитку країни завдання забезпечення сталого розвитку мають різні пріоритети – у розвинутих країнах забезпечення сталого розвитку має один з найвищих пріоритетів, для країн, що розвиваються – один з найнижчих. За таких умов зусиль лише міжнародного співтовариства та міжнародних організацій недостатньо для переходу людства на шлях сталого розвитку, головна увага має бути спрямована на реалізацію концепції на національному рівні.

Основним завданням кожної держави є розробка та впровадження національної політики, яка, з одного боку, сприятиме економічному розвитку країни, а з іншого – буде відповідати концепції сталого розвитку. Наукові дослідження при цьому мають бути зосереджені не лише на пошуку шляхів забезпечення економічного розвитку країн, а й на розробці та впровадженні механізмів, які будуть забезпечувати реалізацію цілей національної економіки в рамках сталого розвитку.

Перш ніж переходити до визначення основних чинників сталого розвитку національної економіки, необхідно визначити, що являє собою національна економіка та визначити її основні складові.

Тарасевич В.М. визначає національну економіку як діалектичну єдність взаємопов'язаних та взаємодіючих економічних суб'єктів, секторів та укладів [7, с. 12]. Проте з даного визначення не зрозуміло, чим національна економіка відрізняється від економіки загалом чи економіки окремого регіону.

За визначенням Круша П.В., національна економіка - це сукупність всіх галузей, господарських комплексів і регіонів країни, об'єднаних в єдине ціле різноманітними економічними зв'язками; історично сформована в певних територіальних межах система суспільного відтворення [5, с. 32].

Оскільки функціонування національної економіки безпосередньо залежить від державної політики всередині країни, більш повним визначенням національної економіки є визначення, надане Заблоцьким, за яким національна економіка - конституційно, економічно та організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, що характеризується відповідною пропорційністю, взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території [8, с. 15].

Таким чином, можна виділити основні складові національної економіки:

- взаємодіючі економічні суб'єкти;
- галузі та господарські комплекси, в рамках яких функціонують суб'єкти;
- законодавство та принципи регулювання економіки;
- ресурсний потенціал;
- певна територія, обумовлена державними кордонами.

Отже, національна економіка представляє собою єдину господарсько, економічно та організаційно цілісну систему взаємопов'язаних галузей та сфер діяльності людей, якій властива пропорційність розміщення ресурсів й економічного потенціалу та яка функціонує в умовах державного й ринкового регулювання на певній території, заданій національними кордонами.

Сталий розвиток національної економіки повинен розглядатися як процес якісного переходу від одного стану економіки до іншого, в результаті якого забезпечується можливість подальшого розвитку економіки та за якого відбувається поліпшення якості життя населення, забезпечення соціальної справедливості за рахунок інноваційної економіки, орієнтованої на раціональне використання та збереження природних ресурсів.

Передумовами сталого розвитку національної економіки є забезпечення макроекономічної стабільності, державне регулювання, інноваційність економіки, низький рівень корупції.

Макроекономічна стабільність є ключовою для досягнення економічного зростання. В умовах високого рівня інфляції, нестабільного валютного курсу, високих процентних ставок суб'єктам господарювання досить складно приймати обґрунтовані рішення та планувати свою діяльність. Через незбалансований бюджет, високі показники внутрішнього та зовнішнього боргу ускладнюється надання державою безкоштовних послуг [9, с. 130]. Висока залежність від зовнішніх інвестицій та ситуації на міжнародних фінансових ринках також ускладнюють довгострокове планування компаніями своєї діяльності. Таким чином, існує тісний кореляційний зв'язок між економічним зростанням та стійкістю економіки.

В теорії ринковий механізм повинен автоматично забезпечувати досягнення макроекономічної рівноваги, проте в силу зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів необхідні додаткові механізми регулювання національної економіки.

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. в черговий раз довела недосконалість ліберально-ринкової моделі розвитку країн світового співтовариства і необхідність активізації регулюючої ролі держави щодо підтримки макроекономічної стабільності як визначальної умови поступального розвитку економіки, забезпечення економічного зростання та підвищення реальних доходів населення.

Крім того, необхідно враховувати той факт, що в умовах ринкової економіки основна частина рішень щодо напрямків інвестиційної діяльності, а отже розвитку, приймається суб'єктами господарювання на основі критерію економічної ефективності без врахування соціальної справедливості чи екологічної безпеки. Соціальні цілі (освіта, охорона здоров'я, соціальні гарантії) не можуть бути досягнуті через дію ринкового механізму, проте їх досягнення є необхідним для сталого розвитку національної економіки. Важливим є державне втручання в економіку завдяки фіскальним, монетарним та іншим інструментам. Ступінь такого втручання може бути різною, проте не має сумніву, що активна роль держави в стимулюванні економічної, екологічної та соціальної стабільності є необхідною.

Застосування застарілих технологій, високий рівень корупції та недосконалість законодавства також гальмують розвиток національної економіки. В результаті використання застарілих технологій ресурси використовуються нераціонально, досить часто це призводить до погіршення стану навколишнього середовища, стримується суспільний прогрес.

Високий рівень корупції заважає реалізації інноваційних проектів, призводить до того, що рішення приймаються не на користь раціональних нововведень та інновацій, а в інтересах окремих корпорацій чи особистостей.

Відносно України, можна виділити наступні тенденції в її розвитку:

- нестабільні темпи зростання економіки;
- низький рівень ВНД на душу населення порівняно з країнами Західної Європи та країнами Східної Європи;
- перевищення експорту матеріалів над імпортом готової продукції;
- низька частина високотехнологічних товарів у структурі експорту;

- низький рівень життя населення.

З метою вирішення цих проблем в якості науково-теоретичної основи розробки політики економічного розвитку України повинна розглядатися концепція сталого розвитку. Виділяють три складові такого розвитку: економічну, екологічну та соціальну. Узгодження цих складових та їх впровадження в практику є надзвичайно складним завданням, оскільки цілі складових досить часто суперечать одна одній. Для України на сьогодні пріоритетним є завдання забезпечення балансу між цими складовими.

На початковому етапі становлення концепції сталого розвитку основна увага приділялася екологічній складовій. Україна добре забезпечена такими природними ресурсами, як кам'яне вугілля, залізна та марганцева руди, уран, графіт, кам'яна сіль, будівельна сировина. Крім того, на її територію припадає майже третина світових чорноземів, Україна має унікальні рекреаційні ресурси. За таких умов раціональне використання та збереження наявних природних ресурсів, в тому числі чорноземів, відновлення рекреаційних ресурсів відіграють важливу роль в підтриманні зростання економіки.

З розвитком концепції все більше уваги стали приділяти соціальній та економічній складовим сталого розвитку. За умов нестабільної ситуації на зовнішніх ринках, пріоритетним чинником зростання економіки стає розширення національного ринку за рахунок підвищення рівня життя населення. В Україні даний показник в декілька разів нижчий за країни Західної Європи та на порядок нижчий за країни Східної Європи. Саме розвиток національного ринку, збільшення платоспроможного попиту і пропозиції товарів та послуг дозволять вітчизняним товаровиробникам зайняти достойні позиції у світовому глобальному середовищі [10, с. 9]. Варто також відзначити, що для нарощування обсягів виробництва товарів та послуг необхідною є інноваційна спрямованість виробництва. Сьогодні неможливо вирішувати завдання модернізації економіки, конкурентоспроможності та створення умов формування середнього класу без інноваційного розвитку [11, с. 112]. Оскільки без належних інвестицій впровадження інновацій неможливо, виникає питання щодо джерел цих інвестицій. Через те, що інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим для зовнішніх інвестицій, внутрішні джерела інвестиційної діяльності потребують активізації.

Висновки. Таким чином, сьогодні значно посилюються та прискорюються процеси глобалізації. Глобалізація несе в собі як позитивні, так і негативні наслідки, які проявляються по-різному в залежності від ступеню розвитку країни. Для протистояння негативним наслідкам глобалізації та забезпечення подальшого прогресу людства в якості одного з варіантів розвитку було обрано концепцію сталого розвитку. Проте при переході на національний рівень в залежності від ступеня розвитку країни завдання забезпечення сталого розвитку мають різні пріоритети – у розвинутих країнах забезпечення сталого розвитку має один з найвищих пріоритетів, а для країн, що розвиваються – один з найнижчих.

Оскільки процес реалізації концепції є досить складним та не може бути забезпеченим лише зусиллями міжнародної спільноти, вирішальна роль в переході до сталого розвитку належить самим країнам. До основних передумов сталого розвитку національної економіки відносяться забезпечення макроекономічної стабільності, державне регулювання, інноваційність економіки, низький рівень корупції. Для інтеграції України в світовий простір необхідна мобілізація внутрішніх резервів економічного зростання та активна державна політика.

Література:

1. Стиглиц Дж. Человеческое лицо глобализации [Электронный ресурс]/ Дж. Стиглиц. – Режим доступа: <http://rusref.nm.ru/st.htm>
2. Harris J. Macroeconomic policy and sustainability/ J. Harris// Tufts University. – 2001. – 15 с.

3. Daly H.E. Sustainable development: definitions, principles, policies/ H. E.Daly// World Bank, Washington. - 2002, Washington. – 1-12 pp.
4. Онуфрик І.П. Економічне зростання, сталий розвиток та українські реалії/ І.П. Онуфрик, А.Я. Табачук// Науковий вісник НЛТУ України. - 2009. – Вип. 19.7. – С. 180-186.
5. Національна економіка: Підручник. За ред. проф., к. е. н. П.В. Круша. - К.: Каравела; Піча Ю.В., 2008. - 416 с.
6. Тарасова О.В. Концепция устойчивого развития общества: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.posoh.ru/tend/intern_org/htm/ust-razv.htm
7. Національна економіка: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів [Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін.]; За ред. В.М. Тарасевича. - К: Центр учбової літератури, 2009. - 280 с.
8. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка: Підручник. - Львів: Новий Світ-2000, 2010. - 582 с.
9. Ходжаян А.О. Макроекономічні умови стійкого розвитку національної економіки/ А.О. Ходжаян// Теоретичні та прикладні питання економіки. - 2011. - № 26. - С. 128-141.
10. Базилевич В.Д. Закономірності розвитку національного ринку в глобалізованому світі/ В.Д. Базилевич// Економіка і управління. - 2004. - № 2. - С. 5-11.
11. Ким М.Н., Ким А.А. Средний класс в постсоветском обществе: социально-экономические критерии, структура, условия формирования. Монография./ М.Н. Ким, А.А. Ким. – Х.: «Точка», 2012. – 193 с.

**УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ**

Ключко В.Г., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье охарактеризована сущность глобализации как общественно-политического феномена, определены ее положительные и отрицательные последствия. Проведен анализ подходов к определению понятия «национальная экономика», охарактеризованы ее основные цели и задачи. Рассмотрены основные характеристики устойчивого развития, доказана значимость реализации концепции устойчивого развития именно на национальном уровне, определены основные факторы устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: глобализация, экономический рост, экономическое развитие, устойчивое развитие.

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY
IN TERMS OF GLOBALIZATION: DEFINITION AND BASIC FACTORS**

Klyuchko V.G., post-graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The essence of the globalization as socio-political phenomenon is characterized, its negative and positive effects are defined in the work. The work provides the analysis of the approaches to the definition of the essence of the term “national economy” and defines its main purposes and tasks. It considers the basic characteristics of sustainable development, proves the significance of the implementation of the concept of sustainable development exactly at the national level and defines the basic factors of sustainable development of national economy.

Key words: globalization, economic growth, economic development, sustainable development.

Надійшла до редакції 25.06.2013 р.

Науковий керівник: Лісовицький В.М., к. е. н., професор

УДК 330.142:331.101.3

**ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ КАК ИСТОЧНИК И ФАКТОР НАКОПЛЕНИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА¹****Коровина Н.В., к. э. н.***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

В статье изучается влияние динамики в области благосостояния населения на изменения в индивидуальном и совокупном человеческом капитале в трансформационной экономике. Анализируются институциональные аспекты взаимоотношений доходов домохозяйств и мотивации экономической активности населения.

Ключевые слова: человеческий капитал, доходы населения, расходы домохозяйств, мотивация.

В современном мире усиливается конкурентная борьба, и основным конкурентным преимуществом становится человеческий капитал, как материализованный в новейших технологиях, так и представленный совокупностью продуктивных качеств работника. При этом изменяется представление о «выгодах», извлекаемых человеком и обществом из использования человеческого капитала. Они могут выражаться в широком спектре полезных эффектов от его реализации, не ограничиваясь лишь денежными доходами, и далеко не всегда могут быть определены количественно. Тем не менее, доход остается важнейшим средством измерения количества и качества, критерием оценки эффективности использования человеческого капитала, а также наиболее значимым фактором формирования и накопления человеческого капитала индивида, фирмы и общества.

Трансформационная экономика порождает особый комплекс отношений и противоречий по развитию и использованию человеческого капитала, который приводит к фрагментарности инновационного развития и слабой ориентации на новое качество экономического роста (несмотря на формальные заявления) и негативно сказывается на накоплении человеческого капитала. Это во многом связано с низким уровнем благосостояния населения.

Существенный вклад в разработку вопросов взаимосвязи человеческого капитала и доходов индивидов внесли Дж. Минцер, Г. Беккер, Дж. Фагерлинд, Л. Туроу, Дж. Кендрик, Р. Эйснер, Д. Джоргенсон, Б. Фраумени и др., а также украинские и российские ученые В. Близнюк, В. Гимпельсон, Е. Гришнова, А. Дятлов, С. Дятлов, Р. Капелюшников, А. Корицкий, В. Марцинкевич, В. Тарасевич, Е. Цыренова, В. Щетинин и др. В своих исследованиях представители теории человеческого капитала уделяли большое внимание категории «доход».

Во-первых, теоретики человеческого капитала обращаются к категории доходов при определении стоимости человеческого капитала и эффективности его использования. Ценность человеческого капитала, воплощенного в том или ином индивиде, определяется через оценку дисконтированной величины потока трудовых доходов на протяжении всего периода его экономической активности. В 2009 г. стартовал проект ОЭСР по человеческому капиталу, с участием Евростата и МОТ, главная цель которого – выработка общей методологии измерения человеческого капитала, пригодной для межстрановых

¹ © Коровина Н.В., 2013

сопоставлений [4, с. 42]. И в основе этого проекта лежит метод, основанный на учете потока доходов.

Во-вторых, внимательно изучались проблемы взаимосвязи уровня заработков и распределение доходов между индивидами и величиной накопленного человеческого капитала. На сегодняшний день было проведено множество исследований в разных странах в сфере влияния объема человеческого капитала на доходы населения, которые подтвердили существование достаточно устойчивой и тесной взаимосвязи между уровнем образования и квалификацией работника и оплатой его труда.

В-третьих, как следствие второго аспекта, категория доходов (заработков) индивида используется при рассмотрении вопроса о принятии решений об инвестировании в человеческий капитал. Наиболее ярко это проявляется на примере вложений в образование. С точки зрения последователей теории человеческого капитала, спрос на образование растет с увеличением разрыва в заработках у лиц с разным уровнем образования, то есть ожидаемые выгоды (доходы) от инвестиций в эту сферу являются главным мотивом при принятии соответствующих решений, даже учитывая момент неопределенности и риска. Здесь следует упомянуть, что для стран с трансформационной экономикой мотив дохода может действовать как прямо (заработки человека с более высоким уровнем образования в среднем больше в течение жизни, чем у лиц с более низким уровнем), так и косвенно (чем выше уровень образования, тем меньше риск оказаться безработным) [2, с. 199].

В-четвертых, категория «доход» анализируется при изучении мобильности. Теория человеческого капитала обоснованно показывает, что увеличение доходов является одним из важнейших мотивов мобильности (трудовой и территориальной). Модель человеческого капитала рассматривает добровольную мобильность «как инвестиции, при которых краткосрочные затраты осуществляются с целью получения долгосрочных выгод. Если текущая ценность (приведенная к текущему моменту времени) выгод, связанных с мобильностью, превышает денежные и моральные издержки, то решение о смене работы или переезде рационально. Если же дисконтированный поток выгод не компенсирует издержки, то люди будут воздерживаться от таких действий» [5, с. 77].

И, наконец, в-пятых, следует упомянуть и еще об одной стороне отношений «доход – человеческий капитал», которая косвенным образом затрагивается при изучении многих вопросов в концепции человеческого капитала. Речь идет о доходе домохозяйств как источнике расходов, в том числе инвестиций в человеческий капитал. С точки зрения рассматриваемой нами теории, расходы, ранее считавшиеся сугубо потребительскими (на удовлетворение потребностей в питании, проживании, образовании, лечении и профилактики и т.д.), переходят в ранг вложений (в физическую, интеллектуальную, социальную и др. составляющие человеческого капитала) с целью получения тех или иных выгод, в том числе экономических, в будущем.

Итак, категория «доходы населения» является неотъемлемой частью концепции человеческого капитала и служит для раскрытия его экономической сущности, учитывается при принятии решений относительно инвестирования в развитие человеческого потенциала, используется при анализе эффективности подобных вложений и оценке накопленного объема человеческого капитала.

Цель статьи - исследовать доходы населения как источник и один из важнейших факторов формирования и накопления человеческого капитала (индивидуального и совокупного).

По составу денежные доходы домашних хозяйств представляют собой сумму денежных средств, полученных членами домашних хозяйств в виде заработной платы, дохода от индивидуальной трудовой и предпринимательской деятельности, пенсий, стипендий, пособий, компенсационных и других дополнительных выплат (включая стоимость благотворительной помощи), процентов, дивидендов, ренты и других доходов от собственности, средств от продажи продукции личного подсобного хозяйства и прочих денежных поступлений. Однако следует помнить, что кроме денежных средств население

может получать доходы в натуральной форме, а также удовлетворять часть своих потребностей, пользуясь услугами бесплатно или по льготным ценам (предлагаемыми, например, государственными учреждениями здравоохранения, образования, культуры, государственного жилого фонда, общественного транспорта и т.д., широким кругом общественных организаций, фондов и т.п.).

Во всех странах с трансформационной экономикой начало рыночных реформ повлекло за собой снижение реальных доходов населения, и до сих пор уровень жизни в некоторых из них остается достаточно невысоким. В связи с этим в поведении большинства домохозяйств долгое время преобладала стратегия выживания. Свидетельством тому - несколько важных моментов. Во-первых, сложившаяся структура расходов - высокая доля затрат на продовольствие и оплату коммунальных услуг, небольшие темпы роста расходов на товары длительного пользования и приобретение непродовольственных товаров. При этом наблюдалось увеличение затрат на здравоохранение (в основном за счет роста цен, а не за счет увеличения внимания к здоровью и профилактике заболеваний) и низким (а иногда еще и снижающимся) уровнем потребления услуг образовательной и культурной сферы, имеющих особое значение для накопления человеческого капитала.

Во-вторых, за первые десять лет реформ, с одной стороны, повысилась автономность домохозяйств, которая приводила к недопотреблению услуг бытовой, образовательной, культурной сферы и здравоохранения; с другой стороны, выросла натурализация труда в рамках семьи, что привело к сокращению количества свободного времени, которое может быть потрачено именно на развитие потенциала членов домохозяйства.

В-третьих, образовавшаяся у части домохозяйств к концу 1990-х доля расходов, превышающих прожиточный минимум, не превращалась в инвестиции в человеческий капитал, а направлялась на приобретение потребительских товаров и услуг, содействуя развитию консюмеризма [6]. Конечно, даже подобные изменения можно было отметить как позитивные, т.к. подобные приобретения высвобождают свободное время и положительно влияют на здоровье населения. Однако такие расходы, скорее, все же нельзя рассматривать как инвестиционные.

В-четвертых, стратегия выживания просматривается и в том, как происходит выбор образования и занятости: наибольшей популярностью пользовались (и надо подчеркнуть, что пользуются до сих пор [12, с. 82] специальности, которые, с точки зрения родителей, обеспечат их детям стабильный и наибольший доход, а не те, что будут способствовать наилучшему раскрытию и реализации их потенциала. Кроме того, домохозяйства, в которых основные поступления составляют доход от самозанятости, в большинстве случаев также работали (и продолжают работать) в той сфере бизнеса, которая обещает скорый и относительно легкий способ получения дохода, а это в подавляющем большинстве случаев труд, интеллектуально не содержательный и не требующий дополнительного развития человеческого капитала.

За последние десять лет в Украине наблюдались небольшие, но значимые улучшения в области благосостояния населения. Прежде всего, сохранялась стабильная динамика роста реальной заработной платы, которая является одним из важнейших индикаторов уровня жизни. Начиная с 2001 г., наблюдается постоянный годовой прирост реальной заработной платы, за исключением кризисных 2008 и 2009 годов. Наиболее высокие темпы ее роста наблюдались в 2004 (123,8%) и 2005 (120,3%) годах, что в большой степени было связано с выборами. В 2012 году в среднем по Украине темпы роста реальной заработной платы составляли 111,4%; по регионам показатель темпа роста колебался от 111,7% в Луганской области до 118,4 % в Черниговской обл. [8]. Надо отметить, что за этот же период инфляционные процессы негативно влияли на покупательную способность населения, на что указывают индексы потребительских цен на товары и услуги, которые составляли в 2001 г. – 112,0%, 2003 г. – 105,2%, 2005 г. – 113,5%, 2008 г. – 125,2%, 2010 г. – 109,4%, и лишь в 2012 г. – 100,6% [8].

Для оценки реального состояния материальной обеспеченности населения и его дифференциацию по уровню благосостояния точнее характеризуют показатели расходов, а не доходов. Показатель совокупных расходов, являющийся наиболее важным показателем жизненного уровня домохозяйств, устойчиво возрастал. Если в 2001 году среднемесячные совокупные расходы одного домохозяйства составляли 607,0 грн., то уже в 2005 г. – 1 229,4 грн., в 2008 г. – 2 590 грн., а в 2011 г. – 3 456 грн. Часть населения со среднедушевыми совокупными расходами в месяц ниже прожиточного минимума сократилось в 2011 году до 8% [8].

Самой весомой статьёй совокупных расходов домохозяйств по-прежнему остаются расходы на питание 53%. Конечно, это ниже показателя 2001 года, который составлял 61%, однако приходится признать, что доля расходов на продовольствие существенно выше, чем в государствах с развитой рыночной экономикой (в странах Западной Европы она не превышает 20%) [8; 11].

Рост реальных доходов населения содействовал росту доступности для домохозяйств непродовольственных товаров. По большинству групп товаров длительного пользования отмечаются или постоянные, или растущие показатели. На протяжении последних 10 лет оснащенность домохозяйств отдельными предметами длительного пользования по сравнению с 1990-ми годами изменилась к лучшему, что, в том числе, связано с относительной финансовой стабилизацией и активной политикой потребительского кредитования [7].

Однако тревогу вызывает то, что в структуре расходов населения все еще велико и последние 5 лет растет потребление спиртных напитков, табачных изделий, количество денежных средств, истраченных на азартные игры, уровень использования наркотических средств. По-прежнему отчетливо заметна тенденция чистого консюмеризма в поведении домохозяйств со средним, высоким и особенно наивысшим уровнем доходов, где в структуре расходов преобладают траты на чрезмерное увеличение материального богатства, на престижные блага, товары и услуги, имеющие имиджевую нагрузку, и относительно малая толика направляется на инвестирование в развитие потенциала собственного и членов своей семьи [7; 8].

Важно отметить, что в последние годы происходило незначительное снижение дифференциации уровня благосостояния населения, рассчитанного по критерию денежных доходов и расходов. Так, соотношение совокупных доходов 10% наиболее и наименее обеспеченного населения к 2011 г. сократилось до 4,9 раза, в том числе среди городского населения – 5 раз, среди сельского – 4,3 раз. Наиболее богатые 20% населения получали, как и в предыдущем 2010 году, 36% всех общих доходов [11]. Снизился и квинтильный коэффициент фондов (рассчитываемый по совокупным доходам): если в 2001 г. он составлял 4,6 раз, то 2011 г. – уже 3,4 раза. Одновременно произошло уменьшение части населения со среднедушевыми расходами ниже прожиточного минимума: если в 2001 г. 82,7% населения страны не имели денежных ресурсов для преодоления этого барьера, то уже в 2005 г. их удельный вес сократился до 55,3%, а в 2011 – до 7,8% [8].

Однако важно помнить, что по экспертным оценкам коэффициент Джини в Украине превышает 45% (в то время как в Евроне, например, он составляет 20-25%), что свидетельствует о по-прежнему значительной дифференциации населения по доходам. При этом «основной вклад в общее неравенство вносит малочисленная группа (5-15% по разным оценкам) людей с высокими доходами, имеющими принципиально иную структуру и, соответственно, качественно другой уровень потребления» [12, с. 224]. Остальная же часть населения по доходам действительно дифференцирована относительно равномерно.

Надо сказать, что в Украине долгое время минимальная заработная плата (МЗП) не достигала даже прожиточного минимума (ПМ). Слом этой тенденции произошел только в 2010 году (в 2010 г. превышение МЗП над ПМ составило всего лишь 25,8 грн., в 2011 г. – 26,9 грн., в 2012 - 33 грн.) [8]. При этом необходимо иметь в виду, что современная величина минимальной заработной платы, которая практически идентична ПМ, не только не

обеспечивает простого воспроизводства рабочей силы, но даже не обеспечивает и простого нормального существования неквалифицированного работника [3, с. 9].

Очень тревожен и следующий факт: несмотря на то, что за последние 10 лет средняя по стране заработная плата (СЗП) растет и превышает МЗП в пределах 2,5-3,0 раза (лишь в 2007-2008 гг. превысив в почти 3,5 раза), но регионов, в которых работники получают СЗП или выше насчитываются единицы [рассчитано по 8; 9]. Так, в 21 из 25 регионов СЗП во все изученные годы ниже средней по стране. Налицо чрезвычайная неравномерность развития регионов, поскольку 4 из 25 берут на себя такой фактический перевес, что остальные 21 до сих пор не могут пересечь черту среднего показателя. Следует отметить и качественный состав этой группы: в нее входит Днепропетровская, Донецкая, Киевская, до 2009 – Запорожская, а с 2010 – вместо нее Луганская области. Известно, что это регионы, в которых доход (тем более доход, превышающий размер средней заработной платы) в подавляющей мере зависит от деятельности, связанной с доступом к использованию природных, административных и финансовых ресурсов. У остальной же части населения Украины заработки ниже (иногда существенно) затраченных трудовых усилий, не говоря уже о том, что они несравнимы с заработками, получаемыми при аналогичных усилиях, подобной квалификации, уровне образования и опыта в экономически более развитых странах.

Естественно, что такой разрыв в заработках никак не связан с различиями в накопленном объеме человеческого капитала. Такие данные лишь еще раз подтверждают исследования, проведенные еще в конце 1990-х - самом начале 2000-х годов Е. Гришновой, которые показали, что характеристика предприятия (прежде всего, отраслевая принадлежность) и региональные особенности рынка труда более существенно влияют на дифференциацию заработной платы, чем индивидуальные характеристики работников (в том числе уровень образования) [2, с. 211-212]. К сожалению, пока ситуация не меняется, и к такому же выводу пришли в 2013 году другие украинские ученые, которые, исследуя неравенства в Украине, отмечают среди главных его аспектов такие: 1) занятость не защищает от бедности, и как следствие, порождает серьезную проблему бедности детей; 2) более высокая продуктивность труда не гарантирует более высокого дохода [12, с. 211-212].

Вышеописанные процессы мало способствуют установлению в обществе устойчивой мотивации к развитию человеческого капитала, становясь причиной очередного противоречия в трансформационной экономике, а именно: между доходами населения как результатом мотивированного использования человеческого капитала и их низким уровнем как способом удовлетворения ограниченных первичных потребностей.

На наш взгляд, есть еще один важный момент, препятствующий полноценному формированию человеческого капитала в трансформационной экономике. Он заключается в том, что наблюдается институциональная несформированность факторной модели доходов населения. В соответствии с факторной моделью распределения доходов индивид обладает набором ресурсов, которые он может предложить на рынке в обмен на соответствующий доход. Если получаемый доход адекватен объему и качеству этих ресурсов, то у их владельца есть мотив инвестировать часть заработанных средств в развитие этих ресурсов с целью получения еще большего дохода. При этом умение рационально распорядиться имеющимися активами – есть также важная часть человеческого капитала, а эффективное использование того или иного ресурса требует развития соответствующих качеств человека.

В Украине по-прежнему наблюдается недополучение доходов от большинства видов использования ресурсов населения, что становится одним из ведущих антистимулов для инвестирования в тот или иной вид активов и для роста экономической активности населения. Резкое сокращение инвестиций в развитие человеческого капитала со стороны домохозяйств – наряду, безусловно, с низким уровнем дохода – связано с тем, что, как мы уже отмечали чуть выше, отсутствует ясно просматриваемая связь между уровнем развития потенциала человека, сложностью его труда и уровнем его доходов.

Так, недополучение дохода в форме ренты на природные и развитые способности, качества и свойства личности влечет за собой небрежное отношение к этому виду ресурсов, к человеческому потенциалу вообще, к недостаточному (с точки зрения поставленных целей) потоку инвестиций (в первую очередь, со стороны самого индивида и домохозяйства) в сферы, содействующие формированию человеческого капитала, и, как неизбежное следствие, падению его объема и стоимости, снижению мотивации к саморазвитию, к самообучению, уменьшению интеллектуального, культурного, духовного потенциала нации, резкому ухудшению ее конкурентных способностей, которые в настоящее время во все большей степени определяются уровнем развития и реализованности потенциала каждого конкретного индивида, сотрудников фирмы и организаций, населения страны в целом.

Недополучение дохода в форме прибыли снижает мотивацию к предпринимательскому труду, к активности в сфере легального бизнеса и самозанятости, к развитию и реализации предпринимательских способностей в широком смысле - одной из важнейших составляющих человеческого капитала. Недополучение доходов в форме информационной и инновационной ренты ведет к снижению затрат или недостаточным затратам на увеличение инновационной емкости товаров и услуг, к дальнейшему ухудшению обстановки в области науки, образования, производственных инноваций, инновационного предпринимательства, обработки информации и производства новых знаний. Совокупное влияние вышеописанных отношений является не просто негативным, а действительно опасным, учитывая тенденции и скорость развития мирового хозяйства.

Но, пожалуй, наиболее показательна в данном отношении ситуация в сфере наемного труда. Недополучение дохода в форме заработной платы является антистимулом добросовестного, напряженного, творческого труда и стремления к самореализации и совершенствованию в профессиональной сфере, и, следовательно, негативно влияет и на результаты труда, и на возможности накопления человеческого капитала. Недооценка образовательного капитала работников, выражающаяся в неадекватном ему вознаграждении, вынуждает людей применять свой труд в областях, требующих менее развитого потенциала (в первую очередь, интеллектуального), но лучше оплачиваемых; мигрировать в другие отрасли, регионы и даже страны в поисках возможностей полноценно использовать свой человеческий капитал и получать соответствующие своему трудовому вкладу доходы. В результате, уровень развития человеческого потенциала не оказывает позитивного влияния на экономическое развитие, не способствует росту эффективности общественного производства, поскольку фундаментальный механизм мотивации накопления и реализации человеческого капитала с помощью роста доходов работает далеко не всегда и неэффективно.

Статистика отражает вышеизложенную тенденцию: так, в структуре совокупных ресурсов домохозяйств отмечается рост денежных доходов в общей структуре ресурсов: в 2011 г. – это 89,9% всех ресурсов, из них более половины – 49,3% - это доходы от оплаты труда, еще 25,5% - это пенсии, стипендии, льготы и другие трансфертные платежи, выплаченные наличными деньгами; 7,3% - это денежная помощь от родственников, других лиц и другие денежные доходы; и только 4,6% - доходы от предпринимательской деятельности и самозанятости; 3,2% - доходы от продажи сельхозпродукции [8]. Таким образом, домохозяйства получают доход преимущественно от использования только одного производственного фактора – труда, и в значительно меньшей степени – от собственности и реализации предпринимательских способностей. При этом по-прежнему велика доля доходов (денежных и неденежных), полученных не от использования ресурсов, а в качестве льгот, субсидий и разнообразной помощи.

Для сравнения, в структуре общего объема личных доходов населения США в последние годы оплата труда также занимает ведущую (около 60%), однако значительно большая доля, чем в Украине, приходится на доходы от неакционерного предпринимательства, собственности, процентные платежи и дивиденды для населения (в общей сумме более 20%), то есть на доходы от таких факторов, как капитал и

предпринимательская способность. Рост удельного веса социальных трансфертных платежей в этой стране (18,5% от общего объема личных доходов в 2010 г.) отражает увеличение внимания государства к социальной стабильности и обеспечению равных прав для всех слоев населения. При этом можно наблюдать снижение доходов населения от арендной платы, что отражает изменение участия факторов производства в создании продукта на современном этапе и, как следствие, в личном и национальном доходе. В любом случае, налицо распределение средств в соответствии с факторной моделью получения доходов [13]. В Украине же отсутствие эффективной факторной модели распределения доходов негативно влияет не только на формирование человеческого капитала, но и на его накопление и реализацию, и отсюда на экономическую ситуацию в стране в целом.

Е. Гонтмахер именуется такую ситуацию как «негативную стабильность», понимая под этим «медленную, неуклонную деградацию, рано или поздно приводящую к открытым кризисам с непредсказуемым исходом [1, с. 76]. «Сохранение «негативной» стабильности постепенно обескровливает Россию, лишает ее перспектив развития, отодвигая тем самым на мировую периферию» [там же, с. 78]. То же самое можно сказать и об Украине.

Бедность остается важнейшим препятствием на пути формирования и накопления человеческого капитала и продолжает крайне негативно влиять не только на фонд здоровья населения Украины сегодня, но и на генофонд украинской нации. Надо отметить, что, несмотря на позитивные тенденции в области главного государственного социального стандарта - прожиточного минимума, надо понимать, что рассчитывается он и сегодня на основе потребительской корзины, утвержденной правительством еще в 2000 году, которая не включает полный набор товаров и услуг, необходимых для удовлетворения первоочередных потребностей гражданина. «В частности, не включены услуги здравоохранения, образования, транспорта, связи, которые преимущественно являются платными. Поэтому прожиточный минимум сейчас не может служить реалистичным критерием уровня оплаты труда и социальных выплат. К примеру, если цены в 2000-2010 гг. выросли в 3,3 раза, то прожиточный минимум - приблизительно в 2 раза. А это означает, что неоправданно занижены размеры пенсий, заработной платы, социальных выплат» [10].

На сегодняшний день в развитом мире на фоне достижения высокого уровня жизни, социальной защищенности роль денежного вознаграждения как способа трудовой мотивации уходит в основание. На первый план выходят смысл задач, личностная свобода исполнителя, возможности углубления знаний, реализация творческих способностей. Ведущее место постепенно занимают те потребности, которые прямо связаны не с накоплением вещественного богатства, а непосредственно с развитием человеческого потенциала и ростом его важности для устойчивого хозяйственного развития, с накоплением человеческого капитала. Можно сказать, что накопление человеческого капитала становится не только необходимым условием для более полного удовлетворения потребностей человека и общества, но и само по себе все больше становится потребностью. Рост доходов, оставаясь фундаментальной основой накопления и реализации человеческого капитала, тем не менее, постепенно теряет былую актуальность для растущей части населения по мере становления постиндустриального общества.

В странах с трансформационной экономикой, к сожалению, потребность в форсированном накоплении человеческого капитала осознается только учеными и некоторыми общественными деятелями, а на государственном уровне ценность человеческого развития и его роль в хозяйственном процессе осознается слабо и не мотивируется.

Таким образом, в трансформационном хозяйстве Украины налицо противоречие между потребностью в развитии человеческого капитала и текущими интересами субъектами хозяйствования. Но если украинское общество имеет перед собой реальные, а не лишь декларируемые цели преодоления последствий кризиса, становления социального рыночного хозяйства и гармоничного вхождения в мировое сообщество, то формирование, накопление и эффективное использование человеческого капитала становится для него насущной

потребною. Причому лише на первонаочальних етапах мотивом слугує рiст доходiв i благоосостояние громадян держави, а в стратегическому планi – це побудова общества постiндустрiального типу, де рiшальними стають потреби i мотиви розвитку i реалiзацiї людського потенцiалу з урахуванням принципiв стiйкого розвитку.

Лiтература:

1. Гонтмахер Е. Российские социальные неравенства как фактор общественно-политической стабильности/ Е. Гонтмахер// Вопросы экономики. – 2013. - №4. – С. 68-81.
2. Грiшнова О.А. Людський капiтал: формування в системi освiти i професiйної пiдготовки/ О.А. Грiшнова. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
3. Ильчук Л.И., Давидюк О.О. Критерии, показатели та iндикатори соцiальної безпеки (спроба аналізу)/ Ильчук Л.И., Давидюк О.О.// Сайт Центру перспективних соцiальних дослiджень. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://cpsr.org.ua>.
4. Капелюшников Р. Сколько стоит человеческий капитал России? Часть 1./ Р. Капелюшников// Вопросы экономики. – 2013. - №1. – С. 27-46.
5. Корицкий А.В. Введение в теорию человеческого капитала. [Учебное пособие]/ Корицкий А.В. – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 112 с.
6. Мандибура В.О. Рiвень життя населення України та проблеми реформування механiзмiв його регулювання [Монографiя]/ В.О. Мандибура - К.: Парламентське вид-во, 1998. - 256 с.
7. Наявнiсть у домогосподарствах товарiв тривалого користування. [Статистичний збiрник]. Державна служба статистики України. - Київ, 2013. – 156 с.
8. Офiцiйний сайт державного комiтету статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Офiцiйний сайт Мiнiстерства працi та соцiальної полiтики. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.minpraci.gov.ua>.
10. Симоненко В. Бедность - основной показатель «эффективности» власти/ В. Симоненко// Еженедельник "2000". - №11 (550) от 18-24 марта 2011 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/ru/publish/article/16736154>.
11. Соцiальнi iндикатори рiвня життя населення. [Статистичний збiрник]/ Державна служба статистики України. – К.: ДП "Iнформацiйно-аналiтичне агентство", 2012. – 203 с.
12. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливостi: Нацiональна доповідь [кер. авт. колективу Е.М. Лiбанова]/ Iнститут демографiї та соцiальних дослiджень iм. М.В. Птухи. – Умань: Видавничо-полiграфiчний центр «Вiзавi», 2012. – 412 с.
13. Jeffrey L. Newman. Local Area Personal Income for 2010/ L. N. Jeffrey// - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://www.bea.gov/scb/pdf/2012/05%20May/0512_lapi-text.pdf.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО I ФАКТОР НАКОПИЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Коровiна Н.В., к. е. н.

Харківський національний унiверситет iменi В.Н. Каразiна

У статтi вивчається вплив динамiки в областi добробуту населення на змiни в iндивiдуальному i сукупному людському капiталi у трансформацiйній економiцi. Аналізується iнституцiйнi аспекти взаємовiдносин доходiв домогосподарств i мотивацiї економiчної активностi населення.

Ключовi слова: людський капiтал, доходи населення, витрати домогосподарств, мотивацiя.

INCOME AS A SOURCE AND FACTOR OF HUMAN CAPITAL ACCUMULATION

Korovina N.V., Ph.D.

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article examines the impact of dynamics in the welfare of population on the changes in individual and aggregate human capital in transitional economy. The institutional aspects of the relationship between household income and motivation of population economic activity is analyzed.

Key words: human capital, personal income, household spending, motivation.

Поступила в редколлегию 3.07.2013 г.

УДК 35.076.13:339.92

**ДЕРЖАВА І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ:
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ УМОВАХ¹****Слатенькова М.О., аспірант***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

З кожним кроком глобалізаційної експансії, яка частково зумовлена в тому числі низкою інтеграційних процесів та зростаючим значенням науково-технічного прогресу, ми спостерігаємо досить складну ситуацію, пов'язану зі зміною можливостей та значущості держави. Це пов'язано передусім з активним впливом політики та діяльності транснаціональних корпорацій на національні економічні системи. У статті висвітлюється питання про знаходження консенсусу у відносинах між державою та транснаціональними корпораціями для створення умов, які будуть сприяти подальшому економічному зростанню.

Ключові слова: держава, науково-технічний прогрес, національно-державна економічна система, технологічний устрій, транснаціональна корпорація.

В сучасному світі все більше уваги привертає питання взаємодії національних економік з транснаціональними корпораціями (ТНК), вплив яких на світове господарство стає все більш потужним. За останні десятиріччя ТНК придбали вагому економічну владу та на сьогодні все частіше відіграють роль «першої скрипки» на світовій арені, відбираючи функції, притаманні національним державам. Таким чином актуальність питання пошуку консенсусу та шляхів ефективної взаємодії між державою та ТНК не викликає сумніву.

Питанням формування і трансформації соціально-економічних систем та моделей економічного розвитку присвячено досить багато наукових праць вітчизняних – Г. Башнянин, А. Гальчинський, А. Гриценко, М. Михальченко, С. Мочерний, О. Соскін, А. Філіпенко, російських – А. Бузгалін, С. Глазьев, А. Колганов, В. Кудров, В. Лівшиц, та закордонних – Л. Бальцеревич, Я. Корнаї, Д. Норт, А. Ослунд – дослідників.

Вивченням феномену транснаціональних корпорацій та їх функціонування займались М. Бест, А. Брю, Дж. Данинг, Е. Дж. Долан, М. Потер, А. Субботін, М. Шимаї та інші. Дослідженням структури діяльності транснаціональних корпорацій в Україні займались В. Новицький, О. Рогач, В. Рокоча, О. Швиданенко, В. Шевченко та інші.

Але у той самий час недостатньо вивченою залишається проблема взаємодії в умовах глобалізації національно-державних економічних систем та транснаціональних корпорацій, визначення оптимальних методів подібної взаємодії.

Мета даної статті полягає у висвітленні ролі держави в глобальному господарстві в умовах посилення економічної влади транснаціональних корпорацій та пошук шляхів посилення позицій держави в глобальному середовищі.

Глобалізація з усіма її складовими виступає у вигляді якісно нового етапу розвитку світового господарства, що знаходить відображення в істотному впливі на національні економічні системи. Нові якісні зміни визначаються в значній мірі все зростаючою активністю транснаціональних корпорацій, владність та повноваження яких обумовлюють не тільки посилення масштабів фінансової глобалізації, але й зростання інтеграційних процесів при здійсненні прямих іноземних інвестицій. ТНК сьогодні виступають у ролі основних суб'єктів сучасного світового господарства та міжнародних економічних відносин. Саме ці

¹ © Слатенькова М.О., 2013

компанії в країнах базування і в своїх закордонних філіях виробляють більше половини світового ВВП, на які припадає 2/3 міжнародної торгівлі і міжнародного переміщення капіталу, 4/5 міжнародного обміну технологіями [1, с. 9].

ТНК виступають як активні учасники всього спектру міжнародних господарських зв'язків, тим самим охоплюючи всі галузі народного господарства, а в сферу їхніх інтересів входить все більше число країн в усіх регіонах світу. Велика кількість таких корпорацій за своєю економічною потужністю цілком порівняна з традиційними учасниками міжнародних економічних відносин – державами. Тому в процесі своєї діяльності, спрямованої в основному на отримання максимального прибутку, вони значною мірою впливають на економічний розвиток як материнських, так і приймаючих країн, таким чином відіграючи найважливішу роль у формуванні їх міжнародної конкурентоспроможності.

Внаслідок посилення потужності ТНК спостерігається зниження ролі національних держав в регулюванні міжнародних зв'язків, прояв яких можна знайти в їх можливості захищати себе від деструктивних сил ринкової стихії, експансіоністських намірів більш могутніх конкурентів, масових відтоків іноземного капіталу, руйнівних фінансових та економічних криз.

На жаль, до цього часу не розроблено якісно нової стратегії використання державних важелів, адекватних сучасним глобалізаційним умовам. Здебільшого керуючись своїми інтересами і спираючись на доступні ресурси і важелі, державні діячі обирають лінію поведінки з контрагентами, шляхом участі у міжнародних організаціях – так, як це і було протягом минулих століть. Втім, в епоху глобалізації, інформатизації та існування проблем, притаманних кожній країні та світовій економіці в цілому, економічні зв'язки між країнами в значній мірі ущільнилися та перейшли на наступний рівень розвитку, пов'язаний з вирішенням не суто економічних, а вже соціально-економічних проблем. Великий транснаціональний бізнес змушує держави свого базування, а нерідко і держави свого перебування, брати до уваги нову категорію інтересів (транснаціональних-підприємницьких) в ході проведення своєї зовнішньої і внутрішньої політики.

Питання щодо конкуренції, яка в більш активній формі супроводжує зміну технологічних устроїв, виступаючи у вигляді кардинальних змін у структурі міжнародних відносин, досить вагомо стоять перед національними економічними системами, перш за все перед державними діячами. Формування конкурентного середовища та створення соціальної сфери виступають першочерговими цілями подальшого розвитку країни в цілому, які потребують визначення пріоритетних напрямів та створення відповідних умов для забезпечення повноцінного і всебічного розвитку суспільства.

Глобальна конкуренція ведеться не стільки між країнами, скільки між транснаціональними корпораціями, які об'єднують, з одного боку, національні системи освіти населення, нагромадження капіталу, організації науки відповідних країн та, з іншого боку, виробничо-підприємницькі і фінансові структури, які працюють в масштабах світового ринку. Вони формують ядро світової економічної системи, концентруючи інтелектуальний, науково-технічний та фінансовий потенціал.

Національна держава як інститут має ряд складно вирішуваних протиріч з інститутом бізнесу і транснаціональним бізнесом зокрема. Основною ланкою в цих протиріччях є ставлення до влади. З позиції боротьби за владу, як і з позицій здорового глузду, силою держави в порівнянні з корпораціями є її «контракт» з населенням країни. Будучи інститутом, який одержує своє утримання в обмін на виконання суспільно-значимих функцій, держава зацікавлена в збереженні за собою цього привілейованого становища. У свою чергу, транснаціональний бізнес відповідальний лише перед принципами прибутковості та економічної ефективності. Але обидва інститути мають єдину базу отримання доходу, якою є населення, а ступінь володіння владою в суспільстві визначає положення конкретного інституту у владно-розподільчих відносинах щодо одержуваного від населення доходу (у формі податків і зборів для держави або у формі прибутку для ТНК).

У процесі свого функціонування ТНК змушені взаємодіяти з національно-державними економічними системами (НДЕС). НДЕС представляють собою історично сформовані у певних територіальних межах специфічної сукупності взаємодіючі та взаємозалежні елементи, локальність яких по відношенню до загального економічного середовища забезпечується державними інститутами [2, с. 83]. Взаємодія ТНК з НДЕС формує суперечливий за своїми наслідками вплив. Задля створення відповідних умов для розвитку цих взаємин існує необхідність впровадження певних заходів з боку держави. Під цим слід розуміти відповідні правові регулятори, які будуть сприяти не тільки формуванню внутрішнього ринку збуту, але у той самий час сприятимуть розвитку національних підприємств та організацій.

Основне питання постає у збереженні за державою своїх владних повноважень, мінімізації частки тих повноважень, які перебрали на себе транснаціональні корпорації, які в свою чергу мають достатньо економічних та соціальних інструментів задля виконання в повному обсязі низки обов'язків у сфері соціальної політики та забезпечення.

На наш погляд, важливим напрямом посилення економічної влади основних економічних агентів є створення умов для економічного зростання. Якщо важелі економічного зростання зосереджені «в руках» держави, то вона тим самим отримує більшу економічну владу і можливість більш повного впливу на національну економіку та діяльність ТНК.

Також слід зауважити, що сучасне економічне зростання характеризується високим значенням науково-технічного прогресу та інтелектуалізацією основних факторів виробництва. Впровадження нових технологій стало ключовим фактором ринкової конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва та покращення якості товарів та послуг. Таким чином досягається здешевлення одиниці продукції або послуги, що в свою чергу забезпечує підвищення суспільного добробуту та поліпшення якості життя суспільства [3].

Важливою особливістю сучасного економічного зростання став перехід до неперервного інноваційного процесу, наряду з яким підвищується значення державної науково-технічної, інноваційної та освітньої політики, яка визначає загальні умови науково-технічного прогресу в окремих країнах. Таким чином можна сказати, що в глобальній економічній конкуренції виграють ті країни, які забезпечують сприятливі умови для наукових досліджень та науково-технічного прогресу.

Ні для кого не є секретом, що у сьогоденних умовах важливою закономірністю економічного зростання є його нерівномірність, яка обумовлена періодичним процесом послідовного заміщення технологічних устроїв. В ході кожної структурної кризи світової економіки, які супроводжуються процесом заміщення домінуючих технологічних устроїв, відкриваються нові можливості економічного зростання. Країни, які лідирували в попередній період, натикаються на знецінення капіталу та кваліфікацію зайнятих в галузях старіючого технологічного устрою, в той час як країни, які встигають створювати напрацювання у формуванні виробничо-технологічних систем нового технологічного устрою, виявляються центрами притягання капіталу, що вивільняється зі старіючих виробництв. Кожен раз зміна технологічних устроїв супроводжується серйозними зрушеннями в світовому розподілі праці, оновленням складу найбільш процвітаючих фірм і провідних країн [4, с. 18].

На тлі глобалізаційних змін існує стійка тенденція до формування порівняльних переваг, які в подальшому будуть визначати геополітичну конкуренцію середини ХХІ сторіччя. Серед багатьох факторів, які визначають національні конкурентні переваги, на перший план виходять наступні питання, такі як освіта та охорона здоров'я населення, розвиток науки, доступність і наповненість інформаційного середовища, наявність умов для розкриття творчих можливостей кожної особистості, чистота навколишнього середовища та висока якість життя, розвиток ключових виробничо-технічних систем нового технологічного устрою. В умовах геополітичної конкуренції ще більше посилюється значення науково-технічного прогресу та здатності до впровадження нових технологій. Але забезпечити

розвиток соціальної сфери можливо лише за умов консолідації зусиль основних гравців – ТНК та держави.

ТНК, сприяючи поглибленню міжнародного розподілу праці і розтягуючи відтворювальні ланцюги, призводять до розосередження відтворювальних проблем і диспропорцій по широкій території, переносячи їх з центру світового господарства на периферію. При цьому відбувається нав'язування компаніям приймаючої країни неперспективних напрямів у міжнародній системі розподілу праці, що сприяє перетворенню приймаючої НДЕС в місце скидання застарілих і екологічно небезпечних технологій, захоплення найбільш розвинених і перспективних сегментів промислового виробництва і науково-дослідних структур приймаючої НДЕС, що створює умови для винищення національного бізнесу.

Водночас ТНК можуть забезпечити національно-державним економічним системам значні і навіть вирішальні переваги в економічній кон'юктурі. Жодна НДЕС не може ігнорувати той факт, що для ефективного розвитку в сформованих на сьогоднішній день умовах у світовій економіці необхідна взаємодія з ТНК. Цим, у свою чергу, визначається необхідність у виробленні оптимального механізму такої взаємодії, яка перш за все буде орієнтована на внутрішні стратегічні цілі та завдання національної економіки.

Історична епоха глобалізації, всебічного руху до об'єднання всіх країн в єдиний економічний простір, виступає як багатоаспектний трансформаційний процес, що охоплює економічну, культурну, політичну і соціальну сфери життя суспільства. Сьогодні глобалізація світового господарства – процес об'єктивний, неминучий і по внутрішньо притаманним властивостям – відноситься до всіх країн і суб'єктів світової економіки. Теж саме можна сказати і про політичний, соціальний, культурний аспекти глобалізації.

Процеси глобалізації неминуче ведуть до змін у суспільному устрої світового господарства: протягом усього ХХ століття у світі йшло формування основних сьогоднішніх міжнародних політичних і економічних інститутів. Нині тенденцією в перебудові суспільних відносин представляється рух країн до регіоналізації, тобто до інтеграції у групи за географічною ознакою. Причиною тому є, по-перше, недостатня і нерівномірна підготовленість окремих груп країн до глобальної інтеграції, по-друге, відмінності цивілізаційної традиції різних країн. У той же час ця обставина може виступати фундаментом для внутрішньорегіональної інтеграції.

Специфічність взаємин ТНК і НДЕС полягає в тому, що національно-державні економічні системи змушені в свій організм (який представляє цілісну систему специфічних органів – сукупності структуроутворюючих елементів) впускати чужорідну освіту або ж вирощувати всередині себе подібну освіту, що прагне стати частиною інших НДЕС, органічно вписатися в їх роботу. Причому влада, не втручаючись у діяльність бізнесу, повинна створювати сприятливі економічні, правові та інфраструктурні умови, в яких він зможе успішно виконувати свою роль.

НДЕС, які розвиваються, до яких відноситься і наша країна, володіє більш слабкою економікою, яка відчуває відомі труднощі в контролі за діяльністю великих компаній, що пройшли з НДЕС, чия економіка більш сильна. ТНК, у свою чергу, також відчувають певні складнощі, які пов'язані з функціонуванням в чужому економічному середовищі, коли доводиться стикатися з особливостями, які властиві приймаючим НДЕС, починаючи з відмінностей у законодавчій базі і завершуючи ментальними особливостями, традиціями і навіть кліматом [5, с. 8].

Той факт, що інститути держави і транснаціонального бізнесу мають точки дотику інтересів не тільки в економічній площині, а й у політиці, вже давно розглядається вченими як щось вельми об'єктивне і вимагає детального вивчення. Важливість цього зростає у зв'язку з особливостями сучасного історичного періоду глобалізаційної трансформації, який сприяє змінам традиційних владно-розподільних відносин у суспільстві.

Таким чином необхідною умовою розвитку економічної системи та суспільства в цілому виступає наявність інституту держави, який шляхом поглиблення та посилення свої

владних повноважень буде сприяти створенню відповідних тенденцій та напрямів для подальшого покращення соціально-економічної ситуації в країні.

Для підвищення міцності та доцільності влади держави необхідно створення відповідних умов, пов'язаних не тільки з економічними показниками, але і з проведенням інформатизації всередині самого суспільства. Також одним із методів посилення позицій держави може бути часткове законодавче обмеження діяльності ТНК, яке буде сприяти створенню сприятливих умов для створення різноманітних бізнес-структур на відповідній території. Окрім законодавчого обмеження діяльності ТНК, необхідно створення умов підкорення їх діяльності національним суспільним інтересам, що насамперед дозволить посилити державну владу економічною владою крупних корпорацій, за умовою співпадіння їхніх економічних інтересів і стратегій. Саме ці заходи будуть сприяти відповідному розумінню тих явищ, які мають місце у сучасному світі в умовах глобалізації.

Література:

1. World Investment Report: Transnational Corporations and the infrastructure Challenge// United Nations conference on trade and development. – New York and Geneva. – July 2008. – 411 p.
2. Залосная Г.М. Противоречия развития национально-государственных экономических систем / Г.М. Залосная// Вестник ОГУ. Экономические науки – 2004. – № 9. – С. 83-89.
3. Нехаев С.А. Основные тенденции развития инвестиционного рынка в эпоху глобализации [Электронный ресурс]/ С.А. Нехаев// Портал Финансы.ru. – М.: 2004. - Режим доступа: <http://www.finansy.ru/publ/inv/004.htm>.
4. О стратегии развития экономики России: препринт/ [Глазьев С.Ю., Ивантер В.В., Макаров В.Л., Некипелов А.Д., Таранкин А.И., Гринберг Р.С., Фетисов Г.Г., Цветков В.А., Батчиков С.А., Ершов М.В., Митяев Д.А., Петров Ю.А.] / под ред. С.Ю. Глазьева. – М.: ООН РАН, 2011. - 48 с.
5. Грубов А.П. Взаимодействие национально-государственных экономических систем и транснациональных корпораций в условиях глобализации/ А.П. Грубов// Вестник ОГУ. Экономические науки. – 2006. – № 8 (21). – С. 7-13.

ГОСУДАРСТВО И ТРАНСНАЦИОНАЛЬНАЯ КОРПОРАЦИЯ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ УСЛОВИЯХ

Слатенькова М.А., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

С каждым шагом глобализационной экспансии, которая частично обусловлена в том числе рядом интеграционных процессов и возрастающим значением научно-технического прогресса, мы наблюдаем довольно сложную ситуацию, связанную с изменением возможностей и значимости государства. Это связано, прежде всего, с активным влиянием политики и деятельности транснациональных корпораций на национальные экономические системы. В статье раскрывается вопрос о нахождении консенсуса в отношениях между государством и транснациональными корпорациями для создания условий, которые будут способствовать дальнейшему экономическому росту.

Ключевые слова: государство, научно-технический прогресс, национально-государственная экономическая система, технологический уклад, транснациональная корпорация.

STATES AND TRANSNATIONAL CORPORATIONS: PERSPECTIVES
OF DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION CONDITIONS

Slatenkova M., graduate student
V.N. Karazin Kharkiv National University

With every step expansion of globalization, which is partly due to including a number of integration processes and the growing importance of scientific and technological progress, we observe a very complex situation associated with changing opportunities and the importance of the state. This is due above all to the active influence of the policies and activities of transnational corporations on the national economic system. The article reveals the question of finding a consensus between the state and multinational corporations for creating conditions that will contribute to further economic growth.

Key words: government, scientific and technological progress, national government economic system, technological system, multinational corporation.

Надійшла до редакції 25.06.2013 р.

Науковий керівник: к. е. н., доц. Бервено О.В.

УДК 331.57

ЗМІСТ ЗАЙНЯТОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ¹**Чатченко Т.В., к. е. н., доцент***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.*

Робота присвячена дослідженню теоретичних аспектів змісту зайнятості в умовах ринкових перетворень економіки, з'ясуванню методологічних, теоретичних і практичних напрямків досягнення ефективної зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, фактори, диверсифікація зайнятості, плюралізація зайнятості.

Ефективне використання трудових ресурсів відноситься до найбільш гострих проблем економічної науки та господарської практики в будь-якій економічній системі. Разом з тим актуальність усвідомлення змісту, особливостей та факторів зайнятості в макродинаміці транзитивної економіки визначається кількома причинами.

По-перше, на відміну від жорсткої державної регламентації умов найму робітників за часів командно-адміністративної економіки, коли в цілому забезпечувалась гарантованість та відносна стабільність зайнятості, формування зайнятості в транзитивній економіці пов'язується з дією механізму ринку праці, з глибинними та якісними змінами всієї сфери трудових відносин. Тому перехід до ринкових відносин повинен супроводжуватись створенням адекватної системи зайнятості, що певним чином потребує теоретичного переосмислення місця й ролі зайнятості в процесі ринкових перетворень.

По-друге, ринкова трансформація української економіки та суспільства в цілому об'єктивно обумовлює становлення нової за змістом та структурою зайнятості. Разом з тим в умовах відсутності науково-обґрунтованої та послідовної економічної політики трансформація економіки призвела до абсолютного скорочення чисельності зайнятих, зростання безробіття у відкритих та латентних формах, зростання нерегламентованої зайнятості, появи та розповсюдження бідності. Ці явища серйозно ускладнюють виконання поставленого завдання переходу до соціально-орієнтованої ринкової економіки.

По-третє, із визнанням моделі розвитку ринкового типу і намаганням переходу до неї в економіці почали діяти фактори, що традиційно були невластиві попередній економічній системі. Вони зумовлюють залежність зайнятості від характеру макроекономічної динаміки, прив'язують траєкторію формування нової моделі зайнятості з можливими сценаріями соціально-економічного розвитку країни. Саме тому від усвідомлення механізмів взаємодії зайнятості з факторами, що визначають її на рівні національної економіки, від того, наскільки вірно та ефективно вони будуть використовуватись, залежить реалізація декларованої мети реформування трудових відносин - досягнення повної, продуктивної, добровільно обраної зайнятості.

Ситуація, що сьогодні склалася в сфері зайнятості, є кризовою і потребує свого негайного розв'язування, але це буде можливо, на наш погляд, тільки за умов активного включення зайнятості в соціально-економічні програми розвитку країни. Це значить, що назріла потреба в формуванні нової моделі реформ, в якій повинні знайти відображення новий соціальний підхід, політична далекорість і стратегічне мислення.

Зараз як ніколи необхідні практичні дії для проведення в життя науково-обґрунтованої та зваженої політики зайнятості.

¹ © Чатченко Т.В., 2013

Все, що сказано вище, зумовлює актуальність проблеми, яка є предметом дослідження в дисертаційній роботі.

Ступінь наукової розробки проблеми. Зайнятість - одна з головних проблем економічної науки і завжди знаходилась в центрі уваги науковців. В процесі суспільно-історичного розвитку формувались теоретичні погляди та концепції зайнятості, що розглядали її соціально-економічну природу, в певному ступені визначали фактори зайнятості на рівні національної економіки. В цілому еволюцію теоретичних поглядів на названу проблему можна простежити в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Т.Р. Мальтуса, Ж.-Б. Сея, Д.С Мілля, К. Маркса, Дж. Кларка, А. Маршалла, Т. Веблена, А. Пігу, Дж.М. Кейнса, С. Домара, Дж.В. Робінсон, Р.Ф. Харрода, Е.Г. Хансена, В. Ойкена, М. Фрідмена, Ф. фон Хайєка, Дж. Гелбрейта, Дж. Данлопа, П. Дерінгера, М. Піоре, Л. Ульмана та ін.

Сучасна теорія зайнятості розробляється багатьма науковцями, проте тема залишається невичерпаною. Навіть відомі та загально визнані концепції зайнятості мають нерозкриті аспекти та протиріччя. Більш того, зайнятість є складною, динамічною проблемою, і в ній постійно виникають нові моменти, явища, тенденції, що потребують свого відображення в економічній теорії.

В українській та російській економічній науці складається свій напрямок досліджень проблем зайнятості, що розвивається в аспекті ринкової трансформації інверсійного типу. Значний вклад в розробку названої тематики внесли Д. Богиня, Н. Вишневська, С. Дзюба, С. Дятлов, І. Заславський, А. Іванілов, Р. Капелюшніков, М. Кім, В. Костаків, А. Котляр, С. Кузьмін, Е. Лібанова, Б. Лісовик, А. Московська, А. Нікіфорова, В. Оніщенко, В. Петюх, І. Петрова, В. Секретарюк, Г. Сергієва, Л. Чіжова, М. Шаленко, Л. Шевченко та ін.

Економічні процеси в пострадянських країнах носять інверсійний характер і тому практично не діють "чисті" економічні закони та закономірності, а форми, через які реалізуються економічні явища, виступають в ірраціональному вигляді та перекручено відображають сутність глибоких процесів.

Сьогодні виникає потреба наукового переосмислення існуючих і теоретичних положень в дослідженнях зайнятості та, перш за все, можливостей їх практичного використання, що спонукає сучасну транзитологію до пошуків власної методології аналізу, яка б відповідала стану об'єкту аналізу та сучасним вимогам господарської практики.

В транзитивній економіці становлення нової за змістом та структурою зайнятості залежить як від загальних закономірностей розвитку економічної системи, так і від специфічного характеру перехідних процесів. Інверсійний тип ринкової трансформації в поєднанні з постдезінтеграційним шоком та економічною кризою стають об'єктивними перешкодами на шляху ефективних перетворень в сфері зайнятості, але, водночас, містять потенційні можливості її майбутнього ефективного розвитку.

Зайнятість характеризує один з важливих аспектів розвитку людини, пов'язаних з суспільною діяльністю в сфері праці і у зв'язку з працею. Соціально-економічне значення зайнятості обумовлено тією роллю, яку відіграє праця. З соціальної точки зору, праця - джерело доходів, основа добробуту, найважливіший засіб розвитку людини, з економічної - фактор виробництва, тому наявна система зайнятості повинна забезпечити вірно та ефективно використання трудових ресурсів. Економічний зміст зайнятості полягає в можливості своєю працею забезпечити собі і своїй родині гідне існування, сприяти зростанню ефективності суспільного виробництва, соціальний - в формуванні та розвитку особистості людини. Саме в цьому руслі повинні проводитися дослідження зайнятості, при цьому автор виходить з того, що зайнятість - це сукупність відносин з приводу участі населення в трудовій діяльності, що визначає міру його реального включення в суспільну працю і в отримання реальних доходів [1, с. 13].

Стан зайнятості в транзитивній економіці перш за все обумовлений трансформаційною кризою, яка в простому розумінні є періодом дезорганізації виробництва, справляє негативний вплив на всі складові соціально-економічного життя суспільства. Але з точки зору розвитку складних систем та теорії катастроф, трансформаційна криза виступає як початок формування

нової організації системи. Специфіка цієї кризи проявляється в механізмі біфуркації, тобто невизначеності післякризових характеристик системи, розщеплення розвитку на безліч варіантів. Саме тому необхідно зрозуміти власні тенденції розвитку економічної системи, пізнання яких надає суспільству можливість вибору шляхів її подальшого розвитку [2, с.11].

Сучасний вектор реформування економічної системи в пострадянських країнах пов'язується з побудовою соціально-орієнтованого ринкового господарства з характеристиками постіндустріального розвитку. Цей тип господарювання формується на основі принципів, які сформульовано у працях німецьких неолібералів (В. Репке, А. Рюстова, В. Ойкена, А. Мюлер-Армака, Л. Ерхарда), і характеризується поєднанням конкуренції, економічної свободи і активної ролі держави в організації соціальної сфери. Неодмінною умовою цього варіанту розвитку є вирішення проблем зайнятості в інтересах людини, розширення її прав на працю і розвиток особистості.

Ефективність ринкової моделі зайнятості, на думку дисертанта, пов'язана перш за все із ступенем економічної свободи індивідів, що проявляється в ринкових умовах у формі свободи зайнятості: вибір її форм та видів, вибір між зайнятістю та незайнятістю.

Високий ступінь економічної свободи в ринковій економіці забезпечується існуючою системою приватної власності з утвореними від неї формами. Як функціональна характеристика зайнятості не визначається формою власності безпосередньо, їх взаємозв'язок упроваджено в канву цілісної економічної дійсності всієї системи трудових відносин. Вплив первісних економічних відносин (відносин власності) на зайнятості полягає в тому, що потенційний суб'єкт ринку праці персоніфікує власника трудового ресурсу, а його включення у виробництво можливо за двома напрямками: або на основі вільного підприємництва як засобу використання власної праці за умов володіння відповідними засобами виробництва, або на основі добровільного найму як засобу продажу робочої сили власнику капітальних ресурсів. У рамках цих напрямків в ринковій економіці існує широкий спектр форм та видів зайнятості.

Зараз пропонується підхід до нового розуміння зайнятості, який полягає в з'ясуванні можливостей її змін повнотою прояву економічної свободи індивіда на основі трансформації відносин власності, що виражається в розвитку активної функції зайнятості. Основний зміст ознаки економічної активності трудових ресурсів - наявність особистого прагнення до формування та підтримки працездатності, пошук своєї "ніші" в суспільно-виробничій системі і постійна готовність відстоювати своє право на зайнятості. Саме тому економічна свобода як провідна тенденція розвитку соціально-трудої сфери може виступати головним критерієм розвитку зайнятості в будь-якій економічній системі.

Трансформація відносин власності та відмова від державного регулювання сфери трудових відносин самі по собі не забезпечують перехід до економічної свободи та ефективної зайнятості. Для цього необхідні інституційні зміни, зокрема оформленість та зрілість ринку праці, зміни в свідомості працівників та роботодавців. Окрім того, в перехідних умовах існують об'єктивні фактори, що стримують реалізацію економічної свободи - нераціональна структурна організація економіки, політико-правова невизначеність держави, залишки державного монополізму в сфері праці, патерналістська психологія та ін.

Стихійність, поспішність в проведенні реформування трудових відносин та відсутність ефективних ринкових механізмів регулювання зайнятості обумовили наявність характерних особливостей зайнятості: широкомасштабну нерегламентовану зайнятості, приховане безробіття, низький рівень оплати праці, самозайнятості, диверсифікацію та плюралізацію зайнятості та інші.

Таким чином, вага накопичених проблем в сфері зайнятості дає змогу зробити висновок про те, що глибоке ринкове реформування ще попереду, й тому виникає необхідність визначення основних факторних напрямків формування ефективної зайнятості.

Створення ефективної зайнятості населення також є неодмінною умовою здійснення переходу до соціально-орієнтованого ринкового господарства. В умовах ринкової економіки ефективна зайнятості ґрунтується на принципах забезпечення повної, продуктивної, вільно

обраної зайнятості. При цьому повна зайнятість розглядається як надання всьому економічно активному населенню умов для занять суспільно-корисною працею, продуктивна - відображує ефективне використання трудових ресурсів, вільно обрана - міру соціально-економічної свободи власника робочої сили.

Економічна свобода є найважливішим елементом ефективної зайнятості, й тому в перехідній до ринку економіці формування нової за змістом та структурою зайнятості безпосередньо пов'язано з розвитком економічної свободи в тому ступені, при якому вона спроможна забезпечити трудоактивному населенню можливість вибору сфер застосування своєї праці, форм зайнятості та господарювання.

В сучасній економіці зайнятість являє собою складну і суперечливу систему масштабного перерозподілу трудових ресурсів, резервування робочої сили і формування нового типу робітника. В ній виділяються такі характерні особливості, як диверсифікація та плюралізація зайнятості, встановлюється тісна взаємозалежність між широкомасштабною нерегламентованою зайнятістю, прихованим безробіттям та самозайнятістю. Вказані тенденції подібні, схожі на ті, що існують в країнах з ринковою економікою, але в пострадянських країнах їх відрізняють масштаби, склад, характер, а також роль в соціально-економічних перетвореннях.

Література:

1. Чатченко Т.В. Значение диверсификации и плюрализации занятости в условиях глобализации экономических процессов // Социальная экономика. – 2003. - № 1. - С. 286-289.
2. Осипов Ю.М. Переходные кризисные процессы в России // Теоретические и практические аспекты экономического развития. – М.: ТЕИС, 1999. – 226 с.

СОДЕРЖАНИЕ ЗАНЯТОСТИ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Чатченко Т.В., к. е. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Работа посвящена исследованию теоретических аспектов содержания занятости в условиях рыночных преобразований экономики, выяснению методологических, теоретических и практических направлений достижения эффективной занятости.

Ключевые слова: занятость, факторы, диверсификация занятости, плюрализация занятости.

CONTENT OF EMPLOYMENT IN A MARKET ECONOMY

Chatchenko T.V., Ph. D., dozent

V.N. Karazin Kharkiv National University

The work is devoted to the study of theoretical aspects of the content of employment in market reforms of economy, clarifying methodological, theoretical and practical areas of effective employment.

Keywords: employment, factors, diversification of employment, pluralization of employment.

Надійшла до редакції 27.04.2013 р.

РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

УДК 330.828:929 Менделеев]:338.45

**Д.И. МЕНДЕЛЕЕВ О РОЛИ ПРОТЕКЦИОНИЗМА В РАЗВИТИИ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ¹****Кривуц Ю.Н., к. э. н., доцент***Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина*

Омегу моих соображений... составляют мысли, относящиеся к сознательным действиям народа и его правительства, направленные к возбуждению исторически необходимого развития... фабрик и заводов.

Д.И. Менделеев

Изложено видение гениальным ученым и великим патриотом роли доктрины протекционизма в развитии отечественной промышленности, прежде всего ее перерабатывающих отраслей как неперемного условия экономической независимости страны и посылки ее финансового благополучия, однозначно определенного места в системе международного разделения труда и в ансамбле наций. В качестве одного из покровительственных мер Д.И. Менделеев называет систему таможенных пошлин, выполняющих различные функции – от охранительных до стимулирующих.

Ключевые слова: протекционизм, промышленность, развитие, независимость, благополучие, международный, разделение, труд, тарифы, пошлины, функции.

Актуальность темы статьи обусловлена объективной необходимостью постсоветских государств, включая Украину, разработать и реализовать государственную программу защиты отечественного товаропроизводителя.

Постановка проблемы продиктована снижением доли украинских товаров и услуг на международных рынках, где они пока проигрывают, не являясь конкурентоспособными. Более того, продукты отечественного производства вытесняются импортными даже на внутреннем рынке. Тенденция постепенного снижения объема продаж результатов труда украинских коллективов наблюдается с 2005 г. Семь лет назад удельный вес реализации отечественных товаров составлял 70,5 %. Исключением был кризисный 2009 г., когда вследствие резкой девальвации гривны доля продаж украинской продукции выросла с 63,1 до 67,4 %. При этом в структуре реализации продовольственных товаров удельный вес украинской продукции увеличился на 0,2 п.п. (до 88,4 %), непродовольственных – на 3,5 п.п. (до 54,7 %). По данным Госстата, по итогам за 2012 г. доля продаж отечественных товаров составила 58,9 %, упав на 3 п.п. по сравнению с предыдущим аналогичным периодом. Украинские производители сокращают свое присутствие как в сегменте продовольственных

¹ © Кривуц Ю.Н., 2013

(с 87,2 до 86,3 %), так и непродовольственных товаров (с 47,2 до 41,9 %). Такова тенденция за 2005-2012 гг. Она усилилась в связи со вступлением Украины во Всемирную торговую организацию. На внутреннем рынке удельный вес местной продукции – в сегменте компьютерной техники 1,2%, обуви – 2,8%, телекоммуникационного оборудования – 4,7, посуды – 24,6, текстильных товаров – 34,2, зато консервов – 73,3, крепких спиртных напитков – 83,9, табачных изделий – 94,9% [1].

По итогам прошлых 12 месяцев объем ввоза в нашу страну товаров импортного происхождения составил 84,6 млрд. американских долл., почти достигнув показателя 2008 г. (85,56 млрд. долл.).

Все это – свидетельство невыполнения государственной программы активизации развития экономики. Она предусматривает широкое импортозамещение, повышение конкурентоспособности украинской продукции. Серьезных изменений пока не произошло, а уже принятые меры не дали желаемого результата (с 2011 г. действует ставка налога на прибыль для предприятий легкой промышленности. Несмотря на это, в 2012 г. объем продаж отечественной одежды упал на 28 п.п. и составил всего 10,9 %).

Оправдавшие себя теоретические модели подъема экономики и, прежде всего, промышленности, без сомнения, подлежат уточнению и корректировке с учетом исторического опыта и национальных продукций. В этом отношении представляет интерес экономическое наследие Д.И. Менделеева, страстного борца за подъем хозяйственного комплекса страны и, в частности, обрабатывающих отраслей промышленности.

Анализ последних публикаций и результатов исследований невозможен из-за практически полного их отсутствия. Исключения составляют введения к публикациям работ Д.И. Менделеева и их фрагментов во второй половине истекшего столетия, когда признавалась единственно верной марксистско-ленинская идеология.

Цель статьи – реанимировать основные положения выступлений, речей, докладных записок, статей и фундаментальных трудов Д.И. Менделеева, посвященных конструированию протекционистской политики, обеспечивавшей благоприятные условия для развития промышленности и, прежде всего, ее “перерабатывающих отраслей” как реальной посылки экономической независимости страны и ее твердого места в мировом сообществе.

Изложение основного материала. Вместе с министрами-единомышленниками и личными друзьями И.А. Вышнеградским и С.Ю. Витте творец одного из важнейших законов химии Д.И. Менделеев всю сознательную жизнь отстаивал “мысль о необходимости развития заводского и фабричного дела” в стране как залоге “ее преуспевания” и “накопления капитала”, без чего снабжение Востока, Юга и Запада собственными, “своими товарами”, исключается. Конечно, сразу и вдруг столь сложную проблему не решить, нужно время и достаточные ресурсы, в том числе финансовые. Более того, необходим благоприятный климат, ограждающий предпринимателя от жестокого давления со стороны иностранного фабриканта-соперника.

С чувством глубокой благодарности откликнулся великий химик на сентябрьское предложение 1889 г. министра финансов в 1887-1892 гг. И.А. Вышнеградского помочь пересмотреть, а потом и выработать новые тарифы. В речи на торжественном собрании по поводу 25-летия Общества создателей русской промышленности и торговли содержится мотивация принятия предложения сокашника по Технологическому институту: “... пришла пора формулировать исходные положения, заставляющие считать наступающую эпоху промышленную, в отличие от ближайших прошлых эпох, которые можно назвать переходными от времен территориальных войн к господству мира во всем мире. Все указывает, что наступающие времена суть преимущественно промышленные. Взгляните на экономическую литературу, послушайте текущие споры, и вы увидите, что центром их служат уже вопросы не о земледелии, не о распределении земельной собственности, а об отношении труда к промышленным предприятиям, услышите, прежде всего, разноречия фритредеров и протекционистов, а вовсе не диспуты об уместности крупного землевладения

рядом с мелким, что занимало так глубоко умы еще в сравнительно недавнее время и что бесповоротно уже решено в пользу интенсивно-дробного землевладения. Что же стоит на первом плане, как не промышленность, если законодатели всех стран, волей или неволей, должны заниматься теперь, сверх изыскания статей, пригодных для налогов, обеспеченности обороны, прежде всего делами промышленных и торговых отношений как внутри, так и вне государства? ... предстоящую эпоху должно считать преимущественно промышленною...” [2, с. 193].

В докладной записке Александру III Д.И. Менделеев признавал промышленность первой надобностью российской и примерно за год до предложения И.А. Вышнеградского писал: “Россия переросла земледельческий период и встала на грани промышленного. Только при его развитии возможно дальнейшее крупное улучшение самого земледелия, образования, богатства, силы и устройства страны” [3, с. 68].

Толчок этому дал еще Петр I: “Надобен был гений Петра Великого, чтобы поставить в России рядом с обеспеченностью государственной территории требования широкого простора началу развития в России горной, заводско-фабричной и торговой деятельности. Развивая начала Великого преобразователя, Россия пошла по намеченному им пути, но долго его мысль не прививалась народу, казалась навязанною... Это вполне естественно, потому что всякие виды усложнения хозяйственной деятельности нарушают ... строй ее отношений. Только тогда, когда с освобождением крестьян русская образованность задумалась о будущности страны, она увидела, что, встав в число передовых стран мира, Россия не может отставать от них в деле развития всех видов промышленности, как не должна уступать в развитии просвещения и обороны” [2, с. 190-191].

Развитие промышленности, как свидетельствовала зарубежная практика, требовало защитных мер от настоящих и потенциальных соперников. Правительствами разных стран разрабатывались и реализовались покровительские программы, поддерживающие и стимулирующие отечественных товаропроизводителей. Часто они носили ограничительный, а подчас запретительный характер по отношению к иностранным конкурентам. “Протекционизм существовал уже в те времена в континентальной Европе и Северной Америке, одержав полную победу. Германия при Бисмарке, Россия при Вышнеградском... перешли также к системе покровительственных, иногда прямо запретительных тарифов”, – констатировал Е.В. Тарле в статье “Граф С.Ю. Витте” [4, с. 732].

В 1891 г. И.А. Вышнеградский провел тариф, необычайно затруднявший распространение немецких фабрикатов на российском рынке, а Д.И. Менделеев продолжил работу над фундаментальным трудом “Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 года” (1892), в котором старался “по мере сил истолковать, разъяснить новый русский тариф...”. Напряженная работа над этим трудом не помешала его автору предложить “повысить обложение привозного хлопка пошлиной, ввиду покровительства развитию... хлопкового производства в Закаспийском и Закавказском краях... Не только масса людей, но и сам И.А. Вышнеградский сперва отнеслись с большим недоверием к моему утверждению, – читаем в книге Д.И. Менделеева “К познанию России.”- Но когда он вместе со своим помощником С.Ю. Витте съездил в Среднюю Азию и на месте увидел первые русские плантации хлопка и услышал о местной его расценке, налог был принят, и в результате, как всякий знает, мы получили массу внутреннего хлопка, т.е. дали заработок жителям, а в то же время и доход казне, потому что при помощи нашего хлопка русское производство ситцев стало расти чрезвычайно быстро, сбавляя (а не возвышая) бывшие цены, несмотря на платимые таможенные пошлины за часть иностранного сырья”. Если бы такие работы развернули в Закаспийском крае, “мы не только бы перестали покупать иностранный хлопок, но стали бы...отправлять массу наших ситцев не на один Восток, но и на Запад, потому что наш хлопок обходится дешевле американского и египетского, а наша переделка его в ситец так явно совершенствуется - из-за соперничества, - что везде на всемирных выставках приводит в удивление экспертов. Известная московская фирма "Циндель" доказывает, что место

нашим ситцам уже готово на всемирном рынке даже теперь, если при вывозе ситца будут возвращаться ввозные хлопковые пошлины и если на этом деле не станут практиковать применения пресловутых "казенных интересов" [2, с. 65-66].

Ростки нового быстро проросли, и Д.И. Менделеев призывал не только их оборонять и поддерживать, а создавать благоприятные условия для развития. Вот почему необходимо повысить таможенные пошлины почти на все иностранные товары, "покровительством создавать в России новый класс людей". Создатель "Толкового тарифа" не только предоставил общественности программу комплексного экономического развития страны, но и развернутую покровительственную систему, рассматривая и понимая ее как "Всю совокупность мероприятий государства, благоприятствующих промышленности и торговле".

В этом кроется смысл менделеевского признания: "... я и полагаю, что вызывающий, твердый протекционизм, принятый таможенным тарифом 1891 г., совершенно и прозорливо соответствует историческим задачам России и ее современным, настоящим, насущным и всенародным надобностям" [2, с. 187].

С такой оценкой таможенного тарифа 1891 г. полностью солидарен преемник И.А. Вышнеградского на посту министра финансов – С.Ю. Витте. В "Воспоминаниях" он констатировал: "... император Александр III положил основу нашей таможенной протекционной системе... Вышеградским был разработан, а в последний год его управления и введен строго протекционный и систематический таможенный тариф, основы которого, конечно, со значительными изменениями, существуют и до настоящего времени" [5, с. 246].

Новый общий таможенный тариф начал действовать с 1 июля 1892 г. Д.И. Менделеев охарактеризовал его лапидарно: толковый тариф. Его предыстории – отечественной и зарубежной - он посвятил более чем 900-страничный труд. "Не для полемики мало еще разработанных... экономических вопросах берусь за предлагаемую книгу, не для посильного решения мировых и мирных экономических задач принимаюсь я за перо, – читаем в предисловии, – а лишь для того, чтобы помочь, насколько могу, свежим... силам, подчас запутавшимся в господствующем росте государства, классическом резонерстве, разобраться в делах промышленного роста государства, поскольку он связан с таможенным тарифом" [5, с. 36], пропагандой и утверждением протекционизма как системы, наиболее отвечающей сложившимся условиям в стране. "Пусть учение фритредеров логично, рационально и красиво", но оно не отвечает интересам российской хозяйственной жизни и, прежде всего, промышленности и торговле: нам «надобен "покровительственный" таможенный тариф» [6, с. 3]; "фритредерский образ действия подходит лишь к странам, уже укрепившим свою заводско-фабричную промышленность" [6, с. 34], как это было уместно в Англии после промышленной революции, когда ей уже не грозило "остаться разоренным и бедным островом в Атлантическом океане". Свое отношение к доктрине свободной торговли, не привязанной к конкретным условиям конкретной страны, автор "толкового тарифа" выражает однозначно негативно: "Пусть учение фритредеров логично, рационально и красиво. Это еще не значит, что оно верно. "Флогистон" был очень логичен, рационален и красив, но на деле не выдержал опыта и преобразовался в совершенно нечто иное, до того, что всю химию в свое время звали «антифлогистонным учением» ... экономические учения "националистов", "социологов" и "исторической школы"... сломали в корне фритредерство и ... современную экономическую науку должно было бы для ясности назвать "антифритредерской"» [6, с. 35-36]. То, что приемлемо для Англии, для России совершенно непригодно в настоящее время: она должна развивать обрабатывающие отрасли промышленности. Она не может развиваться без государственного вмешательства, как это предполагает идеология свободной торговли «... государственное вмешательство, т. е. "laissez faire" и свобода торговли (free trade) не есть общий закон, ... обязательный и полезный». Все это оправдано лишь тогда, когда промышленность уже развита и может противостоять иностранной, эффективно бороться с нею, доставляя полезности, предоставляя "производителям средства к жизни и накоплению достатка" [6, с. 143].

Российская промышленность в конце XIX – начале XX вв. такой способностью не обладала: она находилась в стадии становления. В возможность повышения доли и значимости промышленности, прежде всего ее “перерабатывающих” отраслей Д.И. Менделеев не просто верил, а доказывал самими фактами наличия в стране богатейших месторождений полезных ископаемых и в частности каменного угля, нефти и железных руд. Только из железа, указывал автор книги “К познанию России”, можно “производить много ... изделий для сельскохозяйственных и швейных машин включительно” [2, с. 62]. Ведь “ничто не обходится без пособия промышленности: пушка – без стали, снарядов и пороха, живопись – без ее красок, наука – без ее инструментов” [6, с. 139].

Насытив внутренний рынок, должно “иметь в виду мировые потребности и обращаться к тем товарам, производству которых наиболее благоприятствуют условия... страны”. В качестве примера приводится следующий: долгое время российская “нефтяная промышленность довольствовалась только внутренним рынком, но с проведением Закавказской железной дороги стала снабжать и мир своими продуктами” [2, с. 59].

В пользу такого пути говорит опыт страны – поборника доктрины свободной торговли. “В Англии – как и всюду – сперва внутреннее производство удовлетворяло все потребности народа, а извне получалось лишь ограниченное число товаров, да и то больше двух родов: предметы роскоши и прихоти, с одной стороны, например, пряности тропиков, меха для одежды и т.п., а с другой – предметы, надобные для развития издавна существовавших видов промышленности, но внутри страны недостаточно производимых, как смола или лес для кораблей, либо вовсе в ней не добываемые, как шелка для тканей, как золото для монеты, как виноградные вина и т.п. [6, с. 148]. С течением времени ситуация коренным образом изменилась, благодаря комплексу мер, заложенных, в частности, в “Навигационном акте” (1651 г.) Кромвелем (документ с кратковременными перерывами действовал двести лет – до 1854 г. и обеспечил вытеснение Голландии как мирового перевозчика, превращение Англии в первую морскую державу). Вот некоторые положения акта:

- запрет на каботажную торговлю всем, кроме англичан;
- разрешение иностранным судам доставлять в Англию товары, произведенные в тех странах, к которым принадлежит корабль;
- допуск ввоза только в Англию или через ее порты товаров из английских заморских территорий;
- запрет всем, кроме англичан, вести морскую торговлю с английскими колониями;
- разрешение ведения колониальной торговли с помощью кораблей не только принадлежащих англичанам, но и построенных в Англии, более того, $\frac{3}{4}$ команды должны были состоять из англичан.

Оценивая роль этого документа, Д.И. Менделеев писал: “Навигационный акт потому и принес для Англии много добрых плодов, что в Англии существуют все естественные условия для развития мореходства и для того, чтобы при особых выгодах, ему дарованных, многие сразу обратились к покровительствуемому виду промышленной деятельности” [6, с. 153]. В интересах фабрикантов правительство “облагает почти все ввозимое из чужих стран высокими пошлинами или в крайних случаях даже просто запрещает вход чужеземному соперничеству” [6, с. 171].

По мнению автора “Толкового тарифа”, в отличие от фритредерства протекционизм как доктрина не может оставаться неизменной. Начальный, или первичный протекционизм “облагает чужеземное” ради своего, отечественного. “Такой протекционизм не только не чужд монополизму, но очень к нему близок”, поскольку позволяет внутренним производителям “держат высокие цены на товар”. Д.И. Менделеев ратует за такой протекционизм, который “далек от подобных” случаев, “дающих одну дороговизну” [6, с. 172].

Такая форма покровительства обычно трансформируется во вторичную, или охранительную. Ее основное назначение – ограждение “уже существующих производств от соперничества в цене или от подавляющей массы иностранных товаров того же ряда”.

Протекционизм “рассматриваемого сорта” пригоден лишь для тех стран, где имеется промышленное производство, проигрывающее в ценовой конкуренции, во-первых, и, во-вторых, могущие попасть “в явную экономическую зависимость”. Иное положение стран, в которых не развиты обрабатывающие отрасли промышленности, а поставки из-за рубежа – единственный источник необходимого [6, с. 172].

Пока же “свое дело не вырастет до возможно крупных размеров, желательно применение возбуждающих² таможенных пошлин, имеющих временный характер. Именно с их помощью Англия вызвала и утвердила свое кораблестроение и шерстяное производство, Россия – свеклосахарную промышленность и нефтяное дело [6, с. 177]. Возбуждающая “пошлина вызывает внутреннюю конкуренцию, понижающую цену, возвышающую качество товаров и усиливающую добычу их даже до возможности вывозить избытки... в иные страны. Тогда от наложения пошлины выигрывают сперва жители края, где идет производство, потом того государства, которое наложило пошлину, а потом и весь мировой рынок. Отличным тому примером может служить пошлина, наложенная на керосин в России. В 60-х годах (XIX в. – Ю.К.) его ввозили в Россию из Америки, а с 80-х годов стали вывозить из России, до того он подешевел у нас, а через этот вывоз упали и мировые цены этого дешевлешего осветительного материала” [6, с. 180].

Покровительство, считал Д.И. Менделеев, оправдано, когда национальная промышленность еще не успела “достичь развития под влиянием иностранного соперничества”, когда же “укрепилось дело – тогда можно соперничать открыто, на свободном поле международного соревнования” [6, с. 154]. В пользу такого вывода – опыт Англии: ее промышленное развитие достигнуто в эпоху протекционизма, а не свободной торговли. Пока Соединенные Штаты Америки не стали покровительствовать мануфактурам, хлопок вывозили и получали готовые ткани.

По признанию самого создателя “толкового тарифа”, он написал эту книгу для доведения до сознания каждого “великого значения промышленного развития” как объективной предпосылки “роста благосостояния... всех классов народа” и продвижения отечества.

Вряд ли этот монументальный труд мог бы появиться, если бы экономические проблемы оказались вне поля зрения выдающегося ученого. Еще в 1862 г., говоря об условиях развития заводского дела в России (именно так называлось детище Д.И. Менделеева), автор подчеркивал наличие в стране дешевой рабочей силы и “массу сырого материала, естественным образом находящегося или на поверхности земли, или внутри ее” как реальных условий и предпосылок “для развития заводской деятельности в России”. “Что касается сырья, нужного для заводской деятельности, то всем нам знакома фраза о богатстве России сырьем, хотя не всем очевидна та действительная бедна богатств, которая в самом деле подлежит заводской переработке, – читаем. - Если наш вывоз в настоящее время состоит исключительно из сырья, то уже это одно прямо показывает, что у нас сырья в избытке; только на нашу беду наше вывозное сырье почти исключительно из... продуктов почвы” [3, с. 142]. Если же дары природы подвергнуть промышленной подработке и переработке, то “Мы сможем и должны занять по отношению к Востоку ту самую роль, которую столь долго Западная Европа играла по отношению к нам самим, везя от нас сырье и возвращая нам переделанный товар” [3, с. 141]. Более того, на западном рынке Россия сможет “соперничать с тамошними заводами”, и Д.И. Менделеев заключает: “Находясь между... Западом и ... Востоком Россия в том и другом найдет большие рынки покупателей своим заводским продуктам...” [3, с. 140]. Без первоначального покровительства со стороны власти “нельзя ждать даже того, чтобы на внутренних рынках свои заводы могли соперничать с готовыми” продуктами западных предприятий.

² Современная наука говорит не о сортах таможенных пошлин, а об их функциях – распределительной и контрольной, их производных, в частности стимулирующей.

Ныне страны “воюют тарифными системами”. Россия не оказывается в стороне, об этом свидетельствует таможенный тариф 1891 г., укрепившей “основу нашей таможенной протекционной системы” (С. Витте). Особенно недовольной оказалась Германия, которая ранее “ввела двойного рода пошлины... максимальные и минимальные”. При этом “Германия заявила, что ко всем странам, с которыми она заключит торговые договоры, к этим державам могут применяться пошлины минимальные, а к тем державам, с которыми не будет заключено торговых договоров, Германия будет применять максимальные пошлины.

Так как Российская империя не имела с Германией торговых договоров, то к нам сразу применили пошлины максимальные” [5, с. 248].

Пришлось отвечать тем же. “Император в этой таможенной войне ни в чем мне не препятствовал, а, напротив, меня и все мои действия совершенно поддерживал.

Сперва Германия заявила, что она прерывает с нами переговоры и, пока мы не уничтожим репрессивных мер, принятых нами по отношению к германской промышленности, она ни в какие дальнейшие переговоры вступать с нами не будет. Но вскоре же после этого Германия уступила и сама пошла на продолжение переговоров.

Когда я увидел, что переговоры идут успешно, я отменил меру применения максимальных тарифов к германской промышленности, а они, в свою очередь, применили к нам их обыкновенный, т. е. минимальный, тариф, и, в конце концов, переговоры эти пришли к благополучному результату”, – отмечал С.Ю. Витте, сменивший на посту финансов И.А. Вышнеградского. Новый руководитель ведомства, отвечавший и за состояние промышленности и торговли, “рассчитал правильно. Германия уступила, и договор 1894 г., очень выгодный для германского промышленности и русского сельского хозяйства, был плодом и... победой русского министра”, – констатировал В.Е. Тарле в статье “Граф С.Ю. Витте” [4, с. 140].

Подобные ситуации предвидел Д.И. Менделеев еще в последнее десятилетие XIX в., отразив их в статье “Оправдание протекционизма”, опубликованной 11 июля 1897 г. в журнале “Новое время”. “Промышленно-торговую политику страны нельзя правильно понимать, если разумеешь под нею только одни таможенные пошлины. Протекционизм подразумевает не их только, а всю совокупность мероприятий государства, благоприятствующих промыслам и торговле... Таможенные пошлины - только малая часть целого”. Если “фритредерство требует полной свободы всяких промышленных и торговых сделок, считает их делом личных, частных интересов и отношений (*laissez faire*), не долженствующих подлежать влиянию государственных мероприятий”, то протекционизм видит в сделках “главный источник всей внешней современной политики, которую государство обязано возбуждать, постоянно “содействовать и охранять промышленность и торговлю своей страны всеми возможными способами”, в том числе и таможенными импортными пошлинами. Вот почему в “ В русской литературе преобладают идеи фритредерства, а в русской жизни господствуют понятия протекционные” [3, с. 85-86]. Последние будут сохранять значимость, пока не сформируется мощный многоплановый комплекс обрабатывающих отраслей промышленности. Когда же “заводы вырастут, можем действовать и на английский манер, проповедуя свободу торговли”.

Выводы. По твердому убеждению Д.И. Менделеева, протекционизм – это не только система импортных таможенных пошлин, а совокупность организационных, технических, финансовых, экономических и других мероприятий, направленных на защиту отечественного товаропроизводителя.

Такая политика государства, его компетентных органов оправдана и объективно необходима в период становления народнохозяйственного комплекса (в российских условиях конца XIX – начала XX в. – промышленности, ее перерабатывающих отраслей). Решение столь сложной проблемы опиралось на богатейшие месторождения полезных ископаемых и емкую армию дешевых рабочих рук.

Только создав мощный промышленный потенциал, продукция которого может успешно конкурировать с иностранной, можно допустить переход к доктрине свободной торговли.

Литература:

1. Панченко Ю. Украинцам чужого надо/ Ю. Панченко [Текст]// Газ. “Коммерсантъ” от 14 мая 2013 г., № 75 (№1788).
2. Менделеев Д.И. Границ познанию предвидеть невозможно/ Д.И. Менделеев [Текст]. – М.: Советская Россия, 1991.
3. Менделеев Д.И. Проблемы экономического развития России/ Д.И. Менделеев [Текст]. – М.: Соцэкгиз, 1960.
4. Тарле Е. Политика: история колониальных захватов. XV-XX века: Сочинения/ Е. Тарле [Текст]. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001.
5. Витте С.Ю. Избранные воспоминания. 1849-1911 гг./ С.Ю. Витте [Текст]. – М.: Мысль, 1991.
6. Менделеев Д.И. Соч., т. XIX/ Д.И. Менделеев [Текст]. – М. - Л.: АН СССР, 1950.

Д.І. МЕНДЕЛЄЄВ ПРО РОЛЬ ПРОТЕКЦІОНІЗМУ В РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Кривуц Ю.М., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Геніальним ученим і великим патріотом викладено бачення ролі доктрини протекціонізму на розвиток вітчизняної промисловості, перш за все її переробних галузей як неодмінної умови економічної незалежності країни і посилки її фінансового благополуччя, однозначно певного місця в системі міжнародного розподілу праці і в ансамблі націй. Як один з протекційних заходів Д.І. Менделєєв називає систему митних зборів, що виконують різні функції, – від охоронних до стимулюючих.

Ключові слова: протекціонізм, промисловість, розвиток, незалежність, благополуччя, міжнародний, розділення, праця, тарифи, мита.

D.I. MENDELEYEV ABOUT ROLE OF PROTECTIONISM IN DEVELOPMENT OF INDUSTRY

Krivutc Y.N., Ph.D., professor

V.N. Karazin Kharkov National University

Vision is expounded an of genius scientist and great patriot of role of doctrine of protectionism on development of domestic industry, foremost its processing industries as necessary condition of economic independence of country and parcel of its financial prosperity, simply certain place in the system of international division of labor and in the band of nations. As one of the patronized measures of D.I. Mendelejev names the system of customs duties, executing different functions – from protective to the stimulant.

Key words: protectionism, industry, development, independence, prosperity, international, division, labour, tariffs, duties.

Поступила в редколлегию 25.05.2013 г.

УДК 330.15(477.54)

**ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗМЕЩЕНИЯ
И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ¹****Редин В.И., к. г. н., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина***Лаптев В.Г., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина***Редина В.А., к. пед. н., доцент***Харьковская областная станция юных туристов*

В статье рассматривается ресурсный потенциал Харьковской области, его использование в отраслях народного хозяйства и отдыха людей. Анализируется размещение отдельных видов ресурсов по регионам Харьковщины. Показана их стимулирующая роль для развития хозяйства в регионе.

Ключевые слова: природные ресурсы, вторичные ресурсы, ресурсосбережение, источники сырья, тепловая энергетика, потребление ресурсов.

Для территории Харьковской области весьма актуальна проблема рационального использования природных ресурсов, поскольку без решения этой проблемы невозможно дальнейшее развитие экономики. Харьковщина является одним из крупнейших и наиболее развитых промышленных регионов Украины, и в то же время это регион с высоким уровнем использования природных ресурсов.

По общему уровню природно-ресурсного потенциала Харьковская область уступает Донецкой, Днепропетровской, Луганской областям и АР Крым, что можно считать достаточно высоким показателем и основанием для быстрых темпов развития экономики. В структуре природных ресурсов области важнейшими являются:

- земли для сельскохозяйственного использования, имеющие значительные запасы чернозёмов, благодаря которым удельный вес области в общегосударственном производстве продуктов сельского хозяйства составляет 6%;

- рекреационные ресурсы – зеленая зона Харькова, Богодухова, Краснокутска, Змиёва, Волчанска, Изюма, где расположены многочисленные базы отдыха, детские лагеря, специализированные здравницы и просто любимые места отдыха харьковчан, жителей и гостей области;

- минеральные ресурсы – в основном горючие и неметаллические полезные ископаемые;

- водные ресурсы – на 75% относятся к бассейну реки Дон, главная водная артерия - река Северский Донец - является правым притоком реки Дон; наиболее крупные реки: Оскол, Уды, Берека; имеются озера: Лиман, Боровое, Чайка, Лебяжье и другие; водохранилища: Печенежское на Северском Донце, Краснооскольское на реке Оскол, Краснопавловское; по территории Харьковщины проходит канал Днепр-Донбасс. Общая обеспеченность населения водными ресурсами составляет 200 млн. м³ поверхностных вод и

¹ © Редин В.И., Лаптев В.Г., Редина В.А., 2013

1 400 млн. м³ подземных вод, что в расчете на одного жителя составляет примерно 1 145 м³ за год. По этому показателю Харьковщина занимает 17 место на Украине;

- лесные ресурсы на территории области занимают 318 тысяч гектаров. Лесистость территории Харьковской области составляет 13,4%.

Основные лесные породы – дуб черешчатый и сосна обыкновенная. Из других пород распространены ель, липа, клён, ясень, береза, ольха, ива, тополь. Леса области распределены между 62 лесничествами. В Готвальдовском (Змиевском) лесхоззаге создан селекционно-семеноводческий комплекс для обеспечения элитными семенами всех лесных хозяйств Харьковщины. В области лесопитомники составляют 610 гектаров, кроме того, ежегодно производятся лесопосадки саженцев на 500-900 гектаров. Лесные ресурсы выполняют природоохранные, санитарно-гигиенические и рекреационные функции.

Историей геологического развития Харьковской области предопределено размещение в основном горючих и неметаллических полезных ископаемых. Полезные ископаемые на Харьковщине представлены природным газом, нефтью, каменным и бурым углем, каменной солью, фосфоритами, охрой, глиной, песками, известняками, мелом. Все они являются сырьём для топливно-энергетической промышленности, стройматериалов, химической, стекольной и фарфоро-фаянсовой промышленности. Топливные ископаемые представлены 41 месторождением горючего газа, из которых выделяются Шебелинское, Крестищенское, Ефремовское, Кегичёвское, позволяющие добывать 50% природного газа Украины. Запасы природного газа, разработка которых целесообразна на современном этапе развития техники и экономики, – 311 миллиардов кубических метров, а балансный запас нефти – 8 миллионов тонн.

Из неметаллических ископаемых наиболее распространены стройматериалы – пески, глины, известняки, мел. Большое значение имеет Новосёловское месторождение стекольных песков, поставляемых на стекольные заводы европейской части СНГ.

На Харьковщине общее количество месторождений полезных ископаемых составляет 264, из которых эксплуатируются 44%. Из 11 нефтяных месторождений в эксплуатации 36%, а из 43 месторождений природного газа разрабатываются 23, что составляет 36,3% запасов Украины. Запасы газового конденсата представляют 33 месторождения или 13,5% запасов Украины. Каменноугольные запасы представлены пятью месторождениями. Месторождение соли одно – Ефремовское. О запасах строительных материалов можно судить по таким показателям: пески формовочные в Гусаровском, Вишневском и Благодатном месторождениях; для производства цемента сырьё добывается в Шебелинском, Купянском и Великобурлукском месторождениях; кирпично-черепичное сырьё добывается в 48 месторождениях; запасы стекольных песков - в Новосёловском и Берестовском месторождениях; запасы строительных песков - в 20 месторождениях; ведётся разработка запасов мела в 4 месторождениях. Основные запасы залегают в Дергачёвском, Изюмском, Валковском, Чугуевском и Балаклеяском районах.

Большинство районов Харьковской области характеризуется преобладанием земельных ресурсов. Рекреационные ресурсы доминируют в Харьковском районе и занимают второе место в Дергачёвском, Купянском, Богодуховском районах. В структуре природно-ресурсного потенциала минеральные ресурсы занимают второе место в Нововодолажском, Красноградском и Краснокутском районах. Водные ресурсы на втором месте в Золочевском, Великобурлукском, Двуречанском, Сахновщинском, Лозовском и Близнюковском районах.

В итоге можно сделать вывод, что распределение природно-ресурсного потенциала по территории области очень неравномерно, что требует индивидуальной оценки использования ресурсов в районах области.

Наряду с первичными ресурсами для развития экономики области важное место занимают вторичные ресурсы – сырьё, материалы, отходы производства, которые получают в процессе производства и могут использоваться в выпуске новой продукции.

Объективными причинами привлечения вторичных ресурсов в производство являются: разрыв между объёмами накопления и утилизации отходов, наличие в отходах полезных компонентов, исчерпание традиционных ресурсов.

Приоритетными направлениями формирования стратегии в сфере использования вторичных ресурсов могут быть: развитие переработки отходов на основе прогрессивных наукоёмких технологий, привлечение инвестиций для внедрения передовых технологий по переработке отходов, внедрение малоотходных технологий производства продукции.

Среди регионов Украины по количеству образования отходов Харьковская область занимает пятое место (по данным 2010 года – 6 578,7 тысяч тонн). По использованию отходов регион занимает следующие места: общий уровень использования отходов – 11 место, промышленных токсичных отходов – 14 место, вторичных ресурсов – 10 место. Анализ показателей позволяет сделать заключение о целесообразности повышения уровня переработки вторичного сырья в Харьковской области.

В структуре образования вторичного сырья в Харьковской области преобладают зола и золошлаковые отходы, жом свекольный, сыворотка молочная, барда зернокартофельная, то есть основная часть образовывается агропромышленным и топливно-энергетическим комплексами области.

На конец 2010 года наибольшее количество вторичного сырья было накоплено в Змиевском, Дергачёвском, Золочевском районах и в городе Харькове. Наименьшее его количество находилось в Печенежском районе.

Анализ места Харьковской области среди регионов Украины по уровню потребления природных ресурсов позволяет сделать вывод: по уровню потребления водных ресурсов область занимает 7 место, по посевным площадям – 4, по употреблению древесины – 12, по использованию топливных ресурсов – 9 место. Для характеристики металлургической промышленности выбран анализ потребления черных металлов – 6 место, цветных металлов – 12 место.

Неметаллические минеральные ресурсы характеризовались через группу стройматериалов: по потреблению цемента – 4 место, употребление железобетонных конструкций – 11 место. По подсчетам всех показателей Харьковская область занимает 9-10 место среди регионов Украины по уровню потребления ресурсов. По показателям площади и количеству населения Харьковская область занимает 4 место на Украине, что свидетельствует о возможности увеличения потребления ресурсов в области. При рассмотрении территориальной организации потребления необходимо обратить внимание на объём, динамику и бережливость употребления водных ресурсов. Среди районов и городов с наибольшими объёмами потребления воды выделяются город Харьков, а также Чугуевский, Змиевский, Балаклеянский и Первомайский районы. Наименьшие объёмы забора воды имеют Купянский, Изюмский и Зачепиловский районы. Необходимо отметить, что в настоящее время в области достаточно сбалансированная ситуация по использованию лесных ресурсов, то есть объёмы потребления отвечают объёмам заготовки. Поддержание такого положения составляет основную цель региональной политики в сфере поведения (обращения) с лесными ресурсами.

Одной из важнейших задач развития экономики Харьковской области является улучшение процесса ресурсосбережения. В условиях Харьковской области можно предложить ряд рекомендаций, основной целью которых является повышение уровня ресурсосбережения. Они могут быть сведены к следующему:

- уменьшение удельного веса добывающей промышленности и повышение глубины переработки сырья, основанных на эксплуатации минеральной базы области;
- внедрение новейших наукоёмких ресурсосберегающих технологий в производстве; сбережение машиностроительного потенциала города Харькова и областных промышленных центров в отрасли тяжелого, транспортного машиностроения, станкостроения, точного приборостроения с привлечением иностранных инвестиций;

- создание централизованных государственных органов управления региональной политикой ресурсосбережения с целью разработки и контроля за выполнением планов ресурсосбережения;

- важной проблемой для Харьковской области является обращение со вторичными ресурсами.

Большие объёмы образования вторичных ресурсов в области и низкий удельный вес их переработки требуют усовершенствования управления вторичными ресурсами в регионе. С этой целью в области разработана программа автоматизированного управления отходами на 2005-2014 годы. Согласно этой программе, основными направлениями усовершенствования управления являются: привлечение к использованию утилизированных отходов, переработка вторичных промышленных ресурсов, использование твердых бытовых отходов.

Природные ресурсы Харьковской области отличаются разнообразием, что обеспечивает экономику региона необходимым сырьём.

На Харьковщине распространены источники сырья и топлива, позволяющие отнести Харьковский регион к выгодным в экономическом отношении регионам Украины.

Наличие полезных ископаемых открывает перспективы для развития тепловой энергетики и для организации экономически связанных с ней производств.

Рассмотрение природных ресурсов Харьковщины позволяет сделать вывод о том, что регион имеет богатые туристические и лечебно-ценные рекреационные ресурсы, которые перспективны для развития экономики. Однако для того, чтобы важнейшие компоненты географической среды могли быть использованы в туристических и рекреационных целях с наибольшим успехом, необходимо продолжить дальнейшее их изучение.

Литература:

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. Термінологія. Оцінка ресурсів. Паспортизація. Районування території. Видатні іноземці. Навчальний посібник. - Київ, 2009.
2. Бобылев С.Н. Экономика природопользования. - М., 2004.
3. Васильев А.Й. Економічна оцінка ефективності використання водних ресурсів України. - К., 2002.
4. Голиков А.П., Казакова Н.А., Шуба М.В. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы. - Харьков, 2012.
5. Добкин М.М., Чернов С.И., Кернес Г.А., Сапронов Ю.А., Пономаренко В.С., Кизим М.А, Авершин С.В. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года. - Харьков, 2010.
6. Мельник Л.Г. Экологическая экономика: Учебник. - Сумы, 2001.
7. Захаров А.Н. Ресурсосбережение в условиях создания рыночной экономики: автореферат на соискание ученой степени доктора наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». - Москва, 1996.
8. Книга инвестора. Харьковская область. - Харьков, 2010.
9. Костюковський Б.А. Енергетична ефективність економіки України в 1990-2002 рр. - Київ, 2004.
10. Кононенко О.Є., Шульженко Л.С. Харківщинознавство. Навчальний посібник. - Харків, 2002.
11. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник для студентів географічних факультетів університетів. - К., 1996.
12. Покоłodна М.М. Рекреаційні ресурси Харківської області, їх географічна характеристика та раціональне використання: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук: 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів». - Сімферополь, 2003.
13. Вторичные ресурсы: проблемы, перспективы, технология, экономика: Учебное пособие (Лобачёва Г.К. и др.). - Волгоград, 1999.

14. Ресурсообеспечение промышленных предприятий. (Иванов Н.И. и др.). - Донецк, 1999.
15. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил України до 2015 року. - Київ, 2004.
16. Ресурсосбережение и научно-технический прогресс: Из опыта работы по ресурсосбережению и снижению материалоемкости производства в СССР. - Киев, 1985.
17. Харьковская область: природа, население, хозяйство (Голиков А.П. и др.). - Харьков, 1997.
18. Статистичні дані з управління статистики за рівнем споживання природних ресурсів по регіонах України на 2010 рік.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ
І ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ

Редін В.І. к. г. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Лаптев В.Г., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Редіна В.А., к. пед. н., доцент

Харківська обласна станція юних туристів

У статті розглядається ресурсний потенціал Харківської області та його використання у галузях народного господарства і відпочинку людей. Аналізується розміщення окремих видів ресурсів по регіонах Харківщини. Показано їх стимулююче значення в розвитку господарства регіону.

Ключові слова: природні ресурси, вторинні ресурси, ресурсозбереження, джерела сировини, теплова енергетика, споживання ресурсів.

TERRITORIAL FEATURES OF PLACEMENT AND ECONOMICAL USING OF RESOURCE
POTENTIAL OF KHARKIV'S REGION

Redin V.I., PhD, associate professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

Laptev V.G., PhD, associate professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

Redina V.A., PhD, associate professor

Kharkiv regional station of young tourists

In the article considers the resource potential of Kharkiv region and it's using in branches of the national economy and recreation of people. Analyzes the placement of certain types of resources in Kharkiv's regions. Their stimulating importance in the development of the economy of the region is shown.

Key words: natural resources, secondary resources, resource saving, sources of raw materials, thermal power engineering, consumption of resources.

Поступила в редколлегию 01.07.2013 г.

УДК. 330.36

**АСИМЕТРИЯ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ¹****Родченко В.Б., д. е. н., доцент**
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню феномена асиметрії соціально-економічного розвитку. Розглянуто зміст категорії. Наведено результати оцінки асиметрії на прикладі торгівлі товарами та послугами у міських комплексах України. Запропоновано концептуальний підхід до регулювання асиметрії розвитку міст.

Ключові слова: асиметрія, концентрація, пропорційність, розвиток, міста, міські комплекси.

Однією з основних цілей державної економічної політики є боротьба з негативними явищами, зумовленими економічною неоднорідністю ринкового простору і асиметрією просторового розміщення відтворювальних сил по регіонах України. Нерівномірність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень у більшості країн являє собою одну з актуальних проблем економічної політики. Однак, з урахуванням того, що розвиток економічних інститутів носить характер спонтанної самоорганізації, регіони завжди мають відмінності. Економічна дійсність досить різноманітна й суперечлива, при цьому кожен регіон по-своєму унікальний та не схожий на інші.

Асиметрія соціально-економічного розвитку регіонів як така - явище звичайне і поширене. Причини виникнення асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів і муніципальних утворень є об'єктивними, тому повністю усунути їх неможливо. Природна асиметрія соціально-економічного розвитку регіонів вносить динамізм в економічно та соціально виправдане розміщення місць прикладання праці, в структуру поселень, різну норму прибутку. Проте негативні наслідки регіональної асиметрії у багато разів перевищують позитивні моменти: різна наділеність регіонів соціально-економічними, природно-кліматичними й іншими ресурсами здатна сформувати довгострокові джерела економічної відсталості і стати загрозою цілісності країни, тому регулювання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів неминуче.

На сьогоднішній день автору невідомі цільові дослідження концентрації соціально-економічної активності в Україні. Оцінка загальних рис концентрації виконується широким колом авторів при дослідженні проблематики соціально-економічного та територіального розвитку. Зокрема: в роботах з дослідження розвитку міських комплексів та розвитку агломерацій започатковано вивчення проблем розміщення та концентрації розселення мешканців та об'єктів соціальної інфраструктури; серед проблематики розвитку виробничих кластерів актуальним є визначення залежностей їх ефективності від концентрації виробництв та інші.

У іноземних дослідженнях проблематиці концентрації соціально-економічної активності приділяється значна увага. Зокрема нобелівськими преміями з економіки 2008 та 2012 років відзначені праці, в яких досліджена проблематика концентрації. Зокрема у першому випадку розглянуто питання структури торгівлі та розміщення економічної

¹ © Родченко В.Б., 2013

активності, а у другому - запропоновано універсальні алгоритми відповідності стратегій задоволення потреб індивідів умовам концентрації ринків та відповідної пропозиції ресурсів. Крім того, інтенсивно вивчається проблематика розвитку світових міст, тенденції концентрації людських та матеріальних ресурсів в них та її вплив на розвиток світової економіки.

Метою пропонованого дослідження є визначення тенденцій концентрації соціально економічної активності у міських комплексах (що зосереджують переважаючу частину осередків соціально-економічної активності країни, при цьому займаючи біля 5% її території) та обґрунтування концептуального підходу до її регулювання.

Поняття симетрії та протилежної об'єктивної властивості природи - концентрації отримує різні тлумачення, коли мова йде про економічні системи. Тому наукові дослідження глобального характеру значною мірою ґрунтуються на розгляді зазначених понять.

Найбільш повне визначення симетрії було дано Г. Вейлом. Об'єкт є симетричним, якщо над ним можна провести деякі певні операції, у результаті яких він буде виглядати так само, як і колись. Або інакше: об'єкт симетричний, якщо він має властивість інваріантності щодо деяких типів перетворень [1].

Історія науки свідчить про те, що саме асиметрія обумовлює появу в пізнанні нової форми симетрії, яка і виступає в якості відносної істини.

Приблизно з двадцятих років двадцятого століття асиметрія стала розглядатися вченими як даність в кожній конкретній галузі науки. Поняття асиметрії з поняття приватної науки перетворилося на одну з загальних категорій пізнання, застосовану в різних галузях.

Проблема асиметрії регіонального розвитку за останні десятиліття придбала вагоме значення на світовому рівні.

Роботи багатьох авторів присвячені проблемам пом'якшення асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів. Деякі автори (А. Льош [2], Т. Паландер [3]) пояснюють асиметрію нерівномірним розміщенням підприємств через близькість до ринків збуту, сировини та мінімізації оподаткування. Інші автори (Дж. Бортс [4], Х. Зиберт [5], Г. Мюрдаль [6]) вказують у якості основних причин виникнення асиметрії соціально-економічного розвитку диспропорційний розподіл серед регіонів таких факторів виробництва, як праця, капітал, земля і технології.

Л. Слокомбе у своєму дослідженні розглядає проблеми асиметрії у Великобританії на прикладі Шотландії, Англії та Уельсу [7], а К. Янсен, провівши подібний аналіз асиметричності розвитку східних і західних регіонів Швеції, приходять до висновку про необхідність поділу великого регіону на кілька субрегіонів для зниження асиметрії [8].

Б.Л. Лавровський та В.В. Масаков у своїх роботах [9, 10] сутність поняття «асиметрія» розглядають як відхилення показників соціально-економічного розвитку регіону від стандартних параметрів, прийнятих в якості «норми», відносно значень якої здійснюється порівняльна оцінка територій за рівнем соціально-економічного розвитку.

Климов А.А. визначає асиметрію як економічне явище, що відображає відхилення показників, що характеризують соціально-економічний розвиток територій від прийнятих усереднених значень, враховуючи при цьому диференціацію в розвитку периферійних і центральних регіонів, обумовлену нерівномірністю розподілу економічного та соціального потенціалів адміністративно-територіальних утворень [11].

А.І. Трейвиш характеризує сучасну асиметрію як максимальну концентрацію навколо великих промислових центрів і розрідженість по периферії [12].

В свою чергу, Сторонянська І.З. [13] вважає, що асиметрія обумовлює диференціацію міжрегіональних відмінностей в економічному та соціальному розвитку територіальних систем.

Варналій З.С. розглядає асиметрію як процес, що відображає деградацію територіальної системи, посилення якого зумовлює виникнення регіональних ризиків й утворення депресивних територій [14].

Столярчук Я.М. акцентує увагу на ролі асиметрії в глобальному економічному розвитку, визначаючи її як детермінанту суспільного прогресу, що обумовлює можливість якісних змін економічних систем і стимулює зниження рівня соціально-економічної диференціації у розвитку макро- та мікрорегіонів [15].

Проблеми асиметрії регіонального розвитку сприймаються економістами неоднозначно. О. Красильников вважає, що асиметрія структурного розвитку регіонів корисна, оскільки вона визначається процесом регіональної спеціалізації, а отже, веде до підвищення продуктивності суспільної праці. Однак зазначена асиметрія корисна доти, поки вона не призводить до виникнення таких територіальних диспропорцій в економічних структурах, які ведуть до регіональної дезінтеграції єдиного економічного простору» [16].

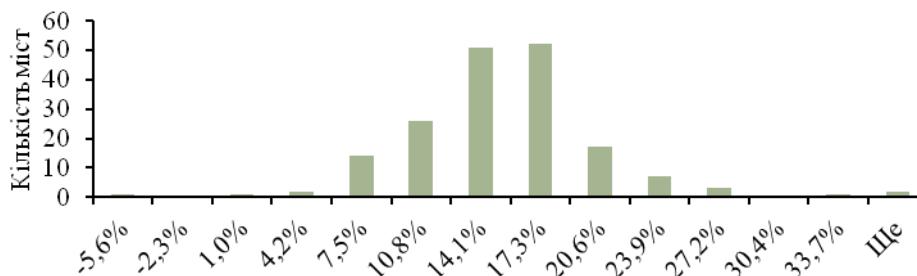
У переважній більшості робіт автори декларують необхідність вирівнювання рівня розвитку регіонів, а деякі пропонують цілком конкретні шляхи вирішення проблеми, хоча і важко реалізовані на практиці. Так, Н. Дорогів вважає, що вся проблема в розмірах трансфертів. На його думку, обсяг ресурсів і розмір чистих активів підприємств у розрахунку на душу населення, що проживає в конкретному регіоні, дозволять обґрунтувати розміри трансфертів, а проблему самофінансування і дотування необхідно поставити в залежність від економічного потенціалу регіону [17]. Інша точка зору на роль трансфертів у Є. Сабурова, який вважає, що їх неконтрольоване використання в регіонах не веде до економічного зростання. На його думку, призначення трансфертів не так встановлення соціальної справедливості, скільки ефективне функціонування економіки країни» [18].

Для оцінки рівня асиметрії економічного розвитку автором проведено дослідження концентрації показників обсягів реалізації товарів та послуг за містами України, що мають статус міст обласного та державного значення.

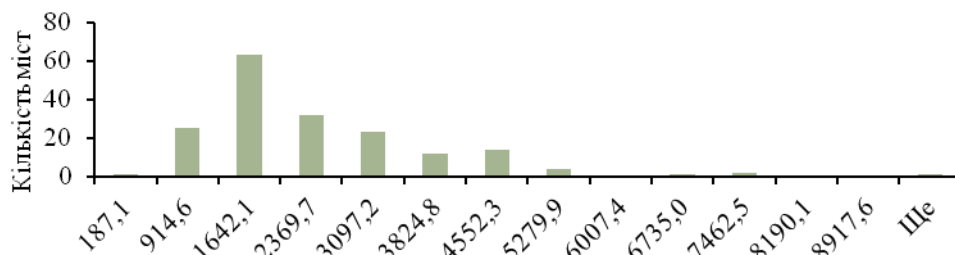
Дослідження обсягів товарообігу та реалізації послуг у міських комплексах свідчить про зростання відмінностей у середньодушовому споживанні послуг у містах-мільйонерах та інших містах від майже у 2,5 рази у 2001 р. до майже 6 разів у 2010 р. Нівелювання цього відхилення є одним із пріоритетних завдань державної регуляторної політики й може ілюструвати відмінності в укладах функціонування соціально-економічних моделей міських комплексів. Також слід відзначити поступове зменшення відмінностей у розподілі обсягів товарообігу і споживання послуг по містах і його наближення до форми нормального закону.

Рис. 1 та рис. 2 відображають позитивну тенденцію майже чотириохратно збільшення пікових частот показника обсягу роздрібною торгівлі ($\Pi=2,7$) та поступового вирівнювання споживання послуг в містах, що є свідченням прогресивного розвитку цієї сфери. Так, рис. 2 свідчить, що у 2001 році у переважній більшості міст обсяг реалізації послуг на одну особу знаходився на рівні 1198 гривень на рік, за найбільшого показника на рівні понад 14 тис. гривень. У 2010 році значно зростає кількість міст із вищим обсягом споживання послуг.

Динаміка обсягу роздрібного товарообороту
на 1 особу за період 2001-2010 роки

Обсяг роздрібного товарообороту на 1 особу
у 2010 р. у гривнях

Обсяг роздрібного товарообороту на 1 особу
у 2001 р. гривнях

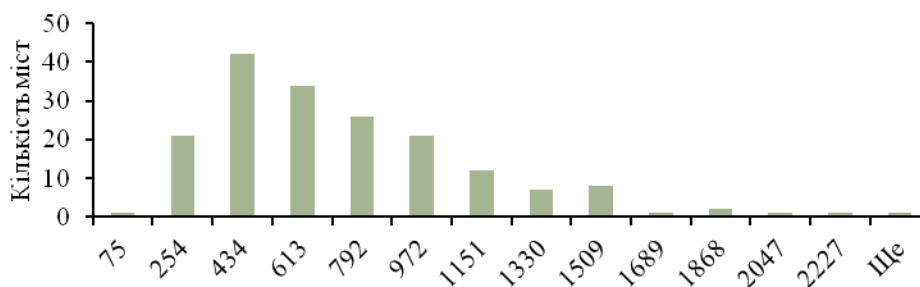
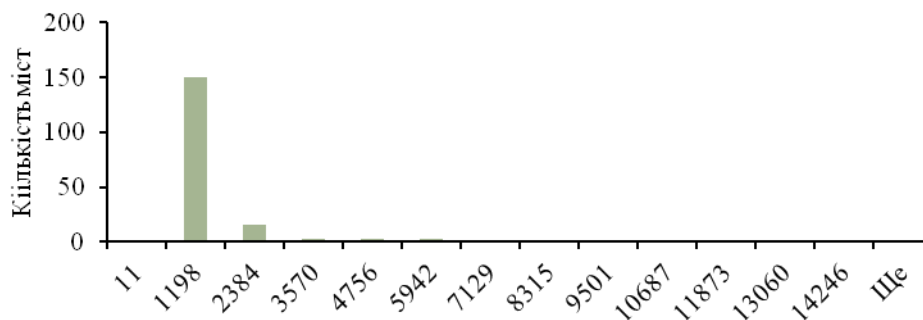

Рис. 1. Розподіл міст обласного та загальнодержавного значення України за рівнем роздрібного товарообороту

Аналіз рисунку дозволяє стверджувати, що за аналізований період відбувається посилення відмінностей обсягів торгівлі у містах України.

Обсяг реалізованих послуг на 1 особу у 2001 р.,

Обсяг реалізованих послуг на 1 особу у 2010 р.

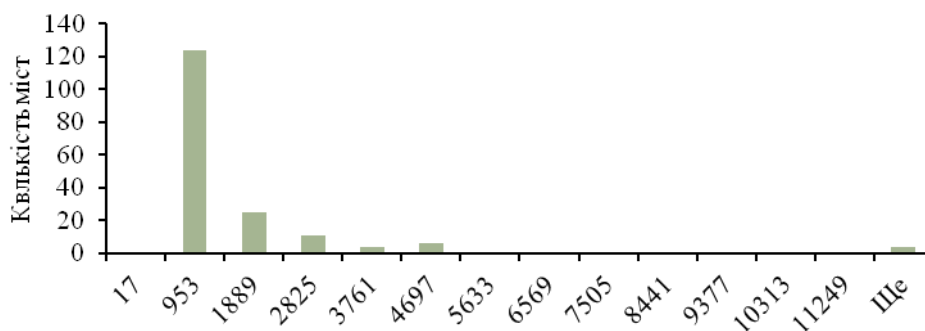

Рис. 2. Розподіл міст обласного та загальнодержавного значення України за рівнем реалізації послуг

Виходячи з рисунку, можна вказувати на тенденцію посилення асиметрії реалізації послуг у містах.

Регулювання асиметрії соціально-економічного розвитку міських комплексів потребує обліку умов внутрішнього та зовнішнього середовища. Цей процес потребує врахування міжсистемних взаємодій, що виникають всередині та за межами міських комплексів. Підхід до регулювання асиметрії розвитку на рівні міст схематично поданий на рис. 3. Можна вважати за доцільне реалізацію регуляторних впливів на рівні сукупності (пулу) міст, що знаходяться у подібному (асиметричному) стані розвитку за відповідними показниками.

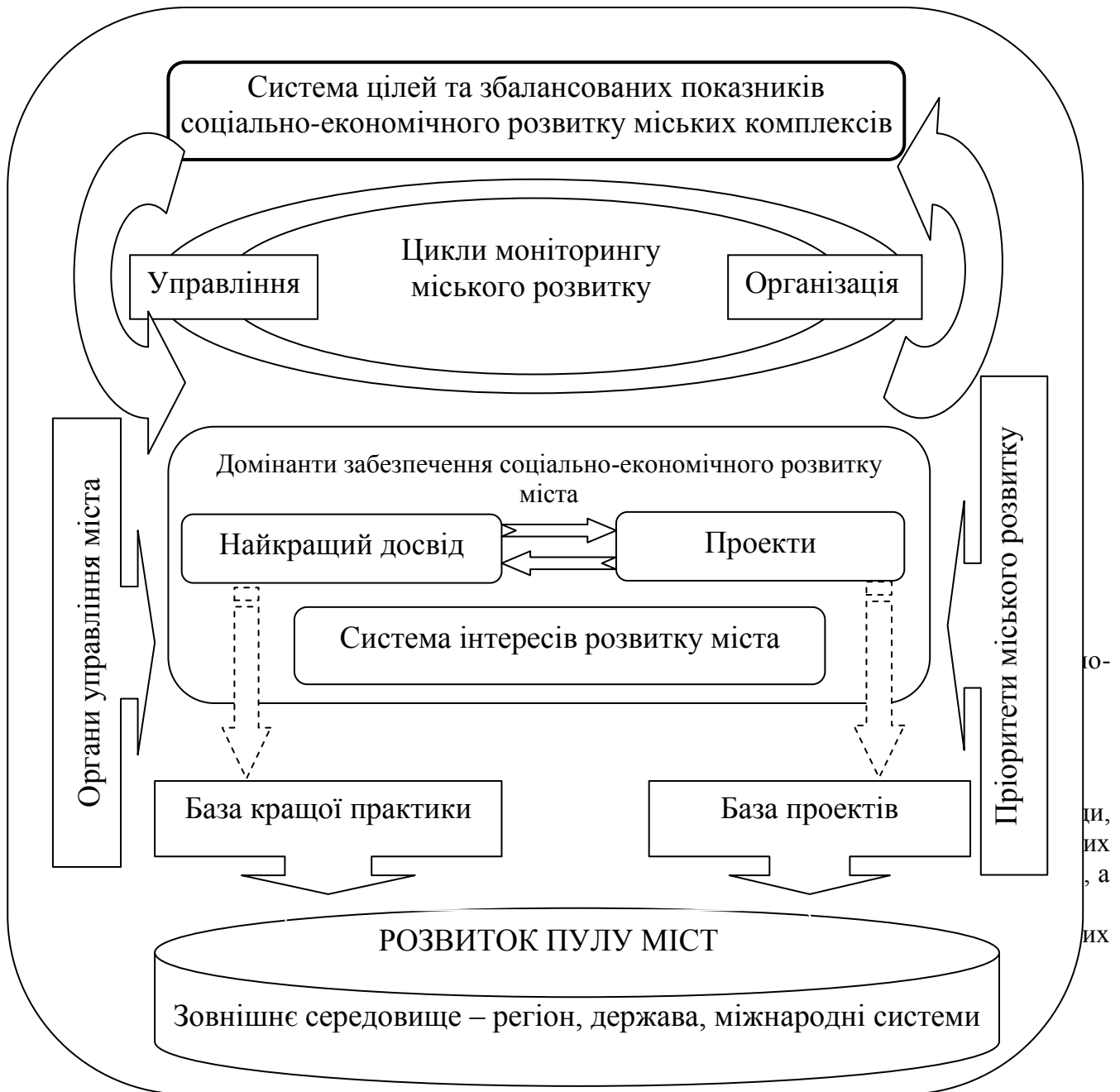

Рис. 3. Концептуальний підхід до організації регулювання асиметрії соціально-економічного розвитку пулу міст

концентрованими, що передбачає одночасну реалізацію типових управлінських рішень у сукупності міських комплексів, при цьому забезпечується: концентрація процесів управління та підвищення їх результативності, формування найбільш ефективної регуляторної моделі за рахунок реалізації кількох когнітивних циклів.

Обґрунтовано концептуальний підхід до регулювання соціально-економічного розвитку міських комплексів (рис. 3), орієнтованих на реалізацію проектної моделі управління соціально-економічним розвитком міст, ефективність якої доведено у світовій практиці.

Принциповою передумовою її можливого застосування є індикативне визначення блоку пріоритетів розвитку пулу міст із застосуванням інструментарію моделювання ідентичності параметрів соціально-економічного розвитку.

Доцільність зміни моделі управління національною економікою та зміни пріоритетів регулювання із загальнодержавного на міський рівень визначається потребою досягнення мети збільшення збалансованості на всіх ієрархічних рівнях управління. Асиметрія може визначатися відповідно до конкретного об'єкта, що обумовлює диспозицію ендо- та екзогенних складових і створює проблеми у визначенні загального розуміння ієрархії асиметричності економічної системи держави; її регулювання розглядається через призму реалізації потенційних можливостей системи й виключно на порівняльній основі (відповідно до аналогічних параметрів іншої системи). При цьому оцінка асиметрії соціального, економічного, екологічного, виробничого розвитку сукупності міст уможливорює поглиблену оцінку збалансованості розвитку держави.

Література:

1. Вейль Г. Симметрия. - М.: Наука, 1968.
2. Леш А. Географическое размещение хозяйства: Пер. с англ. – М.: Изд-во иностр. лит., 1959.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. - М.: Дело Лтд., 1994. – 687 с.
4. Borts G.H., Stein J.I. Economic Growth in a Free Market. – New York, London, 1964.
5. Siebert H. Regional Economic Growth Theory and Policy. – Scranton, 1969.
6. Myrdal G/ Economic Theory and Under-developed Regions. – London, 1957.
7. Slocombe L. Housing and english regionalism. – <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/abstract.htm>.
7. Jensen C. Creating subregions within the region. The region of Vastra Gotaland seeks its Stability. – <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/abstract.htm>.
8. Лавровский Б.Л. Измерение региональной асимметрии на примере России/ Б.Л. Лавровский// Вопросы статистики. — 1999. — №3. — С. 42-52.
9. Масаков В.В. Региональная социально-экономическая асимметрия: подходы, оценки и методы измерения/ В.В. Масаков// Вопросы статистики. — 1998. — № 11. — С. 3-12.
10. Климов А.А. Пространственное развитие и проблемные территории: социально-экономические аспекты/ А.А. Климов. — М.: КомКнига, 2006. — 288 с.
11. Трейвиш А.И. Определение ограничений для применения региональной политики. – http://ieie.nsc.ru/~taxis/r-2_treivish.htm.
12. Сторонянська І. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики/ І. Сторонянська// Регіональна економіка.
13. Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія/ З.С. Варналій. — К.: НІСД, 2007. — 765 с.
14. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: моногр./ Я.М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.
15. Красильников О.Ю. Региональная асимметрия структурных сдвигов в экономике// Общество и экономика. – 2001. – № 2.

16. Дорогов Н.И. Управление хозяйством в условиях многообразия форм собственности: региональный аспект. – Иваново: Иванов. гос. ун-т, 1997.

17. Сабуров Е. Бюджетный федерализм и межбюджетные отношения/ Е. Сабуров, Н. Типенко, А. Чернявский// Вопр. экономики. – 2000. – № 1.

АСИММЕТРИЯ ПРОЦЕССОВ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Родченко В.Б., д. э. н., доцент

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

Статья посвящена исследованию феномена асимметрии социально-экономического развития. Рассмотрено содержание категории. Приведены результаты оценки асимметрии на примере торговли товарами и услугами в городских комплексах Украины. Предложен концептуальный подход к регулированию асимметрии развития городов.

Ключевые слова: асимметрия, концентрация, пропорциональность, развитие, города, городские комплексы.

ASYMMETRY PROCESSES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS REGULATION

Rodchenko V.B., PhD, Associate Professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article is devoted phenomenon of asymmetry of social and economic development. Reviewed the contents of the category. The results of the rated of asymmetry on the example of trade in goods and services in urban complexes of Ukraine. Proposed conceptual approach to the regulation of the asymmetry of urban development.

Keywords: asymmetry, concentration, proportion, development, town, city complex.

Поступила в редколлегию 23.09.2013 г.

УДК 336.01/.1+330.5

**ЗМІНА ПАРАДИГМИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ: ФІНАНСОВА
АРХІТЕКТОНІКА¹****Глущенко О.В., к. е. н., доцент***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Досліджено еволюцію наукового відображення фінансової системи. Наголошено на розбіжності у тлумаченні вітчизняних та закордонних авторів. Визначено необхідні кроки переходу від описового до конструктивного розуміння фінансової системи та розглянуто роль системного підходу. Вперше введено обіг поняття «фінансова архітекtonіка» та подано його авторське трактування.

Ключові слова: фінансова система, фінансова архітекtonіка, фінансова архітекtonіка національного добробуту.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ускладнення фінансових відносин кінця ХХ – початку ХХІ ст. вимагає переосмислення базових понять, що складають фінансову сферу суспільства. Процеси трансформації сучасної фінансової системи вимагають переосмислення її парадигми та викриття нових тенденцій.

Метою цієї статті є визначення необхідних кроків для переходу від описового до конструктивного визначення фінансової системи. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити еволюцію визначень поняття «фінансова система» у вітчизняній та закордонній науковій літературі.

Основне завдання статті полягає у категоріальному визначенні фінансової архітекtonіки шляхом застосування категоріального апарату теорії систем та дослідженій основ побудови фінансової архітекtonіки національного добробуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати наукових розвідок, що стали підґрунтям данної статті, можна угрупувати у декілька напрямів:

– по-перше, загальну теорію фінансів розробляли Башнянин Г.І., Боди З., Василик О.Д., Ван Хорн Дж., Габард Р. Глен, Дробозіна Л.О., Ковальов В.В., Ковальчук С.В., Леоненко П.М., Лондар С.Л., Мертон Р., Опарін В.М., Оспіщев В.І., Поляк Г.Б., Романенко О.Р., Юрій С.І.;

– по-друге, теорію систем розробляли: Берталанфі Л., Акофф Р., Ланге О., Мертон Р., Месарович М., Парсонс Т., Росс Ешбі У., Сурмін Ю.П.;

– по-третє, досліджували інституційну архітекtonіку та її внутрішні закономірності Артьомова Т.І., Архієреєв С.І., Гриценко А.А., Мандибура В.О., Меркулова Т.В., Носова О.В., Чугунов І.Я., Яременко О.Л.

Проте фінансова архітекtonіка дотепер залишалася не дослідженою.

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності розкриття процесів, що відбуваються у сучасних фінансових системах. Проведення наукових розвідок у вказаному напрямку дасть змогу висвітлити процеси, що сприяють або блокують розвиток національного добробуту.

¹ © Глущенко О.В., 2012

Викладення основного матеріалу. Еволюція суспільства нерозривно пов'язана з виникненням, розвитком, становленням, занепадом та зникненням певних суспільних систем, що функціонують, реалізуючи свою сутність. Соціальний розвиток залежить від формування, ефективного функціонування та еволюції складних систем, які існують у суспільстві.

У сучасних умовах особливої значущості набуває здатність фінансової системи реалізовувати свою сутність. Фінансова система охоплює усю економічну систему та організує грошові відносини між усіма її елементами з приводу формування грошових фондів та руху фінансових ресурсів.

Фінансова система є формою організації грошових відносин між членами відтворювального процесу.

Фундаментальне дослідження фінансової системи було проведено Опарінім В.М., вихідним положенням було дослідження сутності фінансів та їх ознак. Проте, незважаючи на наголошення на тому, що «фінансова система – це не просто сукупність певних форм і методів фінансових відносин; це відповідним чином організована система» (інакше вона, власне, і не може бути системою, бо буде неможливо забезпечити її узгоджене функціонування) [1, с. 77], обмежується її дослідження у двох зрізах: за змістовним наповненням та інституційною побудовою.

«За внутрішньою структурою фінансова система - сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин.

За організаційною будовою фінансова система – сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками» [2, с. 23].

Башнянин Г.І. характеризує фінансову систему наступним чином: «Фінансова система пронизує всю національну економічну систему, починаючи від домогосподарств, індивідуальних і партнерських підприємств, корпоративних підприємств, і закінчуючи державою» [3, с. 51].

Дослідник пропонує авторську класифікацію фінансової системи на чисту та реальну фінансові системи, виходячи з поділу фінансів на чисті та валові.

Лондар С.Л., Тимошенко О.В. щодо сутності фінансової системи дають таке тлумачення: «...існує декілька підходів до визначення поняття "фінансова система". В рамках розподільної концепції, яка є домінуючою, робиться наголос на фінансових відносинах між окремими ланками фінансової системи: фінансова система - сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, регулює і використовує централізовані грошові фонди: загальнодержавні централізовані фонди (державний бюджет), централізовані фонди цільового призначення, фінанси підприємств, резервні і страхові фонди, фінансовий ринок.

В інших підходах під терміном "фінансова система" розуміють організовану сукупність взаємодіючих між собою у визначеному правовому полі складових: державних і недержавних фінансових інститутів, фінансового ринку, фінансових інструментів і технологій, які сукупно забезпечують реалізацію всіх фінансових функцій, необхідних для діяльності держави та ринкової економіки» [4].

Романенко О.Р. зазначає: «У періодичній літературі фінансова система іноді ототожнюється з фінансовим апаратом. Необхідно розрізнити ці поняття, оскільки правильне визначення фінансової системи сприяє розбудові ефективної фінансової політики, націленої на економічне зростання та фінансову стабілізацію.

Фінансова система – це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління та правове забезпечення» [5, с. 21].

Погляди згаданих науковців підтримує колектив авторів навчального посібника під загальною редакцією Оспіщева В.І. [6, с. 55].

Незважаючи на велику кількість визначень поняття «фінансова система», ще нема вичерпного тлумачення цього терміну. Юрій С. подає два тлумачення - за внутрішньою побудовою та за організаційно-інституційною структурою, наголошуючи на тому, що «...групування суб'єктів фінансових відносин у загальну фінансову систему держави може здійснюватися за багатьма ознаками, що зумовлює дискусійність самого поняття фінансової системи та проблеми її структурування» [7, с. 30].

У роботі Василика О.Д. «Теорія фінансів» тлумачення фінансової системи подається наступним чином: «Фінансова система держави є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці і відповідною до задіяної моделі економіки та значною мірою визначається нею.

Фінансова система — це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки (господарських суб'єктів), окремих фінансових інститутів і населення (домогосподарств) для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб» [8, с. 20].

Ковальчук С.В. та Форкун І.В. виділяють загальну ознаку фінансових систем: «...є загальна ознака – це те, що фінансова система являє собою сукупність різноманітних фондів фінансових ресурсів, які різняться за методами мобілізації та напрямками використання, однак тісно пов'язані між собою, мають прямий і зворотній вплив на економічні й соціальні процеси в державі, а також на формування й використання фондів фінансових ресурсів у розрізі окремих ланок.

Отже, сукупність фондів фінансових ресурсів та взаємозв'язок між ними утворює фінансову систему країни» [9, с. 38].

Леоненко П.М., Юхименко П.І., Ільєнко А.А. подають наступне визначення: «...фінансова система - це система форм і методів утворення, розподілу та використання фондів фінансових ресурсів, які знаходяться в розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки, фінансових інститутів, домогосподарств для фінансового забезпечення соціальних та економічних потреб суспільства в цілому, господарських структур, окремих громадян» [10, с. 127-128].

Колектив авторів на чолі з Дробозиною Л.О. подає таку трактовку терміну «фінансова система»: «...фінансова система у цілому – сукупність різних сфер фінансових відносин, у процесі яких утворюються та використовуються фонди грошових коштів. Іншими словами, фінансова система – це система форм і методів утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів держави та підприємств» [11, с. 44].

Поляк Г.Б. витлумачує досліджуване поняття наступним чином: «...фінансова система являє собою сукупність фінансових відносин, які виступають у вигляді категорій, що взаємопов'язані та взаємодіють, ланок, сфер, які розподіляють та використовують фонди грошових коштів суб'єктів господарювання, домогосподарств, держави» [12, с. 29].

Ковальов В.В. підкреслює: «У науковій та науково-методичній літературі існують різні підходи до визначення поняття «фінансова система». Ймовірно, це пов'язано із тим, що вихідне поняття «система» має безліч значень, відтінків.

...фінансова система переважно розглядається або як «форма організації», або як «сукупність організацій».

...фінансову систему будемо розглядати як форму організації грошових відносин між усіма суб'єктами відтворювального процесу з розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту» [13, с. 13-14].

Представники вітчизняної фінансової думки разом з науковцями країн СНД більшою мірою зосереджуються на визначенні складових частин фінансової системи, функціональний бік досліджених визначень є слабо розробленим та описує тією чи іншою мірою рух фінансових ресурсів у суспільстві.

Світова фінансова наука пропонує наступні визначення: так, зокрема, Ван Хорн Дж. зазначає: «Фінансова система складається з цілої низки установ та ринків, що надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам» [14, с. 34].

Габбард Г. пропонує наступне визначення фінансової системи: «Фінансова система зводить разом заощадників та позичальників і надає послуги зі зменшення ризиків, забезпечення ліквідності та інформаційні послуги з фінансових ринків та фінансових інститутів» [15, с. 35].

Запропоноване визначення фінансової системи майже ототожнюється з фінансовим ринком. Продовжує ринковоорієнтоване тлумачення фінансової системи Боді З. та Метрон Р., які зазначають, що: «Фінансова система – це сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами та ризиками.

Фінансова система включає в себе ринки, посередників, фірми, що надають фінансові послуги, та інші інститути, за допомогою яких домогосподарства, приватні компанії та урядові заклади реалізують фінансові рішення, які вони приймають» [16, с. 11, 25]

Розглядаючи наведені вище дослідження, маємо зазначити, що вони є більш функціональними та на загальному рівні описують рух грошових коштів у суспільстві. Бачення закордонних науковців концентрується збільшого навкруги фінансових ринків.

Ринкова модель економічної системи та теорія неокласичного синтезу формує фінансову думку заходу. У процесі порівняння категоріальних визначень поняття «фінансова політика» слід зазначити, що суттєво розрізняє підходи західних та вітчизняних науковців. Вітчизняні та російські дослідники зосереджуються на організації фінансової системи, а закордонні - розуміють фінансову систему як систему фінансових ринків.

Переважає більшість досліджених джерел відносяться до навчальної літератури, що пояснюється неможливістю освоєння фундаментальних засад фінансової науки без розуміння сутності фінансової системи. Формування цілісної системи знань про сутність та форми фінансових відносин неможливо без розкриття фінансової системи як комплексу взаємопов'язаних елементів. Проте гносеологічний статус досліджуваного поняття мусить змінюватися у відповідності до реалій сьогодення.

Сучасні зміни у глобальному та національному середовищі, фінансові кризи, які вражають національні та світові фінанси, змушують переосмислити сучасну парадигму фінансової системи. Структурні зрушення у економічній системі, зміна взаємовідносин між реальним та фінансовими секторами обумовлюють необхідність перегляду наукового розуміння сутності фінансової системи.

Вихідною категорією для дослідження фінансової системи повинно стати поняття «система».

Проведені вище дослідження довели, що на цей час існують лише описативні визначення терміну «фінансова система». У онтологічному статусі досліджуваної категорії визначено складові частини фінансової системи, до яких відносяться сфери та ланки.

Конструктивне визначення фінансової системи на теперішній час відсутнє, що не дає змоги вдосконалювати методологію дослідження фінансових процесів та на теоретичному рівні відображати фінансові феномени, що об'єктивно існують.

У філософському словнику Розенталя М.М. подається таке тлумачення терміну «система»: «Система – множина елементів, що знаходяться у відносинах та зв'язках між собою, які утворюють певну цілісність, єдність» [17, с. 365].

Поняття система має двоїтий характер: по-перше, це об'єктивні феномени, які існують; по-друге, система є методом дослідження суб'єктивною моделлю реальності.

Для побудови конструктивного категоріального визначення поняття «фінансова система» необхідно вирішити ряд завдань:

1. Визначити співвідношення між поняттями «система» та «середовище», у якому вона знаходиться. Аналогією такого співвідношення є опредметнення та розпредметнення. Охарактеризувати, що входить у систему, можливо лише за умови чіткого розуміння того, що не є елементом системи, крім того, будь-яка система існує у певному просторі та

взаємодіє з середовищем, яке оточує її та є підсистемою у системах більш високого порядку. Система та середовище, у якому вона перебуває, знаходяться у відповідних відносинах одна з одним.

2. Сформулювати мету функціонування системи. Зазначимо, що визначення мети можливе тільки за умов переходу до конструктивного розуміння фінансової системи. Проблема у тому, що кінцева, головна мета існування системи, може бути остаточно сформульована лише виходячи за межі певної системи, на рівні системи більш високого порядку. Суспільні системи виявляють певну двоїстість: по-перше, вони є продуктом розвитку суспільства: по-друге, розвиток певної суспільної системи виступає як чинник розвитку усього суспільства.

3. Розкрити системоутворюючі фактори. Характеристика принципу причинності формування тієї чи іншої суспільної системи дає змогу класифікувати вектори її створення та розвитку, фактори, які діють поза межами системи, та чинники, що руйнують її. Виокремлення системоутворюючого фактору розкриває сутність суспільної системи та створює передумови для дослідження системи в історичному розрізі.

4. Вирішити питання про можливість існування та підтримання цілісності складної відкритої системи. У філософському словнику цілісність визначається наступним чином: «Внутрішня єдність об'єкту, його автономність, незалежність, віддеференційованість від оточуючого середовища, а також сам об'єкт, що має такі властивості. Цілісність як повнота, як всеохоплююче охоплення усіх властивостей, боків та зв'язків об'єкту (у цьому сенсі цілісність наближається з поняттям конкретності). Цілісність як внутрішня обумовленість об'єкту, то що визначає його специфіку, унікальність (у цьому сенсі цілісність наближається до поняття сутності) [18, с. 454]. Тобто у певному сенсі цілісність як якісна характеристика суспільної системи, що характеризує її внутрішню обумовленість та сутність, може бути застосована до складних відкритих систем.

Вирішити поставлені завдання та розкрити сутність фінансової системи шляхом застосування методології аналізу систем можливо шляхом поєднання методологічного апарату теорії систем з надбаннями сучасної економічної думки.

Збагачення методологічного апарату суспільних наук поняттям «архітектоніка» відбулося завдяки науковим розвідкам Гриценка А.А., який сформулював предмет архітектоніки та три її основні закони, а також ввів у науковий обіг категорію «інституційна архітектоніка» [19, 20, 21, 22].

Продовжуючи логіку дослідження, вважаємо за можливе запропонувати до наукового обігу поняття «фінансова архітектоніка», під якою ми будемо надалі розуміти взаємозв'язок між елементами фінансової системи, що дає змогу розкрити її внутрішню сутність та реалізуватися шляхом формування грошових фондів та руху грошових потоків.

Подане визначення конкретизує вихідну категорію стосовно умов фінансової системи та дає змогу розширювати методологію архітектоніки за рахунок комплексного дослідження фінансової системи та виокремлення більш конкретних фінансових категорій.

Фінансова архітектоніка як специфічна категорія, яка описує принципи побудови фінансової системи, дасть змогу визначати загальну динаміку фінансової системи, вектори її розвитку та напрями змін для досягнення певних суспільних цілей.

Методологічна розробка дослідження фінансової системи спроможна цілеспрямовано удосконалювати її побудову, формувати необхідне співвідношення між її елементами для досягнення цілі, яка визначається у системі більш високого порядку. Розкриття фінансової архітектоніки дасть змогу вдосконалити методологію фінансової науки та використовувати її для ефективного рішення завдань побудови ефективної фінансової системи України.

Фінансова архітектоніка – це структура фінансової системи, яка відповідає її внутрішньої сутності та розкривається шляхом формування накопичення та руху грошових фондів.

Виходячи з наведеного вище визначення, необхідно визначити, у чому полягає внутрішня сутність фінансової системи, яка має розкритися за допомогою фінансової архітекτονіки.

Фінансова система є явищем, що відображає природу фінансів, тобто сутність фінансової системи та сутність фінансів співвідносяться як об'єкт та зовнішня форма його прояву.

Фінанси є суспільною категорією, яка виникає у певний період розвитку людського суспільства. Стосовно визначення сутності фінансів у науковій літературі точаться постійні дискусії.

В одному з перших комплексних досліджень фінансів академіка І.І. Янджула фінанси визначаються як «сукупність матеріальних засобів, які необхідні для задоволення потреб держави» [23, с. 44].

Василик О.Д. зазначає наступне: «Фінанси за своїм економічним змістом категорія багатогранна, яка не має одномірного відображення в практиці. Це цілісна система. Система багатогранна і дуже складна, до кінця ще не пізнана цивілізованим суспільством. Аргументом тому можуть слугувати періодичні фінансові кризи, які потрясають світ і які за своєю суттю є не чим іншим, як гігантським перерозподілом національного багатства між країнами та континентами» [8, с. 9].

Нижче дослідник дає таке визначення фінансам: «Фінанси в економічній системі будь-якого типу мають місце тоді, коли здійснюється процес створення та використання фондів грошових засобів, тобто фінансових ресурсів. Умовою наявності фінансів є гроші, які опосередковують процес товарного обміну. Об'єктом, де проявляється суть і роль фінансів, є створення та використання валового внутрішнього продукту. Суб'єктами цих процесів є, з одного боку, держава, а з другого — населення та підприємницькі структури» [8, с. 10].

За Опарінім В.М. «Фінанси — сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства» [2, с. 5].

Подібне визначення подає Романенко О.Р.: «...фінанси визначають як систему економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту, а в певних умовах і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання і держави і використання їх на розширене відтворення та задоволення інших суспільних інтересів і потреб» [5, с. 8].

У трактовці Юрія С.І. «за сутністю фінанси є об'єктивною економічною категорією. Вони відображають сукупність економічних відносин, пов'язану із розподілом та перерозподілом ВВП, а в окремих випадках й національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їхнього використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства» [7, с. 19].

Лондар С.Л. витлумачує сутність фінансів таким чином: «Фінанси — це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів, вимірювані у грошовому еквіваленті, які циркулюють у національній економіці через створювану на макро- та мікрорівні систему грошових фондів і забезпечують здійснення процесів формування, розподілу, перерозподілу ВВП, національного доходу і національного багатства та супроводжуються виникненням економічних відносин між всіма учасниками цих процесів» [4].

Державна спрямованість руху фінансових ресурсів чітко простежується у визначенні, поданому у роботі Леоненка П.М.: «Фінанси є економічною категорією, оскільки вони зумовлюють первісний розподіл, стимулюючи перерозподіл прибутку та доходів (а іноді й основного капіталу) на користь (в інтересах) держави» [10, с.13].

Оспіщев В.І. так визначає фінанси: «...фінанси – це сукупність грошових відносин, у процесі яких здійснюються формування та використання фондів грошових ресурсів, метою

яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом виробництва та здійсненням державою своїх функцій» [6, с. 10].

Ковальов В.В. дає таке визначення: «Фінанси - економічна категорія, яка становить систему розподільчих та грошових відносин, що виникають у процесі формування та використання фондів грошових коштів у суб'єктів, які приймають участь у створенні сукупного суспільного продукту» [13, с. 10].

Колектив авторів під керівництвом Дробозіної Л.О. визначає фінанси наступним чином: «Фінанси виникли в умовах регулярного товарно-грошового обігу у зв'язку з розвитком держави та її потребою у ресурсах.

Сутність фінансів, закономірності їх розвитку, сфера товарно-грошових відносин, яку вони охоплюють, та роль у процесі суспільного відтворення визначаються економічним ладом суспільства, природою та функціями держави» [11, с. 7].

За думкою Ковальчук С.В. та Форкун І.В., «Фінанси – економічний інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) та національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів. Головне призначення фінансів – через утворення грошових доходів та фондів забезпечити не лише потреби держави та підприємств в грошових коштах, але і контроль за використанням фінансових ресурсів» [9, с. 22].

«Фінанси - це економічні відносини, які здійснюються переважно у грошовій формі між основними суб'єктами господарювання – підприємствами, домогосподарствами та державою» - таке визначення подає Поляк Г.Б. [12].

Башнянин Г.І. подає результати наукових розвідок таким чином: «У сучасній економічній літературі поняття "фінанси" вживається у двох різних інтерпретаціях, але таких, що доповнюють одна одну. По-перше, у вузькій інтерпретації. Під фінансами у вузькому трактуванні треба розуміти власне грошові фонди із зазначеними вище атрибутами, тобто певні суми грошей (грошові активи), які мають чітко окреслені лінії формування й лінії використання. У широкій інтерпретації фінанси — це не лише власне грошові фонди, а й інші цінні папери — акції, облігації, сертифікати і т. ін.» [3, с. 51].

У праці Боді З. та Метрона Р. «Фінанси – це наука про те, яким чином люди управляють витрачанням та надходженням дефіцитних грошових ресурсів на протязі певного періоду часу» [16, с. 14].

Наведений перелік визначень категорії «фінанси» далеко не вичерпний, проте дає змогу визначити головні тенденції у сучасній теорії фінансів, навколо яких точаться дискусії та існують певні розбіжності у тлумаченні досліджуваного поняття: по-перше, роль держави як організатора фінансів; по-друге, наголошення на функціональному здійсненні розподілу або перерозподілу; по-третє, зв'язок з рядом макроекономічних показників: ВВП, національного доходу або національного багатства; по-четверте, наголошення на грошовому характері відносин; по-п'яте, визначення типу відносин.

Визначення розбіжностей у розумінні фінансів дасть змогу у подальшому дослідженні сформулювати понятійний простір категорій «фінансова система» та «фінансова архітектура».

Дослідження категоріальних визначень фінансів дало змогу встановити, що дотепер не існує єдиного, повного визначення цієї категорії, що створює підстави для розробки нових визначень та розкриття сучасних форм прояву.

Причин розбіжностей у визначенні фінансів дві: по-перше, фінанси як об'єктивне суспільне явище еволюціонують з часом, ускладнюючись, набуваючи нових, не притаманних раніше властивостей; по-друге, погляди науковців обумовлені науковими школами, представниками яких вони є. Аналізуючи наведені вище визначення, слід виокремити спорідненість у поглядах науковців, що розкривають сутнісний характер фінансів.

Головні ознаки фінансів полягають у грошовому характері відносин, що виявляється у формуванні грошових потоків та фондів фінансових ресурсів. Реалізація сутності фінансів передбачає динамічну зміну їх форми, яка повинна відбуватися у певному середовищі.

Подані вище викладення йдуть в одному напрямку з результатами наукових розвідок Опаріна В.М., який довів, що основною ознакою фінансів є рух грошових потоків [1].

Динамічний характер фінансів виявляється у наявності внутрішніх протиріч, які утворюють внутрішні рушійні сили для саморозвитку зазначеної категорії. Одним з таких протиріч є суперечність між суспільним і приватним. На рівні фінансової системи внутрішнє протиріччя фінансів трансформується у суперечність між публічними (суспільними) та приватними фінансами. Внутрішні протиріччя, які є притаманними фінансам та фінансовій системі, створюють рушійні мотиви розвитку досліджуваних категорій.

Одним з головних питань, що виникає у дослідженні зв'язку понять «фінанси» та «фінансова система», є розуміння того, чи можливе існування фінансів поза фінансовою системою, чи фінанси можуть реалізуватися виключно як системна та системоутворюча категорія. Якщо фінанси можуть існувати без утворення системи, то, відповідно, вони утворюють середовище, у якому функціонує фінансова система. У разі, якщо фінанси не можуть функціонувати іншим чином як тільки шляхом утворення фінансової системи, у цьому разі фінанси – є системоутворючим чинником.

Розкриття співвідношення «система – середовище» стосовно фінансової системи має визначити систему більш високого порядку, елементом якої є фінансова система, утворюючи, у свою чергу, середовище для її функціонування.

На абстрактно-логічному рівні середовищем функціонування фінансової системи можна визначити економічну систему. Проте чітко визначено фінансову доміную, на якій наголошено у працях Александрова В.В., Задорожного Г.В. та Юрченка О.Є. [24, Баумана З. [25], Белоліпецького В.Г. [26, 27], Бетлера А. [28], Бузгаліна О.В. та Колганова А.І [29], Бугаяна І.Р. [30], Гідденса Е. [31], Білоруса О.Г. [32], Глущенко О.В. [33, 34], Гриценка А.А. [22], Кортена Д. [35], Осіпова Ю.М. [36, 37], Строева А.С. [38] та підкреслено зміну причинно-наслідкових зв'язків між реальним та фінансовим секторами.

У сучасних умовах фінансова система перетворилась з однієї з підсистем, що повинна обслуговувати реальний сектор економіки, у головуючу систему, яка підім'яла під себе і реальний сектор, і сектор духовного виробництва.

Становлення та розгортання фінансової економіки дає змогу казати про перетворення частини на загальне, що дозволяє визначити середовищем фінансової системи увесь простір суспільства.

Аргументом на користь наведеної вище тези необхідно вважати панування фінансово-комерційної компоненти у секторі духовного виробництва, це викрито у працях Сайко Е.В. [39], Липовецькі Ж. [40], Доманської Е. [41], Костіної Г.В. [42].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Фінансова система переросла економічну систему та дедалі більшою мірою охоплює суспільство, тому середовищем функціонування фінансової системи є суспільство. Таким чином, можна вважати вирішеним перше з чотирьох завдань, що є необхідними для побудови конструктивного категоріального визначення фінансової системи.

У подальших наукових розвідках необхідно визначити мету функціонування фінансової системи, системоутворюючі фактори та вирішити питання про можливість існування цілісних відкритих систем.

Література:

1. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): дис. ... докт. екон. наук: 08.04.01/ Опарін Валерій Михайлович. — Київ, 2006. — 385 с.
2. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник./ В.М. Опарін. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2002. — 240 с.
3. Башнянин Г.І. Фінансові системи в економіці держави/ Г.І. Башнянин// Фінанси України. - 1999. - № 10. - С. 51-55.
4. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси. Навч. посіб./ С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.

5. Романенко О.Р. Фінанси: підручник/ О.Р. Романенко. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 310 с.
6. Фінанси: навч. посібник/ В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк та ін.; За ред. В.І. Оспіщева. — 2-ге перероб. і доп. - К.: Знання, 2008. — 366 с.
7. Фінанси: підручник/ за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
8. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник/ О.Д. Василик. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.
9. Ковальчук С.В., Форкун І.В. Фінанси. Навч. посіб./ С.В. Ковальчук, І.В. Форкун. — Львів: «Новий Світ – 2000», 2006. — 586 с.
10. Леоненко П.М. Теорія фінансів: навчальний посібник/ П.М. Леоненко [та ін.]; за заг. ред О.Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
11. Финансы: Учебник для вузов/ Под ред. Л.А. Дробозиной. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 527 с.
12. Финансы: Учебник для вузов/ Под ред. Г.Б. Поляка. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 607 с.
13. Фінанси: Підручник, 2-е видавництво, перераб. і доп./ Під ред. В.В. Ковальова. — М: ТК Велби, Вид-во Проспект, 2007. — 640 с.
14. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами: пер. с англ./ Дж. Ван Хорн. Гл. ред. серии Я.В. Соколов. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 800 с.
15. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка: Підручник/ Глен Р. Габбард. Пер. з англ.; Наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесневич. — К.: КНЕУ, 2004. — 889 с.
16. Боди З., Мертон Р. Финансы/ З. Боди, Р. Мертон. Пер. с англ.: Уч. пос. - М.: Вильямс, 2007. - 360 с.
17. Розенталь М.М. Система/ М.М. Розенталь// Философский словарь/ под ред. М.М. Розенталя. — 3-е изд. — М.: Политиздат, 1972. — С. 365-366.
18. Розенталь М.М. Целостность/ М.М. Розенталь// Философский словарь/ под ред. М.М. Розенталя. — 3-е изд. — М.: Политиздат, 1972. — С. 452.
19. Гриценко А.А. Інституційна архітектоніка грошово-кредитної політики/ А.А. Гриценко// Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: зб. наукових статей. — Х.: Фінарт, 2003. — С. 4-7.
20. Гриценко А.А. Наука и искусство институционального строительства/ А.А. Гриценко// Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: матеріали наук. симпозиуму. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. — С. 20-31.
21. Гриценко А.А. Особливості інституційної архітектоніки українського суспільства ХХІ століття/ А.А. Гриценко// Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку/ За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Ін-т екон. прогн.; Фенікс, 2003. — С. 155-171.
22. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований: монография/ под. ред. д-ра экон. наук А.А. Гриценко. — Х.: Форт, 2008. — 928 с.
23. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах/ И.И. Янжул. — М.: «Статут», 2002. — 555 с.
24. Александров В.В. Фінансово-кредитна система як фактор економічної безпеки транзитивного суспільства/ В.В. Александров, Г.В. Задорожний, О.Є. Юрченко. — Х., 2003. — 235 с.
25. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества/ З. Бауман, пер. с англ. М.Л. Коробочкина. — М.: Весь Мир, 2004. — 188 с.
26. Белолипецкий В.Г. Если бы стоимость заговорила/ В.Г. Белолипецкий// Философия хозяйства. — 2003. — № 3. — С. 75-92.
27. Белолипецкий В.Г. Финансовая экономика: концептуальные основы и механизм реализации/ В.Г. Белолипецкий// Философия хозяйства. — 2000. — № 1. — С. 58-85.

28. Бэттлер Алекс (Арин Олег Алексеевич) Глобализация, или Теория глобального капитализма (тезисы)/ Алекс Бэттлер (Олег Алексеевич Арин)// *Философия хозяйства*. – 2010. – № 4. – С. 59-69.
29. Бузгалин А.В. Кризис – 2008: виртуальный фиктивный капитал и альтернативы его неконтрольному развитию/ А.В. Бузгалин, А.И. Колганов// *Философия хозяйства*. – 2008. – № 6. – С. 19-27.
30. Бугаян И.Р. Глобальный финансовый кризис 2008 года – следствие нарушения меры соотношения хозяйства и офинансонизированной экономики/ И.Р. Бугаян// *Философия хозяйства*. – 2008. – № 6. – С. 46-50.
31. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь/ Э. Гидденс; пер. с англ. – М.: *Весь мир*, 2004. – 120 с.
32. Глобалізація і безпека розвитку: монографія/ О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; керівник авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
33. Глущенко О.В. Лібералізація діяльності комерційних банків України: можливості та проблеми/ О.В. Глущенко// *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Економічна серія*. – 2006. – № 743. – С. 84-91.
34. Глущенко О.В. Реалізація економічної свободи в умовах глобальної фінансової кризи/ О.В. Глущенко// *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Економічна серія*. – 2009. – № 851. – С. 154-169.
35. Кортен Д. Когда корпорации правят миром/ Д. Кортен; пер. с англ. – СПб.: Агентство «ВиТ-принт», 2003. – 328 с.
36. Осипов Ю.М. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики/ Ю.М. Осипов// *Философия хозяйства*. – 2000. – № 2. – С. 8-15.
37. Осипов Ю.М. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики/ Ю.М. Осипов// *Философия хозяйства*. – 2000. – № 2. – С. 8-15.
38. Строев А.С. Становление виртуальной финансовой системы/ А.С. Строев// *Философия хозяйства*. – 2010. – № 3. – С. 57-73.
39. Сайко Е.В. Человек как субъект культуры/ Е.В. Сайко. - М.: «Наука». – 2002. – 445 с.
40. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме/ Ж. Липовецки. - Санкт-Петербург: «Владимир Даль». – 2001. – 332 с.
41. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма/ Э. Доманска, пер. с англ. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 400 с.
42. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества/ А.В. Костина. - М.: Издательство ЛКИ URSS, 2008. – 352 с.

СМЕНА ПАРАДИГМЫ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ: ФИНАНСОВАЯ АРХИТЕКТОНИКА

Глущенко О.В., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Исследована эволюция научного отображения финансовой системы. Отмечены расхождения в толковании отечественных и зарубежных авторов. Определены необходимые шаги перехода от дескриптивного к конструктивному пониманию финансовой системы и рассмотрена роль системного подхода. Впервые введено обращение понятия «финансовая архитектоника» и подано его авторское толкование.

Ключевые слова: финансовая система, финансовая архитектоника, финансовая архитектоника национального благосостояния.

A CHANGE OF THE PARADIGM OF THE FINANCIAL SYSTEM:
THE FINANCIAL ARCHITECTONIC

Gluschenko O.V., Ph.D., docent
V.N. Karazin Kharkiv National University

The evolution of scientific reflection of the financial system is investigational. It is marked divergence in interpretation of home and foreign authors. Certainly, necessary steps of transition from descriptive to the structural understanding of the financial system and the role of approach of the systems is considered. Turnover of concept «financial architectonic» is first entered and he is given authorial interpretation.

Keywords: financial system, financial architectonic, financial architectonic of national welfare.

Надійшла до редакції 24.12.2011 р.

УДК 336.648.8

ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ВЕНЧУРНИХ ІНВЕСТИЦІЙ¹

Зражевець Є.Є., аспірант

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано основні передумови виникнення напряму венчурних інвестицій саме у США. Визначено, що венчурне інвестування в Україні започатковано з 1992 р. та знаходиться на стадії формування. Висунуто пропозиції щодо подальшого розвитку ринку венчурних інвестицій в Україні.

Ключові слова: венчурні інвестиції, венчурний фонд, венчурне підприємство, інновації.

У сучасних умовах інтенсивного інноваційного розвитку саме венчурне інвестування у більшості країн світу відіграє важливу роль у реалізації багатьох значних інновацій у різних сферах діяльності. Створення інститутів венчурного інвестування передбачає наявність таких компонентів: ідеї інновації, технології, суспільної потреби і підприємця, здатного на основі запропонованої ідеї організувати венчурний бізнес [1].

Венчурні інвестиції слід розглядати як високо ризикові, довгострокові інвестиції, що спрямовуються у статутний капітал підприємства в основному у високотехнологічних сферах за безпосередньою участю інвестора в управлінні таким підприємством.

Венчурний капітал є одним з найдавніших видів капіталу. Він з'явився з того моменту, коли людина, у якої виникла новаторська підприємницька ідея, звернулася до своїх родичів чи друзів із проханням вкласти в її справу певну суму грошей, запропонувавши за це частину прибутків у майбутньому. Жартома американці кажуть, що «джерелами інвестицій у новий бізнес можуть бути три «f»: family (сім'я), friends (друзі), fools (дурні)» [2].

Значний капітал, що за ознаками походить на венчурний, використовувався для фінансування проектів з високим ступенем ризику ще з часів Середньовіччя. За часів епохи Великих географічних відкриттів власники великих капіталів надавали грошові кошти мандрівникам та винахідливим підприємцям.

Венчурні інвестиції виникли та закріпились як окремий напрямок інвестиційного бізнесу у США. Їх розвиток венчурних інвестицій припадає на середину ХХ ст. Тому має цілий ряд історичних, соціальних та економічних передумов.

Однією з передумов виникнення напрямку венчурних інвестицій можна вважати розвинутий ринок цінних паперів. Встановленню чітких правил функціонування ринку цінних паперів США сприяло проведення «Нового курсу» Рузвельта, і в результаті були прийняті важливі законодавчі акти. Такими можна вважати: Закон про цінні папери 1933 р. (Securities Act), Закон про фондові біржі 1934 р. (Securities Exchange Act), Закон Гласса-Стігала 1933 р. (Glass-Steagall Act), Закон про інвестиційні компанії 1940 р. (Investment Company Act) та інші. Завдяки впровадженню наведених законів відбулися такі позитивні зміни: по-перше, створювався державний орган для контролю за операціями з цінними паперами – Комісія з цінних паперів і фондових бірж; по-друге, всі продавці цінних паперів розкривали інформацію щодо емітентів, своїх видів діяльності, керівництва та фінансового стану; по-третє, заборонялось зловживання внутрішньою інформацією та обмежувалось придбання цінних паперів компанії її менеджментом. Всі ці зміни сприяли зміцненню довіри

¹ © Зражевець Є.Є., 2013

інвестора до ринку цінних паперів, запобігали шахрайським операціям та сприяли визначенню справедливої ціни на цінні папери. І в майбутньому це дозволило, з одного боку, малим підприємствам отримувати фінансування за допомогою продажу акцій, а з другого боку, інвесторам – фіксувати прибутки через публічне розміщення акцій (ІРО).

Другою передумовою є фінансова підтримка високотехнологічних підприємств. Поки ринок цінних паперів знаходився в занепаді після «Великої депресії», сімейні групи США стали головним інвестором для початкових підприємців з інноваційними розробками. Лоуренс Рокфеллер, Джон Хей Уїтні, Місіс Чарльз Пейсон, Френедерік Траск, Генрі Фіпс інвестували у молоді підприємства в таких галузях, як розробка авіаційних технологій, електроніка, хімічна промисловість, металургія, оптика і навіть ЗМІ та кіноіндустрія. Сімейні групи не тільки забезпечили розвиток підприємств, що працюють і випускають нові продукти по сей день, а і сформулювали основні принципи венчурних інвестицій. І хоча на той час ще не закріпилось поняття венчурних інвестицій, Рокфеллер так коментував свої дії: «це борг багатих перед суспільством – ризикувати своїми багатствами, підтримуючи творчі розуми і конструктивні проекти» [3, 4].

Діяльність родинних груп у сфері фінансового забезпечення венчурних інвестицій сформувала дуже важливі риси даного інвестиційного напрямку. По-перше, венчурні інвестиції – це ризикова діяльність. Незважаючи на великі фінансові капітали, прочне положення у бізнес-сфері, могутність родинних груп, більшість їх проектів була невдала, тому діяльність венчурних фондів може бути прибутковою за однієї умови – диверсифікації активів. По-друге, венчурні інвестиції направляються у інноваційні підприємства на різних стадіях: на початковому етапі, як це робив Джок Уїтні, на етапі виходу на ринок, як це практикували у «Payson & Trask», та навіть з метою санації вже сформованого підприємства, як це пробував Лоуренс Рокфеллер з компанією авіаліній. По-третє, для венчурних проектів встановлювався високий стандарт якості відбору. По-четверте, в основному, родинні групи отримували контрольний пакет у венчурних проектах, але інша частка належала керівництву компанії, або іншим інвесторам. Таким чином, родинні групи безпосередньо брали участь в управлінні підприємством. Крім того, підприємство мало можливість будувати взаємовигідні зв'язки з іншими підприємствами, що знаходились під контролем у певної родинної групи.

Третьою передумовою стала державна підтримка розвитку високих технологій. Цьому сприяли такі масштабні і негативні події, як Друга світова війна та «Холодна війна». Так, під час Другої світової війни у США припинила розвиток цивільна промисловість, і держава стала активно замовляти військову техніку та обладнання. Головну роль в цьому слід надати глобальному протистоянню двох наддержав – СРСР і США, що виразилось, зокрема, в «гонці озброєнь». Завдяки ній американська наука отримала мільярди доларів, які були пущені федеральним урядом на НІОКР. Те, що не було прийняте Пентагоном, з часом розсекречувалося (так, в 1946–1948 рр. було розсекречено багато військових розробок, наприклад, лампові ЕВМ34), що часто йшло в цивільне виробництво [4]. Таким чином, підприємці, що могли обернути військову розробку у побутовий прилад, могли отримати кошти від венчурного інвестора та запровадити комерційну діяльність у цьому напрямку.

Четвертою передумовою можна вважати особливість американської вищої освіти. Бюджети університетів США в основному залежали від пожертвувань своїх випускників. Тому навіть найбагатші учбові заклади не дозволяли собі направляти значні витрати на фундаментальні дослідження. Після промислової революції на ринку праці США з'явився попит на менеджерів та інженерів, ці професії просто додалися в список особливо бажаних, зумовивши появу факультетів і окремих шкіл бізнесу і інженерного діла [5]. Крупні корпорації США розпочали упроваджувати цільові пожертвування, що призначалися університетам для створення нових кафедр та методик навчання у різних наукових галузях. Окрім зацікавленості в отриманні висококваліфікованих спеціалістів, це також було пов'язано з податковими пільгами. Урядові замовлення у США сприяли розвитку практичної орієнтації в роботі науковців. Вчені повинні були не тільки впровадити у реальність свою ідею, а ще й зуміти використати її у комерційних цілях, де винагородою за працю ставав

новий дослідницький грант від уряду. Таким чином, саме галузь венчурних інвестицій до кінця 1990-х років представляла собою в малому масштабі альтернативну індустрію знання, де висококласний фахівець міг прикласти свої сили, а в разі успіху – ще і розбагатіти.

П'ятою передумовою виникнення венчурних інвестицій можна вважати достатній розвиток приватного підприємництва. Саме у США створювалась і працювала найбільша кількість малих підприємств. Пізніше важливу роль у підтримці малого бізнесу відіграла Адміністрація у справах малого бізнесу (Small Business Administration, SBA). Вона була створена у 1953 р. і призначалась для забезпечення контролю і надання допомоги малому бізнесу. Окрім функції державного регулятора, вона мала цілий ряд програм позик, завдяки яким малі підприємства на ранніх етапах свого розвитку отримували доступ до фінансових коштів. Ці програми створювались не тільки для розвитку венчурного підприємництва, але саме молоді фірми були серед тих, кому вони сталися у нагоді.

І останньою, шостою передумовою, слід зазначити правовий захист авторського права в США, закріплений в Конституції, а також у резолюції Конгресу 1783 р. про охорону прав авторів та видавців. А в основу законодавства про промислову власність був покладений Федеральний патентний закон 1790 р., який надалі увійшов до Конституції. США стали першою державою, яка вжила заходи для захисту своєї інтелектуальної власності на світовому ринку. Ця країна займає передові позиції у світі за експортом ліцензій на свої винаходи, відкриття і нові розробки. Усе це приводить до технологічної залежності інших країн від США. Так, надходження за продаж патентів і ліцензій у США наприкінці 90-х років становили 27 млрд. дол. (внутрішній трансферт — 90 %), а платежі за придбання ОІВ — 6 млрд. дол. (внутрішній трансферт — 85 %). Відповідно Японія — 6 млрд. дол. та 9 млрд. дол. [6].

Слід зауважити, що розвиток венчурної індустрії за свою історію мав свої зростання і падіння. Так, у 1960-і венчурних інвесторів активно підтримувала SBA. У 1970-і зростання обсягу венчурних інвестицій спричинили успіх компаній з виробництва комп'ютерів та напівпровідників. У цей час завдяки поширенню інвестицій у високі технології у США закріпились два кластери високих технологій «Шоссе 128» (Масачусетс) та «Кремнієва долина» (Каліфорнія). 1980-і роки стали періодом першого венчурного буму завдяки технологічним проривам, які дали всім високим технологіям потужний поштовх. Цими проривами були створення в 1971 р. мікропроцесора і закінчення досліджень по рекомбінації молекули ДНК. Наступним бумом венчурних інвестицій можна вважати період розвитку інформаційних технологій (Інтернет-бум) у 2000-х роках.

Згідно з підсумками Національної асоціації венчурного капіталу США (NVCA) у 1970-2000 рр., за допомогою венчурного фінансування американської економіки було створено 7,6 млн. робочих місць (5,9 % всіх робочих місць у країні), результативність венчурного підприємництва становила 13,1 % ВВП США (у 2000 р.), а дохід цих компаній - 1,3 трлн. дол. [7]

Важливим є те, що ринок венчурних інвестицій у США зростав, коли відбувався певний технологічний прорив. І неодмінно знижався, коли на ринок виходили багаточисельні учасники, що мали намір розбагатіти на цьому прориві. Таким чином, у венчурних інвестиціях найголовніший фактор отримання прибутку – це створення інноваційної технології, товару або послуги, яких немає на сьогоднішній день. Разом з цим необхідно усвідомлювати важливість інших складових успіху – маркетингу і управління підприємством.

Венчурні інвестиції активно використовуються у розвинутих країнах світу. Лідером за обсягом венчурних інвестицій є США. У 2011 обсяг венчурних інвестицій у США становив 28,4 млрд. дол., а у до кризовому 2007 р. – 30,8 млрд. дол., з них 2,5 млрд. дол. направлялось у розвиток чистих технологій [7].

Що стосується структури венчурних інвестицій, то лідерами є такі галузі: програмне забезпечення, біотехнології, медицина та енергетика.

Формування венчурних підприємств і розвиток венчурного бізнесу в Україні було започатковано у 1992 році і відбувалося невисокими темпами. Але ж все одно Україна отримує міжнародну науково-технічну допомогу від комісій Європейського Союзу і міжнародних фінансових організацій.

Згідно з Указом Президента України «Про інвестиційні фонди й інвестиційні компанії» від 19 лютого 1994 р., першим вітчизняним венчурним фондом став фонд "Україна", яким керує компанія Claflin Capital Management (Бостон, США).

Згідно з даними Світового банку, станом на 1 вересня 1998 р. було 28 фондів, у меморандумах яких офіційно об'єктом (або одним з об'єктів) інвестування зазначалась Україна. Більшість із них фінансує венчурні проекти [8].

І саме проблема, пов'язана із наявністю вільних грошових коштів, є однією з найголовніших, з якими стикаються вітчизняні венчурні підприємства, оскільки в Україні ще за радянських часів фундаментальні і прикладні дослідження фінансуються в основному за рахунок бюджетних джерел. Однак на сьогодні можливостей бюджету катастрофічно не вистачає. З 10 здійснюваних досліджень лише 2-3 приносять комерційний дохід. Більшість промислових підприємств також виділяють обмежені власні ресурси у здійснення інноваційної діяльності, надаючи перевагу фінансуванню налагодженого випуску традиційної продукції [9].

Як зазначають вчені Пересада А.А., Майорова Т.В., Ляхова О.О, завдяки співпраці із зарубіжними партнерами з Європи, США та близькими географічними сусідами, в Україні працюють такі спеціалізовані підприємства венчурного напрямку [10]:

- ◆ Східноукраїнський венчурний фонд з 1995 р. Пріоритетними для довгострокових інвестицій є авіабудування та інші наукомісткі галузі, з короткострокових інвестицій пріоритетом є харчова промисловість.

- ◆ Ukrainian Growth Funds (UGF) з 1996 р., інвестував у 75 українських компаній 55 млн. дол. із залучених до фонду 100 млн. дол. Пріоритетами під час вибору компаній для інвестування є відкритий менеджмент, унікальний елемент, прибутковість і незначна заборгованість, експортний потенціал і диверсифікованість виробничої структури.

- ◆ Western NIS Enterprise Fund - інвестиційний фонд з початковим капіталом 150 млн. дол., наданих урядом США. Фонд створено в 1996 р. з метою підтримання розвитку малих і середніх приватних підприємств в Україні, Молдові та Білорусі [11].

- ◆ З 1996 р. функціонує «Black Sea Fund», загальний капітал якого становить близько 60 млн дол. США та «Evroventures Ukraine» з капіталом 30 млн дол. США. Значна частина фінансування цих фондів здійснюється за рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Експерти оцінюють загальну суму залученого цими фондами капіталу в межах 200-300 млн. дол., але фактично інвестовано не більше 2 дол. на особу. Для порівняння: щорічні надходження до венчурних фондів Західної Європи в останні роки сягали 50-60 дол. на людину [12].

Проте аналіз венчурної діяльності названих вище іноземних компаній в Україні показує, що, по-перше, вони не дотримуються основної мети венчурного бізнесу — інвестування в пошук та впровадження «наднової, інноваційної ідеї», а зводять свою діяльність до інвестицій у прибутковий та майже не ризиковий сектор національної економіки. По-друге, всі можливі надприбутки, створені на теренах України, залишаються за її межами, адже немає навіть частки українських грошей у цих фондах [10].

В Україні з 1995 р. існує Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу (УАІБ), що є добровільною недержавною некомерційною організацією, яка об'єднує усі компанії з управління активами в Україні. На сьогодні це єдина в Україні саморегульована недержавна організація, якій держава делегувала свої повноваження в частині контролю за учасниками та операціями на ринку цінних паперів.

На сьогоднішній день в Україні прийнято Закон «Про інститути спільного інвестування», яким визначено поняття венчурний фонд, що є не диверсифікованим інститутом спільного інвестування, у якого здійснюється виключно приватне розміщення

цінних паперів власного випуску та активи якого більш ніж на 50 % складаються з корпоративних прав та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі або в торговельно-інформаційній системі [13].

Венчурні фонди мають такі відмінності від інших інститутів спільного інвестування: по-перше, їх відносять до непублічних інститутів; по-друге, вони також можуть бути і інститутом індивідуального, а не спільного інвестування; по-третє, вони вкладають кошти тільки у корпоративні права та цінні папери, які недопущені до торгів на фондовій біржі.

Активи венчурного фонду можуть повністю складатися з нерухомості, корпоративних прав та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі, або з цінних паперів, які не отримали рейтингової оцінки відповідно до закону. До складу активів венчурного фонду можуть входити боргові зобов'язання з урахуванням вимог, встановлених пунктом 3 розділу II цього Положення. Такі зобов'язання можуть бути оформлені векселями, заставними, договорами позики та в інший спосіб, не заборонений законодавством України. Позики за рахунок коштів венчурного фонду можуть надаватися тільки юридичним особам, учасником яких є такий венчурний фонд [14].

У 2007 році, коли венчурні фонди активно використовувалися для фінансування будівництва, їх чисельність становила 457. А у 2011 р. - збільшилась до 867, з них: 772 венчурних пайових інвестиційних фондів та 95 венчурних корпоративних інвестиційних фондів. Вартістю активів венчурних інвестиційних фондів на кінець 2011 р. становила 116 901,4 млн. грн. [15].

Таким чином, виникнення венчурних інвестицій саме у США має ряд передумов. Слід зазначити, що венчурна індустрія у США існує вже понад 70 років, тому має свої особливості та правила функціонування. Що стосується ринку венчурних інвестицій в Україні, то він знаходиться на стадії формування, тому дуже корисно використовувати досвід США для поширення венчурних інвестицій та підвищення конкурентоспроможності нашої держави.

Тому пропонується наступне:

1) Розвиток та підсилення довіри до фондового ринку України. Для цього потрібно розширити повноваження УАІБ в частині розкриття інформації про цінні папери та залучення до ринку цінних паперів юридичних та фізичних осіб. Це забезпечить притік капіталу до приватних підприємств, у тому числі, венчурних.

2) Вдосконалення понятійного апарату венчурних інвестицій: закріплення поняття інноваційного підприємства та введення цільового призначення венчурних фондів щодо інноваційної спрямованості. Це унеможливить використання венчурних фондів як фінансових буферів у великих корпораціях та акумулює венчурні інвестиції у інноваційному напрямку.

3) Зміцнення зв'язків вищих навчальних закладів та підприємств України, та створення високотехнологічних кластерів на базі національних навчальних закладів та дослідницьких центрів. Використання існуючого досвіду, такого, як створення україно-російського технопарку «Слобожанщина» на базі ХНУ, ХНУР та Белгородського державного університету забезпечить притік інвестицій до регіонів, зростання науково-технічного прогресу та створення додаткових робочих місць.

4) Державна підтримка малого бізнесу, надання податкових пільг високотехнологічним підприємствам на початкових стадіях розвитку. Це активізує інноваційні процеси у державній економіці.

5) Вдосконалення законодавства у сфері захисту прав на інтелектуальну власність. Це сприятиме зміцненню авторитету держави і підвищить результативність науково-прикладних досліджень.

Література:

1. Степанов О.П., Гончарова Н.П., Андрощук Г.О. Інноваційний бізнес. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 420 с.
2. Oliver N. Benchmarking Product Development. — Working Paper, Judge Institute of Management Studies, University of Cambridge, 1996.

3. Ratch, William. The pattern of success in venture capital financing. *Financial Analysts Journal*, September-October 1968.
4. Аммосов Ю.П. Венчурный капитализм: от истоков до современности. СПб.: РАВИ, 2004 – С. 40-87.
5. Nelson, Richard R., Romer, Paul M. Science, Economic Growth and Public Policy. In: *Technology, R&D and the Economy*. Eds. Smith, B., Barfield, C. Brookings Institution, 1996. - P. 53.
6. Мовсесян А.Г. Некоторые особенности экономики США на рубеже веков // США, Канада: экономика, политика, культура. - 2001. - № 4. - С. 64-75.
7. National Venture Capital Association [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nvca.org/index.php
8. Орлов П. Оцінка ефективності інвестицій// Економіка України. - 1998. - № 1. - С. 37-421.
9. Баранецький І.О. Особливості та перспективи розвитку венчурного підприємництва в Україні// Формування ринкових відносин в Україні, Зб. наукових праць НДЕІ Мінекономіки України. - К., 2004. - №4 (35). - С. 47
10. Пересада А.А., Майорова Т.В., Ляхова О.О. Проектне фінансування: Підручник. - К.: КНЕУ, 2005. - 736 с.
11. Толковый словарь терминов венчурного финансирования. - СПб.: Рос. ассоц. венчурного инвестирования, 1999.
12. Дергачев В. Восхождение к технополисам// Бизнес-информ. - 1997. - № 1. - С. 5-8.
13. Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 15.03.2001 р.
14. Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.09.2009 №987 Про внесення змін до Положення про склад та структуру активів інституту спільного інвестування.
15. Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uaib.com.ua/

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ВЕНЧУРНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Зражевец Е.Е., аспирант

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

В статье проанализированы основные предпосылки возникновения направления венчурных инвестиций именно в США. Определено, что венчурное инвестирование в Украине основано в 1992 г. и на данный момент находится в стадии формирования. Вынесены предложения относительно последующего развития рынка венчурных инвестиций в Украине.

Ключевые слова: венчурные инвестиции, венчурный фонд, венчурное предприятие, инновации.

THE HISTORY OF ORIGIN OF VENTURE INVESTMENTS

Zrazhevets I.I., postgraduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

In the article are analyzed basic reasons of origin venture investments in the USA. The venture investing in Ukraine is founded in 1992 and now it is in the stage of forming. An author offered the ways for development of market of venture investments in Ukraine

Keywords: venture investments, venture fund, venture enterprise, innovations.

Поступила до редколегії 25.03.2013 р.

Науковий керівник: Глущенко В.В., проф., д. е. н.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ І МОДЕЛІ

УДК 330.46+51-77

АНАЛІЗ ЧАСОВИХ РЯДІВ У ПРОГНОЗУВАННІ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ¹**Лубенець С.В., к. т. н., доцент*****Харківська державна академія культури******Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна***

У статті розкрито основні складові ефективного високо ймовірного прогнозування фінансових інвестицій на базі аналізу цінових часових рядів із застосуванням простої торгово-інвестиційної стратегії руху ціни (Price action), правильного управління ризиками та інвестиційним капіталом, а також правильного інвестиційного мислення, ґрунтованого на терпінні, дисципліні та безпристрасності у прийнятті інвестиційних рішень.

Ключові слова: часовий ряд, ціновий графік, технічний аналіз, рух ціни, фінансові інвестиції, фінансовий ринок, автоматизована торгова система, рівні попиту та пропозиції, управління ризиком, торгова психологія.

Актуальність проблеми. З появою мережі Інтернет і розвитком автоматизованих торгових систем в останні роки широкої популярності та актуальності набула автоматизована торгово-інвестиційна діяльність, де визначальним фактором успішності інвестування є аналіз та ефективне прогнозування майбутніх цінових рухів на цінових графіках. Відповідно, основним методом прогнозування в прийнятті інвестиційних рішень на товарних, фондових чи валютному (Forex) фінансових ринках, де рух ціни є результатом постійно виникаючого дисбалансу між попитом та пропозицією, є метод аналізу часових рядів.

Постановка проблеми. Для ефективного аналізу цінових часових рядів розроблено різні методи та теорії, направлені на досягнення мети високо ймовірного прогнозування і, як результат, оптимального інвестування на відповідних ринках. Основою цих методів є фундаментальний та (або) технічний аналізи. Причому останній передбачає такі методики, як хвильовий аналіз, графічний аналіз, свічний аналіз (або японський технічний аналіз), фрактальний аналіз, математичний аналіз із застосуванням індикаторів та осциляторів, об'ємно-спредовий аналіз тощо.

Однак, як показує досвід реального професійного інвестування [3; 4], застосування вказаних підходів та теорій у чистому вигляді не має особливого практичного сенсу і не забезпечує яких-небудь переваг на конкурентних ринках. Більш того, постійний пошук аналітиками-початківцями та непрофесійними інвесторами чудодійних хвиль і графічних фігур на ціновому ряді, надмірно глибокий фундаментальний аналіз, аналіз математичних індикаторів і осциляторів, або застосування комп'ютерних радників, вбудованих у торговельні автоматизовані платформи, призводить в цілому до невиправдано надмірного ускладнення аналізу ринків. Спроби ж практичного застосування всього переліченого арсеналу в реальному інвестуванні загрожують появою запізнілих інвестиційних сигналів, суперечливих та

¹ Лубенець С.В., 2013

взаємовиключних результатів прогнозу, що в результаті призводять до так званого переаналізу й запусування аналітиків, а отже й до помилок та фінансових втрат інвесторів.

Основний матеріал. Насправді для дійсно ефективного прогнозування і прибуткового інвестування на ринках не слід переоцінювати ті чи інші складні методики і теорії в аналізі часових рядів. Навпаки, необхідно звернути увагу на застосування й відпрацювання більш простих торгово-інвестиційних стратегій. Як свідчать аналітики та професійні трейдери з багаторічним інвестиційним досвідом на фінансових ринках [1; 3; 4], основними складовими успішного аналізу та інвестування є:

- застосування простої торгово-інвестиційної стратегії;
- ефективно і правильно управління ризиком та інвестиційним капіталом;
- правильна торгова психологія та правильне інвестиційне мислення.

Причому саме дві останні складові на 80-90% забезпечують успішність фінансових інвестицій. Розглянемо кожну із приведених складових окремо.

Щодо *застосування простої торгово-інвестиційної стратегії*, то однією з найбільш простих, і в той же час найбільш дієвих та ефективних стратегій у ціновому аналізі часових рядів вважається стратегія «руху ціни» (Price action) [1; 2; 3; 4]. В основі цієї стратегії лежать наступні постулати:

1. Рух ціни, а отже й поява інвестиційних можливостей, обумовлений постійно виникаючим дисбалансом між попитом та пропозицією на ринку, що в свою чергу викликано поведінням великої кількості учасників цього ринку, їх психологією та емоціями, жадібністю, страхом, надіями та очікуваннями тощо.

2. Цінові рухи на графіках вже містять у собі всі основні складові фінансового ринку («все вкладено в ціну»), тому немає необхідності вдаватися до глибокого фундаментального чи математичного аналізу при прогнозуванні інвестицій. Достатньо спостерігати лише одну ціну, намагаючись через неї та її рух зрозуміти поточні настрої й очікування більшості учасників ринку.

3. Врахування важливих фундаментальних факторів, а також математичних індикаторів, осциляторів та інших інструментів розглядається не основним, а лише як додатковим і не обов'язковим доповненням до Price action, і є доцільним лише при правильному підході до інтерпретації вказаних інструментів аналізу.

Найбільш важливим компонентом торгової стратегії Price action є пошук, побудова на ціновому графіку та застосування спеціальних рівнів (а точніше – зон) підтримки та опору (по-іншому, рівнів попиту та пропозиції). Їх поява та поведіння ціни на цих рівнях обумовлені колективною поведінкою та психологією учасників ринку. Особливістю вказаних цінових рівнів є те, що на них має місце значний дисбаланс між попитом та пропозицією. Ціна має властивість немов «бачити» ці рівні у майбутньому, і при їх досягненні, як правило, змінює напрям свого руху на протилежний, тобто розвертається. Як результат, це дає можливість аналітику, завчасно відмітивши такі рівні на ціновому часовому ряді, спрогнозувати найбільш вірогідні моменти розвороту ціни, що забезпечує високо ефективно і найменш ризиковане інвестування.

Для підтвердження розвороту ціни біля важливих рівнів попиту/пропозиції, а також у якості сигналу для початку інвестування, у стратегії Price action можуть застосовуватися спеціальні цінові графічні формування (свічкові чи барові «півоти», поглинання тощо), які повинні сформуватися саме на цих важливих рівнях. Інколи, для особливо важливих ключових цінових рівнів попиту/пропозиції, професійні аналітики та інвестори навіть не чекають додаткового підтвердження розвороту ціни у вигляді вказаних графічних формувань. У цьому разі достатньо надійним сигналом для початку процесу інвестування й укладання фінансових угод вважається сам підхід і дотик графіка ціни до відповідної зони попиту/пропозиції.

Приклад важливої зони попиту, виділеної горизонтальними лініями на ціновому часовому ряді, а також прогнозований розворот ціни при її поверненні до цієї зони (обведено колом),

показано на рис. 1.

Однак, як вказувалось вище, застосування у прогнозуванні руху ціни простої та ефективної торгової стратегії лише на 10-20% є запорукою успішного інвестування. Адже там, де визначальною є поведінка людей з їх психологією та непередбачуваністю (а економіка в цілому, та фінанси зокрема – це результат людської діяльності), неможливо в кожному окремому випадку передбачити результати інвестування навіть при застосуванні досить ефективної стратегії. Скоріш за все наявність такої стратегії повинна лише в цілому, на достатній часовій дистанції, забезпечити певну незначну перевагу у прогнозуванні. Адже було б наївним думати, що кожен з аналітиків, озброївшись ефективною торговою стратегією, зможе контролювати ринок; і що цей непередбачуваний та наповнений невизначеністю фінансово-економічний світ раптом підпорядкується нашій торгівій стратегії і буде кожного разу забезпечувати нам вдалу інвестицію.

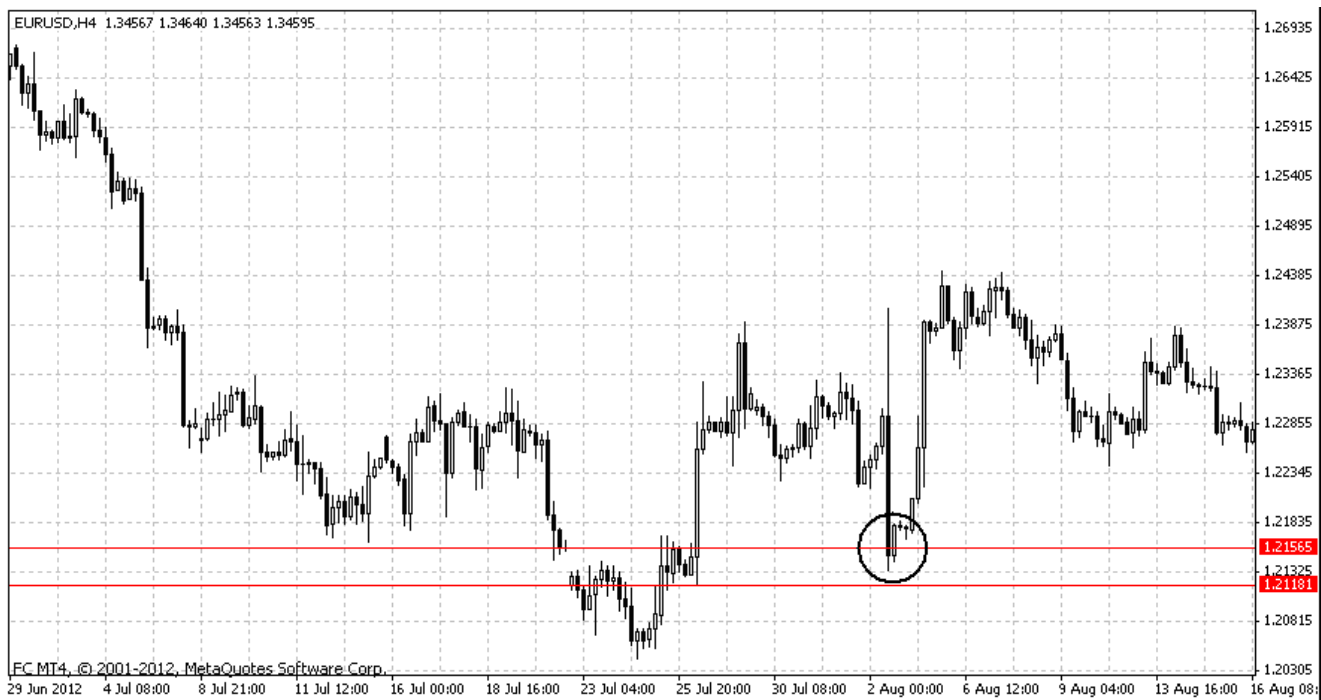

Рис. 1. Ключова зона попиту та розворот ціни від неї

Тому, враховуючи вище сказане, важливе значення у забезпеченні в цілому ефективного інвестування набуває *правильне управління ризиками та власним інвестиційним капіталом*. Не слід очікувати успіху в кожному окремому інвестуванні. Необхідно бути готовим до можливих втрат, а для цього слід подбати про їх обмеження на той випадок, якщо ціна здійснить значний рух у напрямку, протилежному очікуваному. Більш того, потрібно бути готовим до ситуації, коли невдале інвестування може повторитися декілька разів підряд. При цьому, щоб не втратити весь інвестиційний капітал, у кожному окремому випадку необхідно ризикувати лише порівняно незначною, комфортною для інвестора, сумою можливих збитків.

З іншого боку, у випадку вдалого просування інвестиційного процесу, коли ціна на часовому ряді рухається у прогнозованому напрямку, для управління прибутками і капіталом в цілому важливим є забезпечення повного відпрацювання потенціалу поточної інвестиції. Причому найбільш вірогідними вважаються інвестиції з вихідним відношенням потенційно очікуваного прибутку від інвестиції P до потенційно можливого збитку (ризик) R , не меншим, ніж $P/R=2:1$ (а ще краще – $P/R \geq 3:1$). Лише у разі відпрацювання цього потенціалу, в цілому

інвестиційна діяльність на ринку буде приносити інвестору прибуток.

Таким чином, можна зробити висновок, що правильне управління ризиком та інвестиційним капіталом передбачає: 1 – схвалення рішення про можливість інвестиції лише у разі, коли потенційне для неї значення відношення прибуток/ризик не менше, ніж 2:1; 2 – обмеження ризику у кожній окремій інвестиції комфортною для інвестора сумою можливих втрат; 3 – у випадку вдалої інвестиції дає можливість досягти запланованого прибутку.

Переважній більшості людей за своєю природою досить складно здійснювати правильний підхід до питань прогнозування та ефективного інвестування на фінансових ринках без спеціальної підготовки. Такі притаманні людям риси, як відсутність терпіння, недисциплінованість, жадність, страх, невпевненість або ж, навпаки, надмірна самовпевненість у своїх знаннях і здібностях, а також у тому, куди буде рухатися ціна на часовому ряді, заважають ефективному інвестуванню.

У зв'язку з цим, важливим для аналітика та інвестора є формування в нього *правильної торгової психології* і, як результат, *правильного інвестиційного мислення*. Найважливішими складовими цього процесу є терпіння й дисциплінованість, а також вироблення безпристрасного підходу до прийняття інвестиційних рішень в умовах невизначеності та ризику.

Під дисциплінованістю у прогнозуванні та інвестуванні розуміється:

- строга відповідність своїх дій завчасно розробленому торговому плану та вибраній стратегії інвестування;
- врахування при аналізі лише найбільш вірогідних і найменш ризикованих можливостей для інвестування, без спроб необґрунтованих інвестицій;
- строге дотримання вимог щодо обмеження ризиків у кожному окремому випадку інвестиційних вкладень.

Терпіння на різних етапах інвестування передбачає наступне:

- до початку інвестування слід терпеливо очікувати найбільш вірогідні і найменш ризиковані інвестиційні можливості;
- для поточної інвестиції давати їй можливість досягти запланованого потенційного прибутку, тобто дати відпрацювати в повній мірі, не змінюючи її параметри і не закриваючи інвестиції передчасно;
- після закриття збиткової інвестиції не прагнути якнайшвидше повернути втрачені кошти, діючи поспішно й необдумано, без належного аналізу часового ряду та поточної ситуації на ринку;
- у випадку інвестиційного успіху і отримання прибутку не піддаватися самовпевненості, швидко й необґрунтовано відкриваючи наступну інвестицію;
- в цілому у випадку послідовності невдалих інвестицій терпеливо очікувати позитивних результатів, з розумінням сприймаючи не значні, в межах допустимого ризику, збитки.

Однак напрацювання та розвиток перелічених вище навичок і здібностей вимагає від аналітика та інвестора кропіткої багаторічної праці, неперервного поглиблення спеціальних знань і отримання відповідного досвіду, постійної роботи над собою, формування здатності переборювати можливі невдачі тощо. Лише при постійному дотриманні перелічених вимог все це з часом буде сприяти формуванню у інвестора правильного інвестиційного мислення і, як результат, отриманню в цілому послідовно стабільних інвестиційних прибутків.

Висновки. В роботі показано, що основними складовими інвестиційного успіху на базі аналізу цінових часових рядів є не застосування надмірно складного й перевантаженого вихідними даними фундаментального, графічного чи математичного аналізу. Насправді ефективно прогнозування і прибуткове інвестування на ринках в першу чергу оснований на застосуванні простої торгово-інвестиційної стратегії. Однією з таких стратегій є стратегія Price action, яка оснований на розумінні поточних настроїв і очікувань більшості учасників ринку, що забезпечує високоймовірне прогнозування руху ціни. Однак найбільш важливим для

інвестування є правильне управління ризиками та інвестиційним капіталом, а також формування правильного інвестиційного мислення, ґрунтованого на терпінні, дисципліні та безпристрасності у прийнятті інвестиційних рішень.

Література:

1. Lessons from the Pros: Уроки Онлайн Академії трейдерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lessons.tradingacademy.com>.
2. Блог Price action [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://joker55511.blogspot.com>
3. Системы Форекс, основанные на Price action (Движение цены) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.priceactionfx.ru>
4. Торговля Price Action [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tradethemarket.net>.

АНАЛИЗ ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ В ПРОГНОЗИРОВАНИИ ФИНАНСОВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Лубенец С.В., к. т. н., доцент
Харьковская государственная академия культуры

В статье раскрыты основные составляющие эффективного высоковероятного прогнозирования финансовых инвестиций на основе анализа ценовых временных рядов с применением простой торгово-инвестиционной стратегии движения цены (Price action), правильного управления рисками и инвестиционным капиталом, а также правильного инвестиционного мышления, основанного на терпении, дисциплине и беспристрастности в принятии инвестиционных решений.

Ключевые слова: временной ряд, ценовой график, технический анализ, движение цены, финансовые инвестиции, финансовый рынок, автоматизированная торговая система, уровни спроса и предложения, управление риском, торговая психология.

TIME SERIES ANALYSIS IN FORECASTING THE FINANCIAL INVESTMENT

Lubenets S.V., Ph.D, dozent
Kharkiv State Academy of Culture

In the article the basic components of a highly probable forecast efficient financial investments based on the analysis of price time series with a simple trade and investment strategy Price action, proper risk management and investment capital, as well as the proper investment of thinking based on patience, discipline, and impartiality in making investment decisions.

Key words: time series, a price chart, technical analysis, Price action, financial investment, financial market, automated trading system, the levels of supply and demand, risk management, trading psychology.

Надійшла до редколегії 20.06.2013 р.

РОЗДІЛ 5. МАРКЕТИНГ

УДК [339.138:004-057.212]:378

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ З
МАРКЕТИНГУ В ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ¹****Мозгова Г.В., кандидат економічних наук
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна***Семеняк І.В., д. е. н., проф., Вчителю та Наставнику присвячується*

Обґрунтовано модель формування професійної компетентності менеджерів з маркетингу в галузі інформаційних технологій: встановлено навички роботи з сучасними інформаційними технологіями, виконано аналіз пропозиції сучасних інформаційних технологій, запропоновано структурно-логічну схему формування професійної компетентності менеджерів з маркетингу в галузі інформаційних технологій.

Ключові слова: компетентність, навички, менеджер з маркетингу, модель, інформація, інформаційні технології, інформаційне середовище.

В умовах розвитку економіки знань, основою якої є нові знання, що мають інформаційну основу і втілюються в інноваціях, ефективно управління можливо на основі використання сучасних інформаційних технологій, які призначено для оптимізації процесів використання інформаційних ресурсів підприємства. При цьому істотно змінюється коло завдань, що вирішуються менеджерами з маркетингу. Отже знання сучасних інформаційних технологій, інструментів реалізації бізнесу в Інтернет та практичні навички їх застосування стають важливими складовими компетентності менеджерів з маркетингу.

Проблеми використання сучасних інформаційних технологій в маркетингу і менеджменті та питання підготовки відповідних фахівців розглядалися багатьма вітчизняними та іноземними вченими. Серед них Балдин К.В., Білик В.М., Галузинський Г.П., Годін В.В., Дайітбегов Д.М., Ізбачков Ю.С., Ілляшенко С.М., Корнеєв И.К., Макарова Г.Л., Оксанич А.П., Орленко Н.С., Пейн Э., Петренко В.Р., Пінчук Н.С., Титоренко Г.А., Устінова Г.М., Уткін В.Б., Чучка І.М. та інші. Але інформаційні технології постійно розвиваються, змінюються вимоги до ІТ-підготовки менеджерів з маркетингу, тому науково-практична задача удосконалення існуючих та пошуку нових підходів та моделей формування професійної компетентності менеджерів з маркетингу в галузі інформаційних технологій залишається відкритою.

Вивчення досвіду роботи сучасних підприємств говорить про те, що лавиноподібний ріст об'ємів даних, що спостерігається за останні роки, став результативним для дуже небагатьох підприємств. Більшість з них не вивчають накопичену інформацію (яка зберігається у різних ІТ-системах чи в різних бізнес-одинацях), не намагаються знайти нові джерела прибутку. Це могли би зробити зведені групи працівників бізнес-підрозділів та ІТ-відділів [1].

¹ Мозгова Г.В., 2013

Отже компетентність фахівців в галузі маркетингу повинна складатися не тільки зі знань та навичок роботи з інформаційними системами маркетингу, які сьогодні використовуються на українських підприємствах. В її склад повинні також входити:

1. Розуміння бізнесу компанії, особливостей її маркетингового середовища, технологій управління та відповідних інформаційних потреб.
2. Знання можливостей сучасних автоматизованих та неавтоматизованих інформаційних технологій.
3. Вміння встановити стратегію розвитку маркетингової інформаційної системи.
4. Вміння працювати в сучасному інформаційному середовищі.
5. Вміння управляти маркетинговими інформаційними ресурсами:
 - оцінка інформаційних потреб маркетингу на кожному рівні управління та в межах виконання кожної маркетингової функції;
 - удосконалення документообігу підприємства, стандартизація та уніфікація типів та форм документів, типізація інформації та даних;
 - подолання проблеми порівнянності даних;
 - командна робота з ІТ-фахівцями з метою формування систем управління інформацією.

Освіта студентів університету повинна бути підпорядкована випереджаючої моделі, коли студент отримує значно більше того, ніж потрібно на конкретному робочому місці. Але неможливо передбачити та сформувані абсолютно всі конкретні практичні навички, які будуть необхідні майбутнім фахівцям для конкретного робочого місця. Такі навички отримуються в результаті практичного досвіду [6]. Перед системою освіти стоїть завдання надати можливість студентів відпрацювати типові навички, які в середньостатистичному випадку будуть затребувані не тільки відразу після отримання роботи, але, згідно з випереджаючою моделлю освіти, в перспективі. Отже, з метою формування навичок роботи в інформаційному середовищі рекомендується використовувати коробкові рішення, оскільки вони є найбільш поширеними та направлені на вирішення стандартних завдань інформаційної системи. Випереджаючі знання з використання інформаційних технологій та відпрацювання навичок із роботи з типовим та перспективним програмним забезпеченням, сформують такий рівень компетентності, який дозволить молодим фахівцям швидко освоїти специфічні навички для роботи з інформаційною системою конкретного підприємства.

З метою вирішення проблеми формування навичок роботи з сучасними інформаційними технологіями, які вже зараз широко використовуються на підприємствах та нададуть конкурентні переваги на ринку праці менеджерам з маркетингу у майбутньому, було:

1. Встановлено навички роботи з сучасними інформаційними технологіями, якими повинен володіти маркетолог (Таблиця 1).

2. Виконано аналіз пропозиції сучасних інформаційних технологій на ринку України та ближнього зарубіжжя, відібрано програмне забезпечення, яке доцільно використовувати з метою формування встановлених навичок (Таблиця 2). Для цього встановлено такі критерії відбору:

- Функціональність: використання програмного забезпечення повинно сформувати основні навички роботи маркетолога у сучасному інформаційному середовищі та реалізувати типові функції інформаційних систем, які дозволяють задовольнити інформаційні потреби підприємств.

- Довіра до виробника.

- Кількість років роботи на ринку – програмне забезпечення, яке планується використовувати для формування відповідних навичок, має бути якісним. Якщо компанія-розробник досить довго працює на ринку, то вона удосконалює свій продукт на базі отриманого досвіду. Крім того, можна припустити, що компанія буде розвивати свій продукт та працювати на ринку ІТ-технологій на момент, коли студент закінчить свою освіту і почне працювати.

– Впровадження на сучасних українських та іноземних підприємствах – свідчить про затребуваність цього програмного забезпечення на ринку ІТ-технологій.

– Наявність веб-сайту – дає змогу ознайомитися з компанією-виробником та її продуктами, оцінити систему менеджменту та маркетингу на підприємстві-розробнику (що може свідчити про якість інформаційного продукту), отримати on-line підтримку при впровадженні та використанні програмного забезпечення.

– Вартість – повинна не перевищувати середній рівень вартості на програмне забезпечення цього класу в цілому по галузі, та відповідати заявленій якості та функціональності.

3. Розроблено модель формування компетентності фахівців з маркетингу в галузі інформаційних технологій (рис. 1).

На сьогоднішній день модель формування компетентності фахівців з маркетингу в галузі інформаційних технологій впроваджено на кафедрі маркетингу та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Як результат, згідно з опитуванням випускників кафедри, знання сучасних інформаційних технологій та практичні навички по роботі з ними, які отримано в університеті, стали однією з визначальних складових їх компетентності. Рівень компетентності маркетологів, що випускаються на кафедрі маркетингу та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності ХНУ імені В.Н. Каразіна, відповідає ринкових вимогам і дозволяє їм отримати бажану роботу, про що свідчать дані з працевлаштування випускників. Це говорить про ефективність використання інформаційних технологій в процесі навчання.

Таблиця 1

Навички роботи з сучасними інформаційними технологіями, що входять до складу компетентності фахівця в галузі маркетингу

Цільові завдання	Необхідні навички роботи
Створення релевантних інформаційних масивів	Формування інформаційних ресурсів підприємства через створення внутрішніх баз даних
	Пошук та збір інформації з використанням: <ul style="list-style-type: none"> – web-сайтів підприємств – web-сайтів офіційних організацій – електронних видань ЗМІ – безкоштовних дощок оголошень – поштових розсилок – банерної та іншої реклами – електронної пошти – соціальних мереж – пошукових систем – інтерактивних каталогів – інтерактивних баз даних
Первинна обробка, формалізація та акумуляція інформаційних ресурсів	Систематизація та структуризація інформації Створення алгоритму обробки інформації Відтворення інформаційних ресурсів Розмежування прав доступу до інформації Представлення інформаційного маркетингового продукту
Аналітичні розрахунки та узагальнення	Аналітичні обґрунтування розробки та прийняття рішень аналітичні технології бенчмаркінгу
Інформаційні комунікації	Підготовка та проведення презентацій інформаційно-аналітичного продукту
	Використання інструментів е-бізнесу, е-маркетингу

Таблиця 2

Інформаційні технології, які рекомендовано для використання з метою формування встановлених навичок

Технологія	Цільове призначення	Основні функціональні можливості
1	2	3
SPSS [5]	Аналітичний інструмент статистичного аналізу даних та управління даними	<ul style="list-style-type: none"> – Факторний аналіз – Кластерний аналіз – Аналіз надійності – Регресійний аналіз і т.д.
Terrasoft XRM [3]	Надає функції формалізації даних про клієнтів, управління процесами залучення клієнтів і розвитку відносин з ними, вдосконалення системи продажів, маркетингу та обслуговування, ефективного управління ресурсами та підвищення рентабельності проектів.	<ul style="list-style-type: none"> – Управління бізнес-процесами – Управління контактами, історія взаємодії з клієнтами – Планування та управління продажами та сервісом – Управління маркетингом – Управління ресурсами – Управління проектами – Управління робочим часом – Відстеження результатів роботи та аналітика
Програмний комплекс (ПК) Парус. Підприємство 7.4 [4]		
Парус. Менеджмент і маркетинг	Інструмент автоматизації CRM-стратегії, який об'єднує в єдиний інформаційний простір взаємопов'язані бізнес-процеси основних підрозділів компанії по роботі з клієнтами (продажі, маркетинг, обслуговування)	<ul style="list-style-type: none"> – Ведення бази клієнтів, партнерів та інших контрагентів – Ведення історії взаємин з контрагентами – Обслуговування і підтримка клієнтів – Планування та облік продажів – Облік маркетингових заходів та акцій – Облік завантаження персоналу – Облік маркетингових досліджень – Формування звітності та аналізу даних
Парус. Бухгалтерія	Дозволяє автоматизувати бухгалтерський і податковий облік в організаціях малого та середнього бізнесу.	<ul style="list-style-type: none"> – Бухгалтерський облік – Податковий облік – Бухгалтерська звітність
Парус. Персонал	Призначена для комплексної автоматизації бізнес-процесів HR-департаменту та відділу кадрів.	<ul style="list-style-type: none"> – Рекрутинг – Кадровий облік – HRM – Звітність
Парус. Заробітна плата	Автоматизується процес нарахування заробітної плати на всіх його етапах	<ul style="list-style-type: none"> – Ведення особових рахунків співробітників – Облік штатної структури на рівні підрозділів і посад – Ведення таблицю робочого часу, облік наказів з оплати праці – Розрахунок заробітної плати та нарахувань на заробітну плату

		– Облік виплат за відомостями та РКО
Парус. Торгівля та склад	Дозволяє забезпечувати управління запасами складською логістикою, реалізації товарів і послуг	– Підготовка та облік первинних документів – Облік товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) – Взаємовідносини з контрагентами
Програмний комплекс (ПК) Marketing Analytic [2]		
Main	Функціональна інформаційна підсистема маркетингу	– Збір необхідних даних – Автоматизація роботи відділів продажів – Підготовка довідок – Підготовка аналітичних звітів – Експорт даних
Predictor	Прогнозування з метою підтримки прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень	– Аналіз сезонності поведінки часових рядів – Дослідження взаємного впливу часових рядів один на одного за допомогою аналізу кореляцій і лагів – Прогнозування декількох взаємозалежних часових рядів – Сценарний аналіз (what-if аналіз) – прогнозування поведінки показника залежно від сценаріїв розвитку інших показників
Portfolio	Розрахунок інтегральних оцінок об'єктів за ієрархічною системою критеріїв та їх відображення в спеціальних матричних звітах	– Стратегічне позиціонування напрямків діяльності компанії, товарних груп за привабливістю та конкурентоспроможністю – Дослідження споживачів – Визначення пріоритетності проектів – Вирішення задач, пов'язаних з побудовою матричних моделей
Conjoint	Визначення відносної важливості критеріальних показників, за якими оцінюють об'єкти	– Оцінка споживчих переваг: – Визначення рівня важливості характеристик товару (послуги) – Встановлення рівня бажаності характеристик товару (послуги) – Встановлення компромісу між оцінками
Microsoft Excel	Офісний пакет програмного забезпечення	– Обробка і акумуляція інформації – Математичні функції, що дозволяють вести складні статистичні, фінансові та інші розрахунки.
Microsoft Word		– Більше можливостей для форматування тексту, впровадження в нього графіки, формул, таблиць та інших об'єктів.
Microsoft Visio		– Побудова схем
Microsoft Power Point		– Надання інформації в різних форматах з метою візуалізації викладається доповідачем матеріалу
Internet	Глобальна мережа інформаційних ресурсів	– Створення первинних релевантних інформаційних масивів

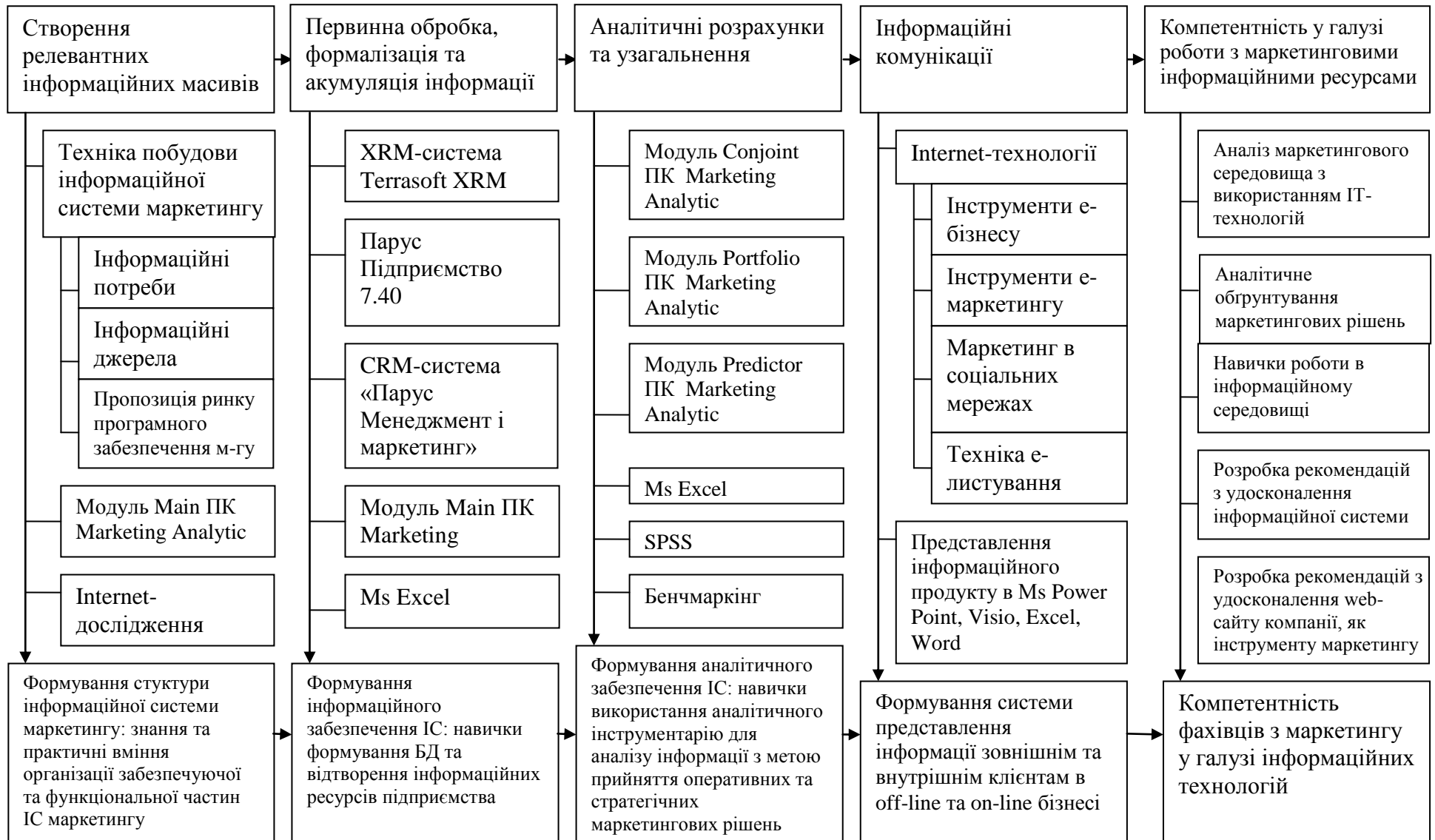

Рис.1. Модель формування компетентності фахівців з маркетингу в галузі інформаційних технологій

Запропонована система отримання теоретичних знань та практичних навичок з використання інформаційних технологій побудована таким чином, щоб майбутній фахівець з маркетингу, потрапивши на своє перше робоче місце, мав змогу працювати в інформаційному середовищі підприємства, за мінімальний час встановив особливості цього середовища та навчився працювати зі спеціалізованим програмним забезпеченням, яке використовується на підприємстві.

Система освіти, яка реалізується в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, підпорядкована випереджаючої моделі освіти, формує такий рівень професійної компетентності майбутніх фахівців, який дозволяє їм бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Література:

1. Каплан Д. Экономные инвестиции в ИТ / Каплан Джеймс, Робертс Роджер, Сайкс Джонсон // The McKinsey Quarterly. – 2008. – № 20. – С. 2-8.
2. Официальный сайт Группы компаний КУРС/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.curs.ru
3. Офіційний сайт компанії Terrasoft / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.terrasoft.ua
4. Офіційний сайт корпорації Парус / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.parus.ua
5. Офіційний сайт представника IBM SPSS в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.predictivesolutions.com.ua/>
6. Семеняк И.В. Рынок, прогресс и система образования / И.В. Семеняк // Социальная экономика. Научный журнал. – 2011. – № 1. – С. 130-135.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЕНЕДЖЕРОВ ПО МАРКЕТИНГУ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Мозговая Г.В., кандидат экономических наук
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Обоснована модель формирования профессиональной компетентности менеджеров по маркетингу в области информационных технологий: установлены навыки работы с современными информационными технологиями, выполнен анализ предложения современных информационных технологий, предложена структурно-логическая схема формирования профессиональной компетентности менеджеров по маркетингу в области информационных технологий.

Ключевые слова: компетентность, навыки, менеджер по маркетингу, модель, информация, информационные технологии, информационная среда.

FORMATION THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF MARKETING MANAGER IN THE AREAS OF INFORMATION TECHNOLOGY

Mozgova G., Ph.D.
Kharkiv National University V.N.Karazin

Grounded the model of professional competence of marketing managers in the areas of information technologies: established skills with modern information technology, the analysis shows that modern information technology is proposed structural logic circuit forming the professional competence of marketing managers in the field of information technology.

Key words: competence, skills, marketing manager, model, info, information technology, IT environment.

Надійшла до редакції 20.04.2013 р.